

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,

a www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storef>),

e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,

telefonon a 06-1-767-8262 számon,

levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető

a Magyar Posta Zrt.-nél: a www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storef>),

1900 Budapest,

06-1-767-8262,

hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak:

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

A folyóirat megrendelhető

szerkesztőségünkben is:

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Gérecz Attila telefonja

Az emlékezet szerint Gérecz Attila a forradalom legázolására érkezett világhatalom elleni fegyveres harc egyik pillanatnyi szünetében, 1956. november 7-én az édesanyjának akart telefonálni, amikor útban a telefonfülkéhez egy golyósorozat kioltotta az életét. Éppen nyolc napra rá, hogy a forradalom kimentette a börtönéből, és két évvel azt követően, hogy a jeges Dunán átúszva – mint Fiáth Pompejus lovasai Sára Sándor *Nyolcvan huszár* című filmjében – megszökött a börtönből, hogy aztán három napig, ismételt elfogásáig szabad lehessen. Ám a telefonkagylót már nem érthette el, s nem kiálthatta bele üzeneteit. Ottmaradt a fülkétől néhány tucat méterre, egyetlen évvel idősebben, mint a 107 esztendővel korábban Segesvárra siető Petőfi Sándor.

Vajon mit akart mondani Gérecz Attila az édesanyjának? Bizonyára híreket önmagáról, a harcról: gyászt és reményt, veszteséget és biztatást. Csupa olyan szót, amelynek minden szótagja, hangsúlya kivételesen fontos lett volna. A 60 éves forradalomra és szabadságküzdelemre emlékező Tokaji Írótabor – Gérecz Attila arcképe előtt – ugyanezt az akaratot ölelte magába. Azokra a hiányjelekre akart rámutatni, amelyek – a leölt költő szavaihoz hasonlóan – máig némán izzanak a telefonkagylók és a fülek előtt. Néhány méterre csak az emlékhelyektől, ünnepektől, a rádió- és televízióadásoktól. Az ismeretlen '56-ra, a fel nem tárt, a kellőképpen még át nem hagyományozott '56-ra figyelő Írótabor a legmélyebb szándékaival akarta az irodalmi tudat felszínére hozni azt, amit Gérecz Attila az édesanyjának üzenhetett volna. A hiányjelek, az ürok és az ürességek ellen, szemben az utcán s a történelemben géppisztolysorozatként kopogó kérdésekkel. S hogy letörölje az árnyékot az '56 legbensőbb üzeneteit kereső pillantásokról. Ahogyan az idő is a párat a költő tekintetéből, amellyel akkor édesanyját kereste.

Ezt a tisztaságot és fájdalmat Franciszek Starowieyski lengyel grafikusművész a síró galambot ábrázoló, '56 nagyszerűségét és gyászát kifejező, megrázó erejű plakátjára a szabadságért meghaltak és a szenvedő sokaság tekintetéből emelte fel. A rajz pontosan mutatja azt is, hogy alig tíz esztendő leforgása alatt mi lett Picassónak az 1946-körül Európa egére röpitett, a béke szárnyán lebegő madarából az '56-os év Magyarországn. A galamb könnye évtizedeken át pörgött körbe a belső-Kárpátokon, hol az arcokra, hol az összeszorított markokba fagyva, s itt gördül most is a történelmi emlékezetben. Farkasszemet néz benne a sötétség és a fény.

A Magyar Naplónak ez a száma 1956-nak nem a könnyeire, hanem a jelenbe csillanó üzeneteire tekint. Az emlékezők: költők, írók és elemzők médiumain keresztül úgy akarja felemelni Gérecz Attila és a többiek torkából a már kimondatlan szavakat, szemükből pedig az íriszükbé mentett forradalmas várost, ahogyan a forradalom drámáját emelte fel plakátjára a lengyel grafikusművész. Hogy az el nem kiálthatott mondatok is megszólaljanak, életre keljenek, mert a telefonvonal végén még mindig ott várakozik valaki.

S ott is fog állni mindig.

Jánosi Zoltán

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (elnök),
Báger Gusztáv, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kő Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza

Újraalapító főszerkesztő: Oláh János

Munkatársak:

Berta Zsolt

(Magyar Napló Könyvesbolt,
Budapest, VIII. ker. József krt. 70.,
Józsefvárosi Galéria)
Mobil: (70) 421-9580
magyarnaplo@magyarnaplo.hu

Bíró Gergely

(megbízott főszerkesztő,
olvasószerkesztő, próza)
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Bornemissza Ádám (tördelőszerkesztő)

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Mórocz Gábor (Könyvszemle, tanulmány)

E-mail: moroczgabor@magyarnaplo.hu

Nemes Attila (Nyitott Műhely, marketing)

E-mail: nemesattila@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 421-7962

Parragi Zoltán (ügyintéző)

E-mail: parragizoltan@magyarnaplo.hu

Réger Ádám (szerkesztő)

E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7032

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)
E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7030

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Zsille Gábor (vers)

E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Borító: **Oláh Máttyás László**

*

A címlapon: **Gérecz Attila**
(A felvétel reprodukcióját Hajnal Géza
bocsátotta rendelkezésünkre)

*Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett,
válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk.
Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.*

Jánosi Zoltán: *Gérecz Attila telefonja* 1

SZEMHATÁR

<i>Mindszenty József rádióbeszéde</i>	3
Oláh János: <i>A budai hegyek alatt</i>	6
Hajnal Géza: „ <i>Vagyok, mert hiányzom Valahonnan</i> ” <i>Gérecz Attila, a szabadság költője</i>	7
Rózsássy Barbara: „ <i>A vers körülvesz, mint ezüstös vért</i> ”	11
Gérecz Attila: <i>Örök arcunk</i>	14
Boga Bálint: <i>Az én 1956-os évem</i>	15
Benke László: „ <i>El ne felejtse, aki él</i> ”	23
Ratkó József: <i>Forradalmi napló</i>	24
Kiss József: <i>Gyakran kényelmetlenek a színházi zsölygek</i>	26
Mezey Katalin: <i>Három levél</i>	27
Ágh István: <i>Keresztvitel</i>	32
Ferdinandy György: <i>Az első évek</i>	34
Tamás Menyhért: <i>Tamási Áron hajnali imája</i>	36
Kerék Imre: <i>Villanások az ötvenes évekből</i>	37
Deák-Sárosi László: <i>Óda az 1956-os dokumentumfilm-felvételekről</i>	38
Békés Márton: <i>Németh László ötvenhatja</i>	39
Doncsev Toso: <i>A barcelonai hóhér</i>	42
Pataky Adrienn: <i>Az újhoidas Lakatos István és a forradalom</i>	43
Filip Tamás: <i>Forradalom; Csak a föld érdekelt; A falu végén is túl</i>	46
Zsille Gábor: <i>Forradalmunk lengyel visszhangja</i>	47
Győri László: „ <i>Te vagy az út, az igazság, az élet</i> ” <i>avagy két rövid esszé arról: van-e hiteles ötvenhatos szépirodalom?</i>	50
Csender Levente: <i>Köpésnyire a múlttól</i>	54
Szakolczay Lajos: <i>Az ég múzeumában</i> <i>Csoóri Sándor (1930–2016)</i>	56
Bíró Máté: <i>Csurka István Hamis tanú című regényének</i> <i>kritikai fogadtatása</i>	57
<i>Újrealizmus a magyar irodalomban. Egy középiskolai irodalomóra terve</i> ...	63

KÖNYVSZEMLE

Gulyás Martin: „...mert az a való, mit én látok...” <i>Illyés Gyula: Atlantisz sorsára jutottunk. Naplójegyzetek, 1956–1957</i>	65
Udvardy Zoltán: <i>Dudás oldalra lép</i> <i>Reisinger Attila: A Lajta menti forradalom</i>	67

SZERZŐINK 68

Lapszámunkat az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban készült archív felvételekkel és fiatal művészek munkáinak reprodukcióival illusztráltuk.

Összeállításunkat az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára létrehozott Emlékbizottság támogatja.

Mindszenty József rádióbeszéde

Igen gyakori mostanában annak a hangsúlyozása, hogy a nyilatkozó a múlttal szakítva őszintén beszél. Én ezt így nem mondhatom: nem kell szakítanom múltammal. Isten irgalmából ugyanaz vagyok, mint aki voltam bebörtönzésem előtt.

Ugyanazzal a testi és szellemi épséggel állok meggyőződése mellett, mint nyolc éve, bár a fogság megviselt.

Azt sem mondhatom, hogy most már őszintén beszélek, mert én mindig őszintén beszéltem; vagyis kertelés nélkül mondtam azt, amit igaznak és helyesnek tartok. Ezt csak folytatom itt, amikor közvetlenül, személyesen, tehát nem magnetofon-hangfelvétel útján szólok az egész világhoz és a magyar nemzethez.

Rendkívül súlyos helyzetünkről külföldi és belöldi viszonylatban kell szétnéznünk. Oly távlatból kívánok megállapításokat tenni, ahonnan áttekintés nyílik, de sorsunkhoz viszont oly közel hajolva, hogy mondanivalómnak meglegyen a gyakorlati érvénye mindnyájunk számára.

A külföld felé előszóval ma első ízben köszönhetem meg azt, amit nekünk nyújt. Mindenekelőtt a Szentatyának, XII. Pius pápa Őszentségének fejezem ki személyes hálámat, hogy a magyar katolikus Egyház fejről oly sokszor megemlékezett. Mellette mély hálámat küldöm azoknak az államfőknek, a katolikus Egyház vezetőinek, a különböző kormányoknak, parlamenteknek, közéleti és magántényezőknél, akik a börtönömben töltött idő alatt hazám és sorsom iránt részvétellel és segítő szándékkal viseltettek. Isten jutalmazza meg őket ezért. Ugyanígy hálát érzek a világsajtó képviselői és a rádiók világhálózata iránt, amelynek elektromos hullámai a humánus egyetlen légi nagyhatalmát alkotják. Örülök, hogy ezt most végre szabadon megmondhatom.

Másrészt arról óhajtok beszélni, hogy az egész kultúrvilág, a külföld, úgyszólván osztatlanul mellénk állt és segít. Ez számunkra ugyanis nagy erőt jelent, nagyobb, mint amennyi magunknak van. Mi kis nemzet vagyunk. Kis ország a földgömbön. Ám valamiben mégis elsők vagyunk: egy nemzet sincs, amely ezeréves történelme során nálunk többet szen-

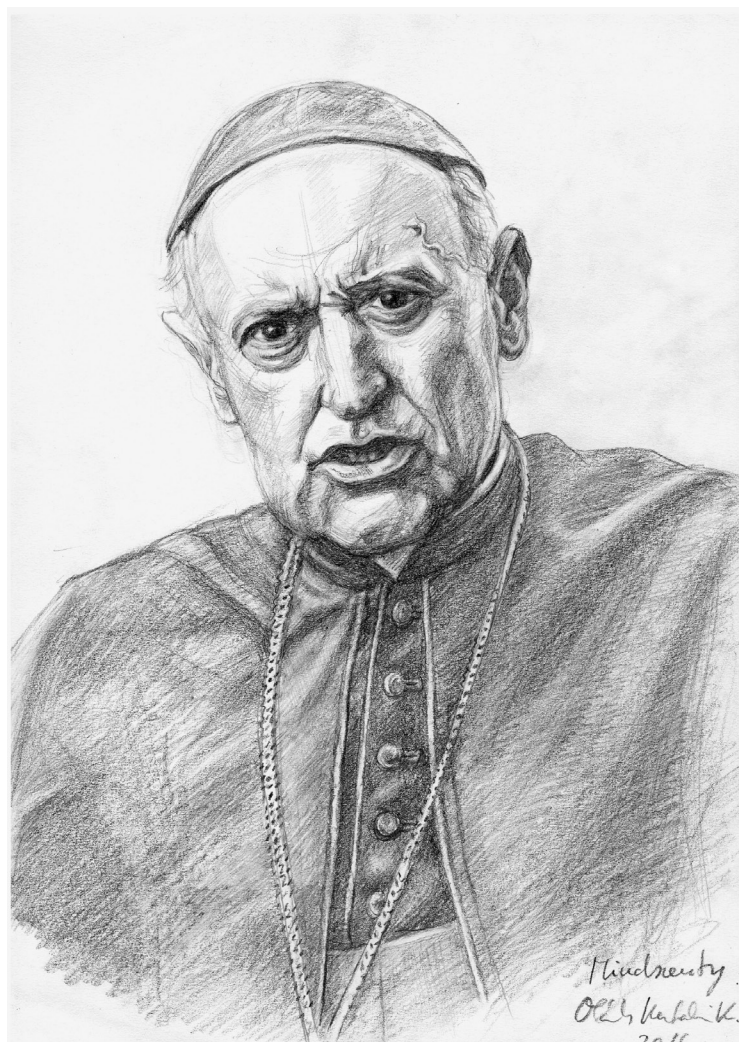
vedett volna. Első királyunk, Szent István uralkodása után nagy nemzeté fejlődöttünk. A nándorfehérvári győzelem után, amelynek 500. évfordulóját üljük, nemzeti létszámunk egyezett az akkori Angliáéval. Ám folyton szabadságharcokat kellett vívni. Legtöbbször a nyugati országok védelmében. Ez megakasztotta a nemzetet, s mindig újra saját erőnkől kellett felemelkedést keresnünk.

Most történt először a történelem folyamán, hogy Magyarország a többi kultúrnép valóban hathatós rokonszenvét érdemli. Mi meg vagyunk illetődve, s egy kis nemzet minden tagja szívből örül, hogy szabadságszeretetért a többi nép felkarolja ügyét. A Gondviselést látjuk benne, amely a külföld szolidaritása által valósul meg úgy, ahogy himnuszunk zengi: „Isten, áldd meg a magyart (...) Nyújts feléje védő kart”.

Himnuszunk így folytatódik: „Ha küzd ellenséggel”. De mi rendkívül súlyos helyzetünkben is azt reméljük, hogy nincsen ellenségünk. Mi sem vagyunk ellenségei senkinek sem. Minden néppel és országgal barátságban akarunk élni. Egy olyan nemzetnél, mint a magyar, amelynek történelmi törzse mélyen gyökeredzik a múltban, különböző korszakok ismerhetők fel abban az érzésben, amivel helyet foglal a többi nép között. Fordulatairól, árnyalatairól le lehet olvasni fejlődésének jegyeit. Korunknak azonban általános jellemzője, hogy minden népnél egy irány felé halad a fejlődés. A régi nacionalizmusokat mindenütt át kell értékelni. A nemzeti érzés ne legyen többé harcok forrása az országok közt, hanem az igazság fundamentumán a békés együttélés záloga. A nemzeti érzés virágozzék az egész világon a népek közös kincseit képező kultúrértékek területén. Így az egyik ország haladása a másikat is előreviszi.

Természetszerű okoknál fogva: fizikai életfeltételeik szerint is mindjobban egymásra utaltak a népek. Mi, magyarok az európai népek családi, bensőséges békéjének zászlóvivőiként akarunk élni és cselekedni. Nem mesterségesen hirdetett, de valódi barátsággal mindegyikkel. Sőt, még további tájak felé emelve szemünket: mi, a kis nemzet barátságban, zavartalan, békés, kölcsönös megbecsülésben kívánunk lenni a nagy Amerikai Egyesült Államokkal és a hatalmas orosz birodalommal egyaránt. Jósomszédi viszonyban Prágával, Bukaresttel, Varsóval és Belgráddal. Ausztriát pedig ebben a tekinteten úgy kell megemlítenem, hogy mostani vajúdasunk kapcsán tanúsított testvéri magatartását máris minden magyar a szívébe zárta.

Elhangzott 1956. november 3-án, 20 órakor a rádióban. Megjelent: Mindszenty József: *Emlékirataim*, Toronto, 1974, 437–441., és *Egy népfelkelés dokumentumaiból*, 1956, vál.: Korányi G. Tamás, Budapest, 1989, 107–109.

Oláh Katalin Kinga: Mindszenty József bíboros (grafit rajz, 2016)

Egész helyzetünket azonban az dönti el, hogy a 200 milliós orosz birodalomnak mi a szándéka a határainkon belül lévő katonai erejével. Rádiójelentések adták hírül, hogy ez a fegyveres erő növekszik. Mi semlegesek vagyunk, mi az orosz birodalomnak nem adunk okot a vérontásra. De nem merül fel az orosz birodalom vezetőiben a gondolat, hogy sokkal jobban fogjuk becsülni az orosz népet, ha nem igaz le bennünket? Csak ellenséges népre szokott rátörni a megtámadott másik ország. Mi most nem támadtuk meg Oroszországot! Őszintén reméljük, hogy az orosz fegyveres erők mielőbbi kivonása országunkból megtörténik.

Belső helyzetünket azonban az is válságossá teszi, hogy az előbb mondottak miatt a munka, a termelés országosan megállt. Közvetlen éhínségbe kerültünk. Szabadságharcát egy csontig soványított nemzet vívta. Ezért a munkát, a termelést, a helyreállítási feladatok elvégzését mindenütt azonnal fel kell venni. Saját

összességünk, nemzetünk érdekében s a nemzeti életének folytatásához szükséges ez – haladéktalanul.

Amikor ezt megtesszük, ne tévesszük szem elől a következőket: tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. 1945-től egy veszített, számunkra céltalan háború után, erőszakkal épült ki az itteni rendszer, amelynek örökösei most a tagadás, megvetés, undor és elítélés izzó bélyegét ütik annak minden porcikájára. A rendszert az egész magyar nép söpörte el. Az örökösök ne kívánjanak erről még egy bizonyosságot. A világon páratlan szabadságharc volt ez, a fiatal nemzedékkel népünk élén.

A szabadságharc azért folyt, mert a nemzet szabadon akart dönteni arról, hogy miképpen éljen. Szabadon akart határozni sorsa, államának igazgatása, munkájának értékesítése felől. Ennek a ténynek valóságát maga a nép semmiféle illetéktelen előny érdekében nem engedi elcsavarni, kiaknázni. Új, visszaélésmentes választás szükséges, amelyben minden párt indulhat. A választás történéjék nemzetközi ellenőrzés mellett. Én pártokon kívül és – állásom szerint – felül vagyok és maradok. Ebből a tiszteemből figyelmeztetek

minden magyart, hogy a gyönyörűséges egység októberi napjai után ne adjanak helyt pártviszályoknak és széthúzásoknak. Mert az országnak sok mindenre van most szüksége, de minél kevesebb pártra és pártvezérre. Maga a politizálás ma másodrendű ügy: a nemzet léte és a mindennapi kenyér a mi gondunk.

A bukott rendszer örököseinek eddigi visszatekintő leleplezései feltárták, hogy a törvényes felelősségre vonásoknak minden vonalon, és pedig független és pártatlan bíróság útján kell bekövetkezniök. Magánbosszúkat el kell kerülni, ki kell küszöbölni. A bukott rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért, mulasztásért, késedelemért vagy helytelen intézkedésért. Leleplező vallomásokhoz nem fűzhetünk egyetlen megállapítást sem, mert az országos munkafelvételt és a termelés folytatását hátráltatná. Ha a kibontakozás az elhangzott ígéretek szerint tisztességesen halad előre, ez nem is lehet feladatunk.

Kálvin tér (Fotó: Fortepan / Nagy Gyula)

Hangsúlyoznom kell azonban a tennivalók tárgyi foglalatait: jogállamban élünk, osztály nélküli társadalom, demokratikus vívmányokat fejlesztő, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátolt magántulajdon alapján álló, kizárólag kultúrnacionalista elemű nemzet és ország akarunk lenni. Ez akar lenni az egész magyar nemzet. Mint a katolikus Egyház feje viszont kijelentem, hogy – amint azt a püspöki kar 1945-ben közös körlevélben kijelentette – nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányával, sőt, az egészséges fejlődést mindenben előmozdítjuk. Azt a magyar nép természetesnek találja, hogy nagy múltú és nagy értékű intézményeinkről gondoskodni kell. Ugyanebben a minőségemben továbbá megemlítem, az ország hat és fél millió katolikus híveinek tájékoztatására, hogy a bukott rendszer erőszakának és csalárdságának minden nyomát egyházi vonalon felszámoljuk. Ez nálunk ősi hit-

és erkölcsanunkból és az Egyházzal egyidős jogszabályokból önként adódik.

A nemzethez intézett mostani szózatom más részletekre tudatosan nem terjed ki, mert amit mondtam, világos és elég.

De végezetül egy kérdés felvetése mégsem hagyható el: Mit gondolnak a bukott rendszer örökösei? Ha az általuk megbélyegzett elődeik vallás-erkölcsi alapon álltak volna, elkövették volna-e mindazt, aminek következményei elől menekülni kényszerülnek? A keresztény hitoktatás szabadságának azonnali rendezését, a katolikus Egyház intézményeinek és társulatainak, köztük sajtójának visszaadását joggal elvárjuk.

Ettől a pillanattól kezdve figyeljük, hogy ígérek és cselekedetek földik-e egymást, és ami ma keresztülvihető, azt senki se halassa holnapra. Mi, akik figyelünk és előmozdítani kívánjuk az egész nép javát, bízunk a Gondviselésben. – S nem hiába.

OLÁH JÁNOS

A budai hegyek alatt

*A budai hegyek alatt
elfogták a pajtásomat,
kiverték a két fogamat.
Nincs, ki szóba álljon vélem,
zsenge fivőn alvad vérem.*

*Nincsen ház, amely befogad
élő-haló kóborokat,
nyugalmat az úti por ad.
Nincs, aki sebem kimossa,
kakukkfűvel borogassa.*

*Silbakolok csak egyedül,
kiver a láz, befed az űr,
az izzadt ing vállamra hűl.
Nem így volt ez, pajtás, régen,
vívtunk fegyverrel a kézben,*

*vívtunk, ha kellett, és ha nem,
én Istenem, Jóistenem,
nem ismert ránk a félelem.
Vívtunk csak a szabadságért,
lyukas zászlónk igazáért.*

*A Corvin köz, a Juta-domb,
Széna téren a gyér falomb
soha többé semmit se mond,
mintha mi sem történt volna,
hallgatás a szánk levarrta.*

*Száműzötten, hajléktalan
mehúzhatom itt-ott magam,
de nem érti senki szavam,
kiröhögnek, ha említem,
bízvást miben egykor hittem.*

*Szédelgek a tág ég alatt,
s irigyelem pajtásomat,
kinek a föld nyugalmat ad.
Prédájaként pénznek, gögnek
engem naponta leköpnek.*

Pollack Mihály tér, a háttérben a Magyar Nemzeti Múzeum hátoldala (Fotó: Fortepan / Kurucz Márton)

HAJNAL GÉZA

„Vagyok, mert hiányzom Valahonnan”

Gérecz Attila, a szabadság költője

Gérecz Attila sokoldalú személyiség volt: költő, válogatott öttusázó és szabadságharcos. Dunakeszin született 1929. november 20-án. Hadapródiskolásként Németországba vitték, ahol francia hadifogságba esett. 1946-ban tért vissza Budapestre. Ezután a Kölcsey Ferenc Gimnázium tanulója lett. Az intézményben előbb egy év alatt teljesített három évet, majd 1948-ban leérettségizett. 1949-ben a magyar öttusa válogatott tagja lett. 1950-ben hűtlenség vádjával 12 évre ítélték. Rabságának hat évében ide-oda helyezték a politikai börtönökben. Vácott a Füveskert¹ néven ismertté vált költői csoport tagja lett. 1954. július 18-án a nagy árvíz idején megszökött a börtönből, eljutott Budapestig, ahol három nap bujkálás után elfogták, és újabb két évre ítélték. 1956. november 1-jén a forradalomnak köszönhetően szabadult, részt vett a fegyveres harcokban, majd november 7-én hősi halált halt.²

Gérecz Attila élettörténete szorosan összefonódik a közelmúlt magyar történelmével, így annak minden ellentmondásával is. Egy világháború, egy forradalom és két – milliók életét elpusztító – diktatúra határozta meg a sorsát kevesebb mint harminc év alatt. Gérecz életének egyes periódusairól – gyermekkoráról, öttusa válogatottságának időszakáról, első négy börtönévről – nagyon keveset tudunk. De katonai

iskolai éveiről, illetve szabadságharcosként eltöltött utolsó napjairól is csak egy-egy kortárs visszaemlékezése áll rendelkezésünkre.

Gérecz életét és költészetét kevesen ismerik, legtöbben bravúros szökéséről és hősi haláláról hallottak. Előbbiről ő maga is megemlékezett édesanyjának és H. Drechsel Máriának³ írt, a börtönből titokban kijuttatott levelében, illetve Márianosztrán írt zseniális hosszúversében. Utóbbiról a mai napig kevéssé vesz tudomást a történettudomány az egymással helyenként ellentmondásban álló visszaemlékezések bizonytalanságai miatt.

Édesapja, Gérecz Ödön 1895-ben született Sárospatakon, és ott is végezte tanulmányait a város híres gimnáziumában. Amellett, hogy kiválóan tanult, sikeresen indult tanulmányi versenyeken történelemből, esztétikából, és nagy tehetséget mutatott a sakkbán is.⁴ Attilának tehát volt kitől örökölnie a tehetséget és a kitartást a tanuláshoz és az élethez.⁵ Édesapja azután – ilyen előzmények után némileg meglepő módon – gépészmérnöknek tanult, és e területen is komoly eredményt tudott felmutatni. Így az egyetem elvégzése után mérnökként helyezkedett el a MÁV-nál.

Gérecz édesanyja Básthly Irén volt. Az ő Gömör vármegyéből származó családja nagy múltra tekinthetett vissza; már 1267-ben megkapta a nemesi címet.⁶ A rokonok szerint Básthly Barnabás, Irén édesapja, aki földbirtokos ősökkel rendelkezett, rangon alulinak tartotta leánya Gérecz Ödönnel kötendő házasságát, ezért a fiatal mérnöknek meg kellett szöktetnie szíve választottját.

A házaspár legnagyobb fia, aki szintén az Ödön nevet kapta, 1920-ban született. Őt követte Árpád 1924-ben, majd legkisebbként Attila jött a világra, 1929-ben. Bátyjai külföldre való távozása és édes-

1 A csoporthoz bő tucatnyian tartoztak, de az utókor jellemzően hat költőt – Géreczen kívül Béri Gézát, Kárpáti Kamilt, Tollas Tibort, Tóth Bálintot és Szathmáry Györgyöt – sorol közénk. A forradalom leverése után Béri, Kárpáti és Tóth maradt és alkotott itthon; Szathmáry szabadulása után háttal fordított a költészetnek. Tollas Tibor emigrált, előbb Bécsben, majd Münchenben telepedett le, onnan szervezte a magyar emigrációt. Tevékenységének az általa alapított és szerkesztett Nemzetőr című lap volt a legfőbb támasza. Ebben az orgánumban, illetve a többször, több nyelven kiadott *Füveskert* kötetekben közölte azokat a költeményeket, amelyeket a csoport tagjai írtak börtönéveik alatt.

2 Az életút egyes adatai sokszor tévesen szerepelnek a különféle kiadványokban, ezeket az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában (ÁBTL) fellelhető dokumentumokból és a Christine Gerecztől (Gérecz Árpád nevű bátyjának Svájcban élő özvegye) kapott hagyatéki levelekből próbáltam tisztázni.

3 Gérecz Attila kamaszkori kedvese, a költő megszólításában Marica vagy Kicsi, a Munkácsy Mihály utca 34. számú házban Géreczék szomszédja, a költő édesanyjának haláláig hűséges barátja és ápolója, Gérecz hagyatékának egyik gondozója.

4 A Sárospataki Ref. Főiskola Akadémiai és Főgimnáziumi értesítője az 1910–1911. iskolai évről.

5 Gérecz édesanyja egy füzetben megírta családjának történetét *El nem küldött levelek* címen (a továbbiakban: ENKL). Ebben így vall az apa–fiú kapcsolatáról: „Téged nagyon szeretett, Te voltál a legkedvesebb fia. Hármatok közül Te hasonlítol természetleg jobban hozzá, még az írásod is olyan mint az Övé volt. Sokat mondogatta: »az én fiam!« Ő is verekedős, csintalan, élénk fekete szemű kis kölyök volt, mint Te, csak a matematikában nem tudtad utolérni.”

6 Két Básthly-leszármazottal beszélgethettem, Szabó Zsuzsannával és Törzsök Éduával, akik sokat segítettek a család megismerésében, és egy részletes családfát is rendelkezésemre bocsátottak.

apja korai elvesztése⁷ miatt Attilának túlságosan hamar kellett felnőtté válnia.

Gérecz tragikusan rövid, ám rendkívül kalandos életét nincs módomban ebben a dolgozatban részletesebben bemutatni, ezért most inkább a művészetét veszem górcső alá. Ugyanakkor nyilvánvaló: a költő élete és műve elválaszthatatlanok egymástól, versei – esztétikai értékükön túl – kordokumentumok is egyben.

Gérecz Attilának összesen negyvenöt saját verse és tizennégy műfordítása maradt ránk. Mind rabságban született, sok közülük rövidebb-hosszabb ideig csak a költő emlékezetében létezett, nem volt lehetősége leírni sorait. Ha sikerült is, többnyire ceruzával – vécépapírra. Vác, Márianosztra és a budapesti Gyűjtőfogház különféle börtönrészlegeiben töltötte büntetését, ennek megfelelően a versek kijuttatási lehetősége és módja is eltérő volt.

Gérecz verseit tartalmi szempontból három téma köré lehet csoportosítani. E tárgykörök a következők: a hívő ember viszonya Istenhez; a felnőtt gyermek édesanyja iránti szeretete; a férfi szerelmi szenvedélye. (Egy-egy költemény gyakran többféle témát is érinthet egyszerre, így több halmazba is beletartozhat.) Ugyanakkor a költő legfontosabb mondanivalója nem más, mint a két legfőbb emberi értékként tételezett *élet és szabadság* melletti kiállás.

Gérecz Attila Isten-élménye egészen magával ragadó, sorain átsüt az érett ember hite. A rabság sokakat a hitre, másokat pedig a tagadásra vezet (a füveskertieknél is láttunk mindkettőre példát). Gérecz az előbbi csoportba tartozik: megtérése egyértelműen a börtönhöz kötődik. Bár H. Drechsel Mária visszaemlékezései alapján tudható, hogy gyakran beszélgettek hittel, vallással kapcsolatos kérdésekről, és a fiatal férfi a *Bibliát* is jól ismerte, de amolyan „nyakas kálvinistaként” járt-kelt a mindennapokban, s talán leginkább a komolyzene iránti rajongásában jelent meg transzcendencia iránti érzékenysége. Keveset tudunk arról, hogy a belső folyamatokon túl, amelyekről a költeményei tanúskodnak, milyen külső tényezők vezették a lelki élet útjára, de több visszaemlékezés szerint rövidebb időre papokkal és szerzetesekkel is egy cellába zárták. Ottó Ferenc zeneszerző rabtársa felkérésére írta a *Boldog Őzséb himnusz*t, amelyért a muzsikust a hatvanas években ismételtelen letartó-

tatták.⁸ Költeményei bővelkednek a bibliai képekben és szimbólumokban, egész művészetét áthatja a kereszténység szelleme, mintegy újraéli az evangéliumot, egyesül a szenvedő Megváltóval. „Másom sincs, Uram. Beérem / azzal, hogy arcodat viszem. / Csak így bírtam még el: / kenyéren / és vizen.”⁹ Írt úgynevezett istenes verseket, de más témáról (rabság, szerelem) szóló költeményeiben is megjelenik Krisztus. Az a benyomásom, hogy lírai alkotásai nem születtek volna meg a *Biblia* folyamatos tanulmányozása nélkül.¹⁰

Gérecz Attila édesanyjához fűződő bensőséges viszonya átizzik költeményein. A húszas évei közepén járó férfi a kommunisták börtönében ilyen sorokat ír: „Próbálgatom Anyám mosolyát. / Lelkére még dalaim szórnám... / Könnyeket, mik már nem fagnak át a formán.”¹¹ Egészen megrendítő és egyedülálló, ahogy a raboskodó fiatalember megszólítja vagy megjeleníti édesanyját. Szívbemarkoló az a rajongó fiúi szeretet, amit *Az Isten balján* tartalmaz: „Amíg te élsz anyám, addig én is élek.« / S ő sejt, hogy vágyom, vágyom sírbadöltét, / hívő, szent mosolyát könnyek összetörték.” De magával ragadó képet fest édesanyjáról a *Visszfény*, a *Beszélő*, a *Széthullt fényeken*, a *Lelkem csöppnyi volt* és a *Karácsonyi ének a börtönben* című költeményeiben is. A magyar lírában József Attila volt talán az egyedüli, aki hasonló őszinteséggel (viszont Géreczcel szöges ellentétben, súlyos komplexusokkal terhelt) szólította meg verseiben édesanyját. Érdemes elolvasnunk H. Drechsel Mária visszaemlékezését özvegy Gérecz Ödönnéről. Ez a leírás egyáltalán nem áll távol attól, ahogyan Gérecz megjeleníti édesanyja alakját.

„Ő volt az a regényhősök közül ismerős nemes nagyasszony, aki saját testi és lelki kínjain szótlanul felül tudott emelkedni, és ugyanakkor mindenkinek testi-lelki támasza és vigasztalója tudott lenni. Attila állt – mint legkisebb fia, talán elborzasztó, kegyetlen emberi sorsa, szabadságtól való megfosztottsága és szenvedései miatt is – a szívéhez legközelebb. »Kis

8 Ottó Ferenc (1904–1976) zeneszerző. A Zeneakadémiát Kodály Zoltán tanítványaként végezte zeneszerzés főtanszakon. Baráti kapcsolatot ápolt többek között József Attilával, Móricz Zsigmonddal, s többnyire dicséző kritikákat írtak dalműveiről a korabeli lapok zenekritikusai, köztük Ottlik Pálma (Géza féltestvére) is. A váci börtönben engedéllyel komponálhatott.

9 Részlet a *Kenyéren és vizen* című versből.

10 H. Drechsel Mária tulajdonában van Gérecz Attila bibliája, sajátkezü bejegyzésekkel tarkítva.

11 Részlet a *Kenyéren és vizen* című versből.

7 Gérecz Ödön negyvennyolc éves korában, 1943-ban halt meg.

Attila« – ahogy mindig emlegette – fájdalmas, elszakíthatatlan része volt érző szívének. A börtön-évek alatt lélekben, és ténylegesen is igyekezett »osztozni« fia keserű sorsában. Néha napokon át titokban böjtölt, kenyéren és vízen élt, de bárki, bármikor felkereste, vidám, mindenki problémája iránt nyitott volt.¹²

Az idézet utolsó sorainak olvasásakor eszünkbe juthat Michelangelo *Pietà*-jának Fájdalmas Anyja. Ha azt vesszük alapul, hogy Gérecz Krisztushoz „hasznult”, kézenfekvőnek látszik, hogy édesanyját viszont Máriával rokonítsuk. És úgy tűnik, Báthly Irén viselkedése a valóságban is a Máriáéhoz hasonló volt.

Ám végigolvasva a hagyatékából előkerült levelezését, és az Attilának *El nem küldött leveleket*, óvatosabban élnék a Mária-analógiával. Tényszerűen megállapítható, hogy nagyon szerette a férjét és a fiait; valóban Attila sorsában osztozott a legteljesebben. Rengeteget betegeskedett, így a lelki szenvedés mellett bőven volt része fizikai gyötrelmekben is. Fontos volt számára a tágabb környezete is, főleg a rokonsága, de szeretettel és nagylelkűen fordult Attila barátai felé is. Nagy energiát fordított arra, hogy a három fiú – Attila idehaza börtönben, Árpád Svájcban, Ödön Angliában – tudjon egymásról, és jó kapcsolatban maradjanak.¹³ Ugyanakkor néhány levélrészletből kitűnik, hogy még Attila szabad életében sokat elégedetlenkedett vele, meg-megsértődött fia mogorvasága miatt. Ezzel együtt mindvégig ritka lelki közelségben maradtak egymással, s a költő fiú édesanyjáról írt verssorai a levelek fényében is öszintén hatnak.

Gérecz Attila nőkhöz való viszonya versei alapján ugyanolyan nemes, mint édesanyjához fűződő viszonya. Mindig „remek női”¹⁴ voltak, és lovagiasságával, testi és szellemi erejével rá is szolgált a hölgyek kegyeire. Az életrajzi hiányosságok miatt nem azonosítható minden nő, aki ifjú szívét megdobogtatta, ám ez az irodalmi értékelés szempontjából majdnem közömbös. A Marica, Margit,¹⁵ Klári,¹⁶ majd újra Ma-

rica „hölgykoszorún” kívül voltak még korábbi kalandjai (melyekre büszke volt), azonban érett fejjel és szabadon élve minden bizonnal hármuk közül választott volna feleséget magának. Mindegyikük lényegesen ihletett olyan sorokat,¹⁷ amelyek remélhetőleg bekerülnek a szerelmes verseket tartalmazó antológiákba.

Külön említést érdemel – egy ilyen rövid dolgozatban is – Gérecz Attila három hosszúverse. Időrendben az első a már említett, saját szökését megéneklő, cím nélküli költeménye. A 72 versszakból, közel 500 sorból álló kiséposz öt nagyobb egységből áll, az első három rész elbeszélő, a negyedik meditatív, az ötödik búcsúbeszéd jellegű.

A sokak által legnagyobbnak tartott Gérecz-vers a *Sorsod művészete*. Ennek ellenére nem született róla önálló elemzés. A hiánypótlást ebben az esetben egyedülként Kárpáti Kamil végezte el a *Szanatóriumi elégia – Sorsod művészete* című, nagyívű munkájában.¹⁸ Kálnoky László hosszúversét hasonlítja össze rabtársa költeményével. Bemutatja a tudóbeteg Kálnoky szanatóriumban töltött napjainak ihletet adó szenvedéseit és a kétségtelenül hasonló benyomásokat gyűjtő rabköltő motivációit. Míg az előbbit a létért való küzdelem a mindent tagadásra, az utóbbit az élet igenlésére ösztönzi.

A harmadik hosszabb – félhosszú – vers, a címevel egyben műfajára is utaló *Levél* volt Gérecz Attila utolsó munkája. E művel eddig csak Tarján Tamás foglalkozott behatóbban egy tanulmányában.¹⁹ Tarján könnyedén, világosan és igen meggyőzően mutatja be Gérecz sajátos igazodását a magyar költészet legnagyobbjaihoz (a *Levél* kapcsán Kosztolányi Dezsőhöz és Radnóti Miklóshoz), ugyanakkor a Gérecz-líra egyediségét, mindvégig megtartott önállóságát is hangsúlyozza.

Tarján a *Hajnali részegség*, a *Levél a hitveshez*, illetve a *Hetedik ecloga* című versekkel párhuzamba állított *Levélen* keresztül láttatja, hogy Gérecz menynyire tudatos és érett lírikussá vált élete utolsó évében.

nőket is fogvatartottak, s titkon alakulhatott ki köztük „platói szerelem”. A lány alkalmanként ceruzavéget, papírt, élelmet adott be Gérecznek a kémlelőnyíláson.

12 H. Drechsel Mária kézírata.

13 Ez a törekvése nem vált valóra: a későbbiekben Ödön és Árpád eltávolodott egymástól.

14 Az ávos tiszt mondta Gérecznek elfogása után.

15 Gérecz szökése utáni vallomásából sikerült azonosítani a lányt: Farkas Margitnak hívták. Több versben is megemlíti őt a költő mint első igazi felnőttkori szerelmét. Margit későbbi udvarlója, Labancz Dénes bújtatta el éjszakára a szökésben lévő fegyencet Aladár utcai lakásában.

16 Klárit a Gyűjtőfogházban ismerte meg Attila, ahol a közelében

17 Mostani tudásunk szerint Maricához írta a gyönyörű leveleken túl az *Alkonyt*, Margithoz a szökésről szóló hosszúvers több részét, Klárihoz pedig *Az idegenné vált élet* és a *Mindegy* című verseket.

18 KÁRPÁTI Kamil, *Örök arcunk*, Budapest, Stádium Kiadó, 2006, 136–166.

19 TARJÁN Tamás, *A verőfény ittasa. A mintakövetéstől az öntörvényűségig: Levél = Sorsod művészete 3. – Gérecz Attila versei és utóélete*, szerk. KÁRPÁTI Kamil, Budapest, Stádium Kiadó, 2014, 149–161.

Rendszeresen hallhatjuk azt a véleményt Gérecz Attiláról, hogy bár nagy tehetség volt, de tragikusan gyors halála miatt nem találta meg valódi hangját. Ennek a tévedésnek bátor és nagyon elgondolkodtató cáfolata Tarján írása, melyben verstani és szintaktikai szempontból is alaposan elemzi a művet. Mondandójának lényege – úttörő jellege mellett – fontos támaszt nyújthat a jövőben a Gérecz Attila verseivel foglalkozóknak.

Idén lesz hatvan éve, hogy Gérecz Attilát golyószorozat terítette le a Dohány utcában. Ideiglenes sírja

a Klauzál téren volt más forradalmárokkal együtt, majd '57 februárjában több mint kétszázan kísérték végső útjára a Fiumei úti sírkertben. Egyik koszorúján fellelhető „vagyok, mert hiányzom Valahonnan” sora jelezte: sem az ő, sem hasonló sorsú társai emléke nem múlhat el nyomtalanul. Édesanyja életben maradt fiainak írt levelében pontosan megfogalmazza a máig ható gyász egyetemességét:

„Ott, mint egy nagy család álltunk a koporsónál, közös fájdalommal, nem csak az én fiam és a Ti testvéretek, hanem mindnyájunk gyermeke vesztét sirattuk őbenne.”

Gérecz Attila élete évszámokban

1929. november 20.	született Dunakeszin	1953. december 4.	első lap Vácról (édesanyja addig nem tudja, hol raboskodik)
1936. szeptember	általános iskola kezdete Dunakeszin	1954. június 20. július	beszélő, édesanyja G. Jolikával a gombüzembe kerül (addig vasesztergályos)
1939-40.	költözés Budapestre	július 11.	beszélő, édesanyja Maricával megszökik a váci börtönből
1940. június	általános iskola befejezése (Dunakeszin)	július 18. július 21.	elfogják, a Deák téri kapitányságra viszik
1940. szeptember	Kölcsey Ferenc Gimnázium, I. osztály	július 22.	Vácra szállítják megmutatni a fogolytársaknak
1944. június	IV. gimnázium befejezése	1954. július	Gyűjtő, kislevegőház
1944. szeptember	Gábor Áron Hadapródiskola, Sümeg	1954. november	váci börtön
1944. december 22.	hazaérkezik szabadságra	1955. január	váci rabkórház
1945. január 12.	menekítés Nyugatra, Friedrichshafen, Taldorf	1955. február eleje	megérkezik sokat idézett hosszú levele vécepapíron és az első versek
1946. október 23.	hazaérkezés a hadifogságból	1955. március 21.	2 évre ítélik a szökésért a Váci Járásbíróságon
1947. április	gimnáziumi pótvizsgák, V. osztály	1955. július 10.	édesanyja először beszélőn a szökés után
1947. június	gimnáziumi pótvizsgák, VI. osztály	1955. augusztus 12.	édesanyja értesítést kap, hogy Márianosztrára szállították
1947. szeptember	gimnáziumi pótvizsgák, VII. osztály	1956. május 11.	Gyűjtő, kislevegőházból jön lap Attilától
1947-48.	a gimnáziumi VIII. osztály rendes tanulója	1956. november 1.	a forradalmárok kiszabadítják a börtönből
1948. március 21.	első hivatalos öttusaversenye	1956. november 3.	megírja, majd felolvassa kiáltványát a Pofosz-székházban
1948. június	érettségi a Kölcsey Ferenc Gimnáziumban	1956. november 7.	a budapesti harcokban hősi halált hal
1948-50.	vasesztergályos Csepelen a Rákosi Mátyás Művekben. Fogaske-rekgyárban dolgozik egy hónapig, majd szak- és tervtechnikus a Teherautójavító Vállalatnál	1956. november 8.	ideiglenesen eltemetik a Klauzál téren
1949 elejétől	a magyar öttusa-válogatott kerettagja	1957. február 11.	hivatalos temetése, sírhelye: Bp. VIII. Fiumei úti sírkert, 21. parcella
1950. december 8.	letartóztatják, a Fő utcába szállítják	1977. május	sírja: Bp. J411. Megyeri úti temető, 39. parcella
1951. június 1.	elsőfokú ítélethozatal, 10 év börtön hűtlenségért	2001. május 8.	4. sírhelye: Bp. VIII. Fiumei úti sírkert, 21. parcella
1951. augusztus 29.	12 év börtönre ítélik, és a Gyűjtő-fogházba viszik		
1952. április 12.	a váci börtönbe helyezik		

RÓZSÁSSY BARBARA
**„A vers körülvesz,
 mint ezüstös vért”**

„Vallom, hogy van a létben bizonyosság; / bizonyos a Szép, mert szomjúhozzák – / hogy nincs Végtelen, míg Énem a Rész; / hogy vagyok, mert hiányzom Valahonnan, / és leszek, amíg vágy és fájdalom van, / mert nélkülem nincs Beteljesülés.” – Gérecz Attila *Sorsod művészete* című verséből idéztem e sorokat.

Már húsz évvel ezelőtt, mikor költészetével ismerkedtem, szíven ütött ez a világlátás. Ám kamasz fejjel Gérecz Attilában, a forradalom huszoneves hősi halottjában nem a fiatal költőt – a felnőttet láttam. Ars poeticaként tekintettem a hat sorra, s igyekeztem elhinni, az évtizedekkel később induló költő is képes lehet az egyetemes pótolhatatlan részeként tekinteni magára, s hogy a nagybetűs Szépség (vagyis a költészet) nem pusztán kimondott szó, hanem örök érték, amely az ember, az emberiség számára mindig mérvadó lesz, követendő példa, útmutatás. Csak sok évvel később jöttem rá, hogy érettsége, kiforrott hangja 27 megélt életévének fényében milyen megdöbbentő, s versének címe, beteljesülve, mennyire igaz. Mára tudom: rövid költői pályájának intenzitása páratlan. Hiszen legtöbbszörünknek nemhogy huszonevesként, de egész életében nem adatik meg a *sors valódi művészetének* kiteljesedése: a tisztánlátás képessége. A XXI. század irodalmának alkotóit és befogadóit, a költészet maradék barátait Gérecz Attila öröksége megtanítja e tisztánlátásból fakadó legfontosabbra: a hűségre. Miként lehet és kell hogy legyen az ember hű önmagához, azaz legszebb, legigazabb valójához, a vershez. Ő, az egykori politikai elítélt, aki a börtönben, a füveskertiek között kezdett verset írni, megértette, tudta, hogy a költészet maga a szabadságért vívott harc.

Gérecz Attila számára, aki közel hat évet töltött az ÁVH politikai börtöneiben 1950 decembere és 1956 októbere között, a minden körülmények közti költői-emberi szabadságra való törekvés morális kötelességet jelentett. Mire október 31-én a forradalom kiszabadította, háta mögött volt már egy sikeres szökés Vácról (1954. július 18.). A szökés három és fél év börtön után: emberfeletti teljesítmény, még akkor is,

ha egykori válogatott öttusázó vitte véghez, kivételesen jó fizikai adottságokkal. Gérecz az áradó Duna hideg vizébe vetve magát, elnehezülő cipőben, ruhában, jobbra víz alatt úszva jut el a partig, majd nyakában üldözőivel menekül Pestre. Ám hiába keresi fel segítséget remélve egykori barátait – gyáván kiszolgáltatják a hatalomnak; elfogják, s büntetése további három év szigorított börtönrel tetéződik.

Ha semmi más nem maradt volna az utókorra életművéből, csupán *Töredék* című monumentális költeménye, melyben szökésének körülményeit részletezi, az olvasó akkor is sokat tudna sorsáról és sorsával szorosban egybefonódó költészetének lényegéről. Látunk kell, hogy amint az általa ismert és megtapasztaltat, az őt körülvevő külső és a benne lezajló belső folyamatok *töredékeit* versében egységes, szinte elbeszélő, mégis lírai egésszé formálja, az a költői szintézis csúcsteljesítménye, melyben a Gérecz által teremtett versvilág legkülönbözőbb motívumait fedezhetjük fel. Ilyen az ábrázolásmód meghökkenítő plasztikussága, ami által nemcsak a külső körülmények, az adott szituáció, de a lélektani helyzet is kézzelfoghatóvá válik, mint a *Töredék* kezdősoraiban: „Az ablakok közét a hullám / ingatja zöld falakra szét, / amint a lámpák fénye hullt rám. / Emeletes bitón a szél / harangjátéka ez a hullán, / ha kongva oldalához ér.”

Tárgyilagos hidegvérűségének köszönhetően a hullám-hullt rám rímpár lágyságára borzongató erővel üt a harmadik összecsengés (hullán). Íme a nagyszabású szintézisben a mikro-szintetizálás: lágy és kemény ellentétének egyesüléséből születik a mindketőnél magasabb rendű költészet.

E versvilág elidegeníthetetlen része ugyanakkor az a megrendítő őszinteség, kitárulkozás, amely olykor a legextrémebb helyzetekben teremt váratlan fordulatokat, ahogy a szabadság óráit, a pesti bujkálás rövidre szabott idejét megelevenítő szakasz egyik részlete: „Az út a térnél kettéválik. / Kisgyermek fogócskát játszva. / Fölöttünk rózsás arcocskáik / legyezgeti néhány akácfa. / Furcsa. De úgy tűnt, hogy halálig / valami honvágyam lesz Vácra.”

A kép egyszerű, már-már idilli lenne, ha nem ismernénk a körülményeket. Ha nem lenne olyan szívszorító a különös honvágy kifejeződése. Úgy hiszem, e megfogalmazás lelki mozgatórugója kettős. Egyrészt tény, hogy a költemény az ismételt letartóztatás után, a márianosztrai szigorított börtönben született. Nyilván az ottani (Váchoz képest még embertelenebb)

körülmények is hatást gyakorolhattak – bárha csak tudat alatt – a költői gondolkodásra. A vágyódás egyfelől jelenti tehát a visszatérés kívánságát a lehető legrosszabból a kevésbé rosszba.

Az érem másik oldala még ennél is sötétebb. Az elfogás, a lebuktatás előtti pillanatokat éljük, amikor a költőn apránként úrrá lesz a szörnyű felismerés: egykori barátai elárulták. E romlott, képmutatással teli világból, ahol ember embernek farkasa, visszavágyik a valódi társak, a füveskertiek közé, akik mellett a költészet útjára lépett, akik a legsötétebb napokban is szeretettel vették körül, s akik szeme előtt és legnagyobb csodálatára ért alkotóvá. Amint Gérecz, úgy költőtársai is pontosan tudták: első verse sokkal több egy induló zsenijénél. Egyetlen percig nem volt kérdés, hogy egy addig rejtekező géniusz születésének lehetnek tanúi, akinek költészete őserővel, az érintetlenek tisztaságával tör fel. „Zendülj meg lélek, most, most zendülj meg újra! / Kripták pattannak szét s mennyboltna markol / a csillagsebző fák könyörgő ujjá, / a Föld vajúdott s szenvedést szült alkonyatkor, / torz hullák víg, élőkfeletti torra gyűlnek, / lélek! csodás harang! most, most zendülj meg!” – írta Béni Géza 1954-ben Vácott, „Zárkatársi üdvözlétül Attila első verse után”, nem csupán a költőtársi biztatás, de a tisztelet, az elismerés hangján.

Ugyanekkor és ugyanitt születik Szathmáry György *A vándormadár négyszer visszafordul* című verse, melyben füveskerti társaitól búcsúzik, közülük egyedül Géreczet említve név szerint. Miként a költő születéséről, kegyetlen haláláról sem hallgathattak barátai; Tóth Bálint *Siratója*, Tollas Tibor *Beszélője*, Kárpáti Kamil több verse idézi a későbbiekben a társat. Kárpáti már egy évvel később, 1957-ben, az elhallgattatás legsötétebb időszakában megírja *Sírbeszédét Gérecz Attila fölött*. Az épp tömörségében nagyszabású nyolcsoros precíz szimbóluma Gérecz rövid életének, s őt túlélő, halálán fölülelmedő költészetének: „Az élet tűfokán / tevéalója fönnakadt. / Kigyúlva így a magoson / törbe csalt vérevő vadat. // Üveghegy élein / siklott ő, fürge hal. / Szétszaggatta az üveg-él? / Most mind a száz énje dal.” Tóth Bálint 1969-ben született *Siratójának* záró sorait olvasva világos, milyen elidegeníthetetlen részükké vált a Géreczcel kötött barátság: „már úgy szállsz és nössz az időkben / egyre élesedő körvonalakkal a fényben, hogy nem változhatsz, / lobogásod egyre nagyobb lesz s mind tisztább. / Nem vagy már, mégis a szép és könnyű halálnak példáját mutatod / és én, ki siratlak,

majd hadd emeljem / arcodnak mosolyát pajzsul a rettenet ellen.” Láthatjuk tehát, a társra találás mennyire *valóságos* volt a füveskertiek között. Testvériségük, szövetségük a költészetben nem jelkép csupán, hanem igazi kötelék, amely szabadulás utáni életüket és alkotásaikat is át- meg átszövi. Gérecz erre döbrent rá, mikor a lopott szabadságból visszavágyott közéjük, miként azt is megértette, hogy a költő „száz énjének” legfontosabb feladata az „ismerd meg önmagad” igéjének magáévá tétele: emberi arcának felvállalása, minden gyötrelmével, esendőségével együtt. Versvilága e harmadik motívum – az emberi – által teljesedik mindnyájunk számára örök érvényűvé. – „Ha test volna csak, megmaradnék. / Mi lehet még, ami örök? / Az Istenből, ha bennem van még, / megcsúfolt az s leköpdösött. / Így épült, Margit, hajlék / a Szépségnek csípőd fölött. // Az győzhet csak az utolsó hajrán, / aki a sorsánál nagyobb. / Ki ő nekem? Attila kardján / tán az a vérfoltot hagyott / szelíd üsző... De Isten balján / mit ér, ha géniusz vagyok?...”

Elképzelhető, hogy a *Töredék* egyes versszakasza-it megszakító prózabetéteket Gérecz később szerette volna jobban kidolgozni. Tudjuk, tragikus sorsa ezt nem tette lehetővé. Akármilyen legyen az igazság, a költeményt olvasva nincs hiányérzetünk. Prózarészei inkább specifikusságát erősítik, miközben költői erejéből mit sem vesznek el. Mint ahogy az is világos, Gérecz életműve – összesen huszonnégy verse (melyek között találunk néhány sorost épp úgy, mint sokoldalú költeményt) és bő tucatnyi műfordítása – kerek egészet alkot. Gérecz Attila esetében reménytelenül fölösleges azt elemeznünk, mi lett volna, ha sorsa másként alakul. Életművének csonkaságát legfeljebb az utókor maláriás képzelete vizionálja. Akit efféle látomás gyötör, nem látja a fától az erdőt, nem veszi észre az alapvetést, miszerint: Gérecz egész költészetének *összefoglaló jellege van*.

Különös varázslat ez. Nemcsak azt szükséges észrevennünk, hogy versvilága elemeiből, költeményeiből miként kerekedik ki olvasója szeme előtt az egész teljessége, de fel kell figyelni a részletekre (az egyes versekre), mint az *egyetemesség hordozóira*. Egyik mesteri példája ennek *Örök arcunk* című költeménye, mely Márianosztrán született 1956-ban. „Ha zárkám festeni kéne, a kép zord / lenne. A táj, faláról mint sötét / keretben kép, úgy lóg, de néha szép zöld / lángjaival fűrtös főt hajt föléd. / Az ajtó komor szimbólum. Úgy képzeld, / mint végtelennek véges

küszöbét... / S a közepén, keresztbetett lábakkal / Kamil ül, mint szokott, szemben a nappal. // Remekmű, de mit csak úgy hevenyészett / az Isten lágy agyagból – gondolom –, / s most a fájdalommal lesz az enyészet / drágább, a végtelennel oly rokon / arcon, mint évszázados repedések / ifjú-mosolyú Buddha szobrokon. / Ül, mint kit a Sátán el sohasem nyer. / Ha élni kell, ily halálos az ember.”

Varázslat, semmi kétség: mint különös angyali üdvözlés, úgy érkezik a cellafalak közé a napfény, hogy helyzetképünk univerzálissá táguljon általa. A konkrétumok felsorakoztatása, a zárka aprólékos leírása nyomán felerősödik a sötétség és a fény kontrasztja, s a költő és zárkatárs, akivel Gérecz Máriaosztrán újra összehozta a sors, már úgy jelenik meg szemünk előtt, mint nem e világból való jelenés. – Kárpáti Kamil és Gérecz Attila barátságának egyik legcsodálatosabb lenyomata e kegyelmi állapotban született néhány sor, ahol a költő maga is elmerül, tapinthatóan lebeg saját versében, olyannyira, hogy a következő szakaszban szinte érezzük, mint rántja vissza gondolatait a ráció rideg valóságának talajára: „Ha élni kell, s az ember még halálos / angyalarcával egyszer visszaint. / Művészetünk, az egyetemi város / – amit fölépítettünk, a gyáraink, / s vén földünk vert, rancos arca, hová most / rozs-szűz hegén gyümölcsös árnya int / – lesz örök arcunk, s pár sosemhalott dal. / Más mi lehet itt még a magyarokkal? // Oly meztelenek és szálnalmat keltők. / Takarnók őket, meg ne fagyjanak. / Zúzos lelkem óvna, mint téli szellők / belehelik a gyöngye gallyakat. / Ha tél jönne és férgesét leszelnők, / talán, ha fáj is – nem maradna mag. / Szikrázson hát lelkünkkel zúzmarásan, / csak századok szívébe fagyva lássam!”

Gérecz legalább annyira intellektuális, mint ösztönös költő. *Örök arcunk*, az embert túlélő művészet víziójának megfogalmazása megdöbbentő érettségre vall. Első verse (*Így bocskorosan* – Vác, 1954. május) születése óta csupán jó két év telt el, s már pontosan tudja, nincs idő körbejárni a költészet határait, nincs idő félgözzel ismerkedni vele; arra van szükség, meghozza azonnal, hogy körbekerítse, mi több, körülbástyázza magát versével. – *Az öröklétre rendezkedik be*. A költészetet, s benne saját költészetét a maga komplexitásában látja, olyan nagyszabású egésznek, amihez az embernek muszáj felnőnie, bármilyen körülmények között, mert nincs egyéb esélye a megmaradásra. „Sötétedik. Az alkony már szemünkre / gyújtogatja vöröslő méceit. / A felhő, mintha hegy-

keresztben függne / (ember nincs is, csak szenvedése itt), / sebet tajtékos oldalába ütve / ha esti fény megváltó kése nyit. / Majd szétcsorog a vér, vádnál sötétebben, / s én megmosom arcom s kezeim a sebben. // Kihűl a Szépség, homlokára alszik, / s majd bűnjelül hordja, ki nincs miért / lemeztelenítse az emberarcig. / A vers körülvesz, mint ezüstös vért. / Csak néha hagyjuk el, kemény a harc itt, / és elveszik, ki harcán győzni vélt. / Mind árad a vér, a kín, mint a tenger, / s föllebeg hátán a könnyebb: az ember.”

1956-ot írunk, amikor Gérecz pontot tesz az *Örök arcunk* végére. Bő száz év telt el azóta, hogy Vörösmarty Mihály így kezdte versét: „Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég.” – Mindnyájan ismerjük az *Előszó* folytatását, tudjuk, mint elevenedik meg benne ’48 forradalma, a szabadságért vívott harc felemelkedése és bukása, s az azt követő kiábrándultság; mint lényegül át a történelem egy darabja apokaliptikus látomássá. Gérecz esetében persze nem lehet szó a forradalom utóérzetéről – inkább előérzet ez, hiszen a kapukon dörömböl 1956 ősze. Ám kétségtelen: a nagy előd kezét nyújtotta a vers születésének idején.

Természetesen a kéznyújtás önmagában nem elég, a bravúr az, ahogy Gérecz megragadja a baráti jobbot. Emeljük ki a költemények utolsó két sorát. A Vörösmarty-vers végkicsengése felszólításba rejtett kérdés: „Kérdjétek akkor ezt a vén kacért, / Hová tevő boldogtalan fiait?”, míg a Gérecz-vers a megállapításhoz jut el: „Mind árad a vér, a kín, mint a tenger, / s föllebeg hátán a könnyebb: az ember” – a lényeg azonban ugyanaz. A „boldogtalan fiak” s a „könnyebb ember” gondolatisága egy töről fakad: a zsarnokságnak kiszolgáltatott csak művészete által mentheti meg önmagát. Még akkor is igaz ez, ha ez előbbi vers tele van megtört csalódottsággal, az utóbbi pedig mindenképpen ellenére: hittől és jövőbe tekintéssel. Amit Vörösmarty költeményének végén „a hajfodrász, a tavasz” képével láttat, ki „Jókedvet és ifjúságot hazud” (vagyis virágba borulása csupán a felszín, a látszat), azt Gérecz így fogalmazza meg: „A vers körülvesz, mint ezüstös vért. / Csak néha hagyjuk el, kemény a harc itt, / és elveszik ki harcán győzni vélt.” Vagyis a vélt győzelem – éppúgy, mint a tavasz képzete – még nem visz el a célig. Mindketten tudták, hogy a költő, aki végig akarja járni útját, „ezüstös vértjét” soha nem veheti le igazán. Elidegeníthetetlen része, meg kell tanulnia élni benne.

Gérecz Attilát, a költőt, és Gérecz Attilát, a forradalmárt nem lehet szétválasztani. Sorsának művészete:

kettős szimbólum – a forradalom költészete és a költészet forradalma. Éppen ezért most, amikor a demokrácia harmadik évtizedét tapossuk, s hatvan év telt el halála óta, hatvan év 1956 forradalmának vérbe fojtása óta, világosan kell látnunk, hogy a megtalált szabadság nem a felejtés, s nem is csupán az emlékezés ideje. A megemlékezés egyszeri gesztusaival még nem tettünk eleget feladatunknak. – Hosszú lesz az út addig, amíg a diktatúra szellemei végképp eltűnnek az életünkől. Ám a szabadság költészete szellemiségének közkinccsé tételével nem várhatunk.

A közkinccsé tétel persze frázis csupán. Nem a föld mélyéből előásott, leporolt leletről van szó, melyet múzeumban jártunkban-keltünkben csodálhatunk.

A közkinccs annak felismerése, hogy nemcsak az eredeti tehetség csodálatából fakadó öröm, de értékéhez fűződő érdekeink is közösek. Mert szükségünk van rá. Mert fényének gazdagságával bevilágít homállyal teli szobánkba, bevilágít társtalanságunkba, s abból kiemelve újra egyé tesz minket, együttgondolkodókká.

Bizony csodálatos, hogy a hatvan éve halott költő egykori cellájának sötétsége miként szublimálódik verse által ránk vetülő világosságá. Ezt kell megértenünk és megélnünk. – Ahogy a Gérecz-verssor mondja: „Az győzhet csak az utolsó hajrán, aki a soránál nagyobb”. Ő már győzött, most rajtunk a sor, hogy felnőjünk hozzá.

GÉRE CZ ATTILA

Örök arcunk

Ha zárkám festeni kéne, a kép zord lenne. A táj faláról, mint sötét keretben kép, úgy lóg, de néha szép zöld lángjaival fűrtös főt hajt föléd. Az ajtó komor szimbólum. Úgy képzeld, mint végtelenség véges küszöbét... S a közepén, keresztbetett lábakkal Kamil ül, mint szokott, szemben a nappal.

Remekmű, de mit csak úgy hevenyészett az Isten lágy agyagból – gondolom –, s most a fájdalommal lesz az enyészet drágább a végtelennel oly rokon arcon, mint évszázados repedések ifjú mosolyú Buddha szobrokon. Ül, mint kit a Sátán el sohasem nyer. Ha élni kell, ily halálos az ember.

Ha élni kell, s az ember még halálos angyalarcával egyszer visszaint. Művészetünk, az egyetemi város – amit fölépítünk –, a gyáraink s vén földünk vert, ráncos arca, hová rozs-szajak hegén gyümölcsös árnya int, – lesz örök arcunk, s pár sosemhalott dal. Más mi lehet itt még a magyarokkal?

Oly meztelenek és szánszalmat keltők. Takarnók őket, meg ne fagyjanak. Zúzos lelkem óvna, mint téli szellők belehelik a gyöngye gallyakat. Ha tél jönne és fergesét leszelnők, talán, ha fáj is, nem maradna mag. Szikrázson hát lelkünkkel zúzmarásan, csak századok szívébe fagyva lássam!

Sötétedik. Az alkony már szemünkre gyújtogatja vöröslő méceit. A felhő, mintha hegykeresztben függne (ember nincs is, csak szenvedése itt), sebet tajtékos oldalába ütve az esti fény megváltó kése nyit. Majd szétcsorog a vér, vádnál sötétebben, s én megmosom arcom s kezeim a sebben.

Kihül a Szépség, homlokára alszik s majd bűnjelül hordja, ki nincs miért lemeztelenítse az ember-arcig. A vers körülvesz, mint ezüstös vért. Csak néha hagyjuk el, kemény a harc itt, és elveszik, ki harcán győzni vélt. Mint árad a vér, a kín, mint a tenger, s föllebeg hátán a könnyebb: az ember.

(Márianosztra, 1955)

BOGA BÁLINT
Az én 1956-os évem

1955 szilveszterén szüleim és én úgy éreztük: egy viszonylag nyugodtabb időszakot élhettünk át a megelőző tizenkét hónapban – természetesen a Rákosi-érában korábban megszokotthoz képest. Apám jogi diplomával liftesként dolgozott, ám a megaláztatásokat a családra való tekintettel elfogadta. Anyám már feljött sztálinvárosi munkájából Pestre, a Képzőművészeti Alapnál megbecsült titkárnőként dolgozott. Én a negyedik gimnázium végéhez, az érettségihez közeledtem, tanulmányi eredményeimet elismerték – annak ellenére, hogy egy „deklasszált”, volt horthysta bíró fia voltam.

Az 1956-os év első fele a komoly tanulás időszaka volt, készültem az érettségire. Az Árpád Gimnázium diákja voltam, ahol ekkor a tanárok többsége a '30-as évek polgári mentalitását képviselő, kiváló pedagógus volt. Ebben az időben zajlott a nagy, világtörténelmi jelentőségű esemény: februárban, a szovjet kommunista párt XX. kongresszusán Hruscsov „deszakralizálta” Sztálint, felfedte bűneit, a „személyi kultusz” elfajulását. A beszéd valódi szövegéből a szocialista országokban egyes részeket kihagytak, csak a rendszerváltás után jelent meg a teljes szöveg. A rendszer elnyomottai számára katartikus élmény volt, hogy az isteni magasságba emelt, óriássá formált, a tudományokat megtermékenyítő zseninek kiáltott, kötelezően imádott személyt diktátorként írta le. Emlékszem, történelemfüzetünkben a II. világháború fejezetében a „sztálini stratégia” kifejezést át kellett írjuk a „Vörös Hadsereg stratégiája” meghatározásra, és a sztálingrádi csata mellé El-Alamein nevét is beírtuk. Emlékezetes maradt számunkra, hogy a korszak egyik áttételesen a politikai valóságra utaló filmjének, a *Hannibál tanár úrnak* (rendező: Fábri Zoltán) kiemelkedő jelenetét a gimnázium melletti amfiteátrumban forgatták: a főszereplőt, aki gyenge, filiszteri lény ellenére ellentétbe kerül a hatalommal, a tömeg lesodorja a főépítmény tetejéről a mélybe.

Azután eljött az érettségi és az orvosi egyetemi felvételi vizsga ideje, mind maximális eredménnyel sikerült. Bizakodva vártam a döntést. Június végén megjött a levél az egyetemről. Kezembe vettem; éreztem: vastag, kemény, tehát visszaküldték érettségi bizonyítványomat és a gimnáziumi indexet. Ami azt jelentette, hogy nem tanulhatok tovább, mert csak

annak küldték vissza az okleveleit, akit nem vettek fel. Így már a levél kibontása előtt tisztában voltam az elutasító döntéssel, amelyet a következőképpen fogalmaztak meg: „a felvételi vizsgán megfelelt, de helyhiány miatt felvételt nem nyert”. Tudtam, ez apám volt hivatása miatt történt. Szegénynek, aki egész életében a jogot, az igazságosságot magában hordó és megjelenítő ember volt, mit kellett átélnie, hogy a fiát ezért nem veszik fel az egyetemre!

Ezután úgy döntöttem: fellebbezek a rektorhoz, Gegesi Kis Pál gyermekgyógyász professzorhoz. Tudós, pszichológiával, művészetekkel foglalkozó személyiségként ismerték, de teljesen a kommunista rendszer kiszolgálója lett. Hozzá hosszú fellebbezési kérelmet írtam július folyamán. Felsoroltam tanulmányi eredményeimet, többlet-tevékenységeimet, és nagyon merészen ezzel zártam a kérelmet: „Ezek a tények azt mutatják, hogy az elutasítás oka értelmiségi származásom volt. Bizonyítja ezt az is, hogy az iskolában kitűnő és jeles eredménnyel végzett tanulók közül csak nekem és más értelmiségi származású tanulónak utasították el az egyetemi felvételi kérelmét. A Párt Központi Vezetősége az utóbbi időben több alkalommal is rögzítette, hogy az egyetemi és főiskolai felvételeknél senkit sem érhet hátrány amiatt, mert értelmiségi származású, hanem elsősorban a tanulmányi előmenetel számít. Az oktatásügyi miniszter utasítása az 1956/57 tanév iskoláztatási feladatairól úgy szól: 'A továbbtanulásra jelentkezők felvételi kérelmének elbírálásánál a jó tanulmányi eredmény a legfontosabb szempont.' Úgy érzem, felvételem megtagadásakor ezt a szempontot szem elől tévesztették.”

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Bizottsága július 18. és 21. között tartotta ülését, amelynek végén párthatározatot adtak ki. A határozat sok kérdést a szokásos stílusban tekintett át, utalt a XX. szovjet pártkongresszus szellemében a hibákra, de rögzítette, hogy egységes a Párt. Az én helyzetemet érintő mondat is volt a határozatban: „Az értelmiségiekre – a régi szakemberekre is – mély hatással vannak pártunk igazságos intézkedései, melyek elsősorban a munka alapján ítélik meg az értelmiségieket, lehetővé teszik fiaik fokozottabb továbbképzését, megjavítják életfeltételeiket.” – Ennek ellenére két héten belül Gegesi Kistól is megjött az elutasítás.

Még volt egy fellebbezési lehetőség az egészségügyi miniszterhez, természetesen ezzel is éltem. Ekkor úgy éreztem: feltétlenül valamiféle protekció

után kell nézmem. A szomszédunkban lakott egy tancsag („nagy kommunista”); mi meglehetősen jó viszonyban voltunk vele. Megígérte: elintézi, hogy a kommunista párt (óbudai) kerületi első titkára fogadjon engem. Erre sor is került. Szimpatikus ember volt; elvittem hozzá bizonyítványaimat, tanulmányi versenyeredményeimet. Átnézte, és azt mondta, valóban megérdemelném a felvételt, és megígérte, hogy beszél a miniszterrel. Ekkor érdeklődtem, megengedi-e, hogy feltegyek egy komoly kérdést. Beleegyezése után azt kérdeztem: a felvételnél miért nem a tanulmányi eredményt veszik elsődlegesen figyelembe, mert ez lenne evidens.

Meglepetésemre a következőt válaszolta: „Azt akarjuk, hogy a mi embereink, a proletárok gyermekei kerüljenek az egyetemre, és ne a régi vezető osztályok fiai, mert azok a nyakunkra tehetik a kést.” 1956 nyarán voltunk. Valami érződött ekkor már a Párt belső berkeiben, és ahogy később hallottam, ez a pártfunkcionárius a forradalom alatt bajban volt, állítólag fel is akarták akasztani. Valahogy megérezte, de azzal nem számolt, hogy a majdani forradalmár-egyetemisták többsége munkás- és parasztszülők gyermeke lesz.

Közben telt a nyár, és én szomorúságban, de nem teljes reményvesztettségben töltöttem a heteket. Annyira el voltam foglalva saját problémámmal, hogy keveset foglalkoztam a körülöttem – bár részben rejtetten – alakuló társadalmi mozgásokkal. Egy füzetbe helyzetemnek, lelkiállapotomnak megfelelő idézeteket írtam. (Ilyen volt például Fénelon aforizmája: „Munka? Tehetség? Érdem? Ugyan. Klikkhez kell tartozni.” De Madách bölcs mondását is feljegyeztem: „A cél: halál, az élet küzdelem, az ember célja a küzdelem maga.”). Az elkeseredés, a fel nem adás, a harc az el nem fogadható ellen – mind benne voltak ezekben a mondatokban.

A reményem megvolt, amit a hatalom hátrálásának jelei is megerősítettek. A Szabad Nép (az MDP központi lapja) augusztus 26-i vezércikke *A magyar értelmiség történelmi hivatása* címmel jelent meg. Az írás szerzője leszögezte, hogy tudatosítani kell az értelmiség történelmi hivatását a szocializmus építésében. Emellett kitért a hibákra is: „vegyük például az értelmiségiek sokszor emlegetett panaszát: gyermekeik nehézségeit az egyetemi felvételeknél. A panasz jogosult, s a határozat [ti. a júliusi KB-határozat – B. B.] foglalkozik is az orvoslás módjával.”

Végül augusztus 30-án megjött a levél: felvettek az egyetemre. A Párt érezte tehát, hogy valami inog,

próbált valamit engedni, ami határozataiban megjelent. Ennek köszönhetően a miniszter számára az addigi 10 helyett 30 fő utólagos felvételét engedélyezték, ebbe a keretszámba kerültem be én is, és ahogy később megtudtam: velem együtt több eminens társam, akik azután neves orvosok lettek.

Szeptember elején valódi, belső, mély örömmel vettem részt az egyetem évnyitóján. Úgy éreztem: az a reményem, illetve megingott hitem, hogy az igazságnak győznie kell előbb-utóbb az életben, megint elfoglalta alakuló világképemben az őt megillető helyet. Megkezdjük az előkészítő tárgyak tanulását, amelyek közül csak az anatómia volt igazi orvosi tárgy, a többi a középiskolában tanultak magasabb szintű ismétlése volt (biológia, kémia, fizika). Emellett marxizmus, honvédelmi ismeretek, orosz nyelv és testnevelés voltak a kiegészítő tárgyak. Öröömöm és elmerülésem a tanulásban továbbra is távol tartottak attól, hogy politikai kérdésekkel komolyabban foglalkozzam; egyébként is hozzászórtam már, hogy apám háború előtti állása miatt háttérbe vagyok szorítva, és csendben, bizonyos félelemben élve örülök, hogy egyáltalán hagynak tanulni. Olvastam ugyan az egyetemisták szervezkedéséről (a szegedi MEFESZ – Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége – követeléseiről), a Magyar Írók Szövetsége, a Petőfi Kör kritikus hangú üléseiről, szabadabb hangvételű folyóirat (Művelt Nép) is volt a kezemben, de nem tulajdonítottam nagyobb jelentőséget ezeknek a jelenségeknek, mert tudtam, hogy mindent kézben tart a hatalom.

A Szabad Nép még július 3-i vezércikkében is durván elítélte az efféle „pártellenes” megnyilvánulásokat: például Déry Tibor felszólalását a Petőfi Körben a párt egysége elleni „nyílt és brutális támadásnak” tartotta. Azokat az értelmiségieket, akik mélyebb változásokat kívántak, az „ellenforradalom” képviselőiként leplezte le a Szabad Nép. Nem véletlen – írta a lap –, hogy akik ilyen káros, pártellenes nézeteket vallanak, „szoros és rendszeres kapcsolatot tartanak fenn Nagy Imrével, akit antimarxista, párt- és népi demokrácia-ellenes nézetei, valamint frakciós tevékenysége miatt kizártak a pártból”. A magyar írók azonban nem hunyáskodtak meg: szeptember 17-i közgyűlésükön Veres Péter elnök az írók történelmi felelősségéről beszélt, Képes Géza beszámolt az előző két évben az állami diktatúra írókat érintő atrocitásairól, és a hozzászólók alátámasztották ezeket a megállapításokat. Még Zelk Zoltán is – aki ko-

rábban a Sztálint dicsőítő *Hűség és hála énekét* írta – kifejtette, hogy Déry Tiborral ért egyet (Irodalmi Újság, szeptember 22.). – Később úgy éreztem, hogy ez a forradalmi eseményeket megelőző szellemi, irodalmi vita hasonló ahhoz, ami a francia forradalom, illetve a magyar 1848 előtt játszódtott le.

Természetesen a hatalom próbált valami „fogd meg-ereszd el” stratégiával felszínen maradni. „A kritika jogos, de a lényegét nem szabad elvetni.” Október 6-án megtartották Rajk és kivégzett társai újratemetését az állam szervezésében, ezt jó feszültség-levezetőnek gondolták. Nyugodt helyzetet igyekeztek imitálni. A harmóniát sugárzó írások részleteiben azonban ott vibrált az ellentmondások világa. Egyetemünkön az Orvosegyetem című lap a golyák érkezéséről, a pártfunkcionáriusok, DISZ-vezetők (Dolgozó Ifjúsági Szövetség) választásáról, a szocialista országokban töltött gyakorlati idő tapasztalatairól írt. Az október 22-i Hétfői Hírlap vezércikke *Bizakodó nyugalom Varsóban* címmel jelent meg, a hatalomba visszatérő Gomulka beszédével. Riportjai között a MEFESZ szegedi üléséről számolt be, de úgy, mintha egy javított DISZ-ről lenne szó. A Petőfi Körben Ferenczy Noémi rehabilitálását üdvözölték. *Az olvasás szabadsága* című cikk felvetette: itt az ideje annak, hogy nagykorúnak tartsák a magyar állampolgárt, azaz minden Nyugaton kapható sajtóterméket olvasson. A cikk végén zárójelben jelezték: illetékes hely közölte, hogy a kérdés napirenden van. Keresztury Dezső Németh László *Galileijének* főpróbájáról írt kritikát (micsoda szereposztás: Bessenyei Ferenc, Lukács Margit, Kálmán György, Ungvári László, Mátyai Lajos, Várkonyi Zoltán, Rajz János!), „a hosszú időn át hazudozásra kényszerített közönség” a sorok között is talált aktuális olvasnivalót.

És így jött el október huszonharmadika. Volt híre a júniusi poznaí felkelés emlékére és a lengyel politikai enyhülés támogatására a Bem-szobornál tartandó gyűlésnek, de nem kívántam elmenni, valahogy ezt is hivatalosnak gondoltam. Kora délután testnevelés óránk volt, amelyet úszási program miatt a Rudas fürdőben tartottak meg. Elfáradtam az órán, utána nagyanyámat látogattam meg, aki a Korányi Sándor utcában lakott. Nagyot aludtam nála, és a délután közepén villamossal indultam Óbudára, haza. Amikor a 6-os villamossal a Szent István körút elejére, a Margit híd pesti hídfőjéhez értünk, láttam, a villamos nem tud továbbmenni; szorosan összetartó tömeg áramlott a hídon át Pest felé. Leszálltam a villamos-

ról, és eleinte csak bizonytalan morgást hallottam, talán éneket is, de egyszer csak egyre többen és egyre erőteljesebben kezdték skandálni: „Vesszen Rákosi!”

Ekkor már megéreztem, hogy itt valami komoly eseménynek a tanúja vagyok. Rákosi már nem volt hivatalosan a Párt első embere, ezt a posztot jobbkeze, a Rákosi–Gerő–Farkas triász második embere töltötte be, de ilyen hang a diktatúrában elképzelhetetlen volt. Néhány perc múlva már a „Vesszen Gerő!” kiáltás is felhangzott. Erre azonban még leintő pisszegések hallatszottak. A tömeg hosszú, tömött sorokban a Balassi Bálint utca felé fordult, és mint mondták, a Parlament felé tódult. A tüntetők a Bem-szobortól jöttek, ahol a lengyelekkel való szolidaritás jegyében szervezett gyűlésen vettek részt, és ahol – amint később értesültem róla – forradalmi hangú beszédek is elhangzottak, és ennek hatására vonult a tömeg a Kossuth térre. Az 1956-ról szóló rendszerváltás utáni dokumentumfilmek mindegyikében szerepel ez a Bem-szobortól a Margit hídon át a Parlament előtti térre tartó vonulás. Egy ideig bizonytalanul álldólgáltam, és közben láttam, hogy a Szent István körút első házának ablakából magyar zászlót lengetnek, de ennek közepéből ki volt vágva a Rákosi-féle címer. Ekkor láttam ezt először. Azt hiszem, az emlékező filmekben bemutatott képek is itt készültek. Újságarusok hangos szóval árulták a Szabad Nép különciadását, amely az aznap lezajlott eseményről szólt: Gerő Ernő és Hegedüs András miniszterelnök Jugoszláviában tett látogatást, Titóval találkozott és tárgyalt. A hangulat engem is magával ragadott, és a tömeggel a Parlament előtti térre mentem én is.

A tér zsúfolásig megtelt emberrel, folyamatosan énekeltek a *Himnusz*t, a *Szózatot*; katonák is voltak a tömegben, emlékszem, az éneklés alatt tisztelegtek, a tömeg egyre határozottabban Nagy Imrét követelte. Egy idő után bementek érte. Közben színészek szavaltak, emlékezetem szerint Sinkovits Imre itt is többször elszavalta a *Nemzeti dalt*, bár a történések leírásaiban csak a Bem téri gyűlésen említik ezt. Emlékem helyességét igazolja az a fénykép, amely a színmúzeumban látható, és a szavaló Sinkovitsot mutatja a Parlament előtt. Az idő közben telt, besötétedett, és a tér lámpáit felgyújtották, azonban – gondolom, az egyik benti pártvezér utasítására – egy idő után leoltották a villanyokat, így akarták hazatérésre készíteni az embereket. Ekkor csodálatos vizuális élményben volt részünk: az emberek a korábban megvásárolt újságokat meggyújtották,

tűzfényben ragyogott a tömeg. Később számos filmben megörökítették ezt az eseményt – azzal a különbséggel, hogy a valóságban azok az emberek is égő újságokkal világítottak, akik felmásztak a Kosuth-szoborra. Így a tér oldalán is kiemelkedett ez a tüzes-fényes alakzat. A filmekben viszont csak a téren sorakozó emberek kezébe adtak ilyen fáklyát.

Végül megérkezett Nagy Imre. Első szavai – „Kedves elvtársak!” – komoly zúgolódást váltott ki. Ez is olyan kommunista, mint a többi – hangzott el. Nagy Imre nyugalomra intette a tömeget. Többen elindultak haza. Én is lassan elhagytam a teret, igyekeztem haza, hiszen idős szüleim nem tudhatták, merre járok. A villamosok már megindultak, amikor visszaértem a Szent István körútra, a járdán két teherautó állt, emberek ugráltak fel rájuk, és azt kiáltották: „Gyerünk a Rádióhoz!” Fél óra alatt hazaértem, szüleim megnyugodtak engem illetően, de a történések kapcsán meglehetősen aggodalmassá váltak.

Másnap reggel nem indultak a villamosok; azt hallottuk, hogy a kormány behívta az orosz csapatokat, a városban harcok vannak, a forradalmárok közt sok az egyetemista. Sajnos nem volt rádiónk, a híreket elsősorban a ház mestertől tudtuk meg, de mindenfelé hallottam Beethoven *Egmont nyitányát*, amely a forradalom himnikus zenéje lett, a rádió állandóan játszott. Akkordvilága a lélek mélyébe hatolt, valahogy kifejezett mindent, amit mi akkor éreztünk. Most is végigfut a hátamon a hideg, amikor meghalok. Az élet, persze, ment tovább, igyekeztünk élelmiszert vásárolni. A pékségek előtt már hosszú sorok álltak, legalább 5-6 órát kellett várni, míg megkaptuk a kenyeret, és ez volt a mindennapok fő programja még hetekig. Apámmal felváltva álltunk sorba.

Az elkövetkező napokban nem hagytam el Óbudát. Idős szüleim nagyon féltettek, egyetlen gyermekük voltam (öcsém pár évvel korábban halt meg egy ritka betegségben). Egyébként is: már gyermekkoromban egyértelművé vált, hogy fizikailag kevésbé vagyok aktív, inkább meditatív személyiség vagyok, és ezt magam is láttam. Mindehhez hozzájárultak még a betegségek és a politikai körülmények miatt kialakult háttérbe szorítottság érzete. Közben hallottuk a városban járt emberektől, és láttuk közvetlenül is az első napok győzelmet sugalló eseményeit, a fegyveres felkelők sikereit. A Tímár utca sarkán a rendőrséget a rendőrök és a felkelők együtt birtokolták. Láttuk, hogy széles spontán népi kezdeményezések formálódtak, és ami a legfontosabb: a célokkal egyre jobban azo-

nosuló Nagy Imre vezetésével megalakult a – még nagyon vegyes összetételű – kormány, mindenesetre egyre inkább a jogos igényekkel fellépő felkelők szándékait igyekeztek képviselni. Szüleim örültek, de mivel sok tragédiát láttak már a XX. században, csak összeszorított ajakkal mertek a sok megaláztatás után valami reményt érezni. Nehéz volt elképzelni, hogy a Szovjetunió túrni fogja egy ilyen kis ország ellenállását. Bennem a korábbi visszafogottság után hirtelen valami nagy lelkesültség vett erőt, ami persze irreális volt, de valami kiszabadult belül, amit addig nem lehetett megfogalmazni. Lelkileg kiléptem a másodrendű állampolgár helyzetéből.

A kormány és a szovjet haderő vezetői megállapodtak, hogy október 29-re a szovjet csapatok kivonulnak Budapestről. Ekkor elhatároztam, hogy végigjárom a várost, remélve, hogy már nem kell félni hadi cselekménytől. Gyalog kerekedtem fel, ami Óbudáról meglehetősen hosszú útnak ígérkezett, de mi ez egy 19. életéve közelében járó fiatalembernek! Teherautók ugyan járták a várost, bárki felkapszkodhatott rájuk, de tudtam: nem biztos, hogy odamennem, ahová én akarok. De talán még jobban eltántorított ettől az a hír, hogyan járt egy ismerősöm édesapja, amikor fel akart mászni hátul: az autó hirtelen megindult, ő hátraesett, tarkóval a flaszterre zuhant, és helyben meghalt.

A Margit hídon mentem át Pestre. Itt már a harcok kemény nyomai fogadtak: a hídon kilőtt vagy Molotov-koktéllal harcképtelenné tett tankok álltak, és ugyanilyen tankok sorakoztak végig a Nagykörúton (általában közepén, a villamossíneken sorjáztak). Többségük szovjet tank volt. Így mentem végig az Üllői útig, a fő csaták helyéig, a Corvin közig, a Kiliánlaktanyáig. Útközben már nem látszottak a később sokat emlegetett atrocitások, a lelőtt ifjú felkelők vagy a fejjel lefelé felakasztott ÁVH-sok nyomai, azonban egyes helyeken vérfoltok jelezték: nem a béke fővárosában járunk. A József körút járdáin még szovjet katonák hullái feküdtek, őket nem vitte el még senki, társaik már kivonultak, a magyarok saját halottaikkal foglalkoztak. A Körút és az Üllői út sarka valóban az ádáz háború maradványait mutatta: szétlőtt épületek, lezuhant teljes emeletek, a laktanyán rengeteg belövés, és itt aztán igazán koncentrálni voltak jelen a kilőtt tankok. A Kilián Üllői úti kapuja előtti szovjet tankból még kiállt egy összeégett emberi testrészcsonkja. Innen a Bakáts térre mentem, ahol viszont a templom bejárata előtti szabad területen a magyar

halottak sírjai domborultak, köztük több tizenéves gyereké. Szegény magyar anyák, akiknek szemefénye a sír mélyén fekszik... és mit ér, ha azt mondják, hogy történelmet író, hősi halott lett gyermekük? És szegény orosz anyák, akiknek hamis eszméért ide vezényelt katonafia holtan fekszik a körúton, és azután megkapják a táviratot, hogy Budapesten elesett a fiú.

Ezután a közeli orvosegyetemi főépületbe mentem, érdeklődtem, nem kell-e valamiféle segítség, persze elsőévesként egészségügyi szolgálatra nem lehetett beosztani. A Baross utcai Vöröskereszt Központba küldtek; ott arra a szerepre kerestek fiatalokat, hogy teherautókat kísérjenek a határra, ahol Nyugatról érkezett segélyszállítmányokat kellett átvenni. Egy ideig várakoztattak, azután azt mondták, megvannak már a megfelelő emberek. Őszintén szólva nem nagyon bántam, az az előnye lett volna, hogy az adományokból én is részesülhettem volna. Így továbbmentem a Kálvin tér felé, ahol puskalövéseket hallottam. Azt rebesgették, hogy a református templom tornyába megbújt ÁVH-sok lövöldöztek. A Nemzeti Múzeum sarkánál egy széles kalapba pénzt gyűjtöttek az elesettek hozzátartozói számára, senki nem őrizte. Rá volt írva: ez a nemzet erkölcsének kifejezője. A Rákóczi úton folytattam utamat, betört üvegű kirakatokat láttam, és azt is tapasztaltam, hogy valóban senki nem nyúlt az árukhoz. Ezt sokszor emlegették, mint a forradalom tisztaságának jelét. Elmentem a Verseny Áruház mellett, amelynél viszont ambivalens érzések fogtak el, ugyanis előző nap halottam, hogy egy üldözött ÁVH-st az épület tetején értek utol, és onnan lehajítottak az utcára. Az ÁVH-sok sok kíméletlenséget hajtottak végre, és jogos volt a népharag, de ezt a gyilkos szándékot méltatlannak tartottam a forradalom eszméjéhez. Igaz, a felmagasztalt francia forradalom is tele volt igazságtalan gyilkosságokkal. Ám ez nem lehet mentség. Lehet a gyilkosság bocsánatos bűn?

A régi Nemzeti Színház előtt (Blaha Lujza tér) a földön feküdt a 23-án ledöntött és ide hurcolt Sztálin-szobor, rengeteg ember vette körül, sokan felmásztak rá, és kis darabkákat próbáltak lecsiszolni belőle emlékeknek (a későbbi napokban az Akácfa utcába tolták át a szobor maradványát). A téren levő sajtóházon négy nagy betű: A NÉP; a SZABAD NÉP újságnévől a többi betűt kilőtték vagy leszerelték, ennyit itthagya, mint egy „szerzői” aláírást, a forradalmi nép kézzel. Innen továbbgyalogoltam a Köz-

társaság térre, még viszonylagos nyugalom volt, bent a Pártház őrzői, kint a felkelők. Az épület és az Erkel Színház között egy hatalmas mély gödör volt, amelyet még akkor is mélyítettek. Azért ásták, mert többen véltek hangokat, kopogást hallani a föld alól, amelyek szerintük a Pártház pincéje alatt elzárt, fogásban tartott emberektől származnak. Hasonló mély gödör tátongott a Baross tér kezdetén is. Földalatti jelzéseket hallottak egyesek itt is, és azt gondolták, hogy a Pártház alól a kazamaták idáig is elérnek. A Pártház felszámolása ádáz harcban a következő napon, október 30-án következett be. Kazamatákat – bár sokáig még véltek jelzéseket hallani – tudomás szerint nem találtak.

Utam ezután a Sztálin térre vezetett, ahol még a talapzaton volt a ledöntött Sztálin-szobor csizmája (a csizma felső szélénél vágták el a szobrot a ledöntés előtt). Fanyar vicc járta a későbbi hónapokban: „Ki várja a legjobban a Mikulást? Sztálin, mert már október 23-án kitette a csizmáit.” (Amikor pedig később a közelben Lenin-szobrot állítottak, az a vicc terjedt el, hogy azért formázták télikabátban, mert ott már valaki kiskabátban „ráfázott”). Még egy látogatást is tettem ezen az utamon. A Benczúr utcában lakott egyik egyetemi csoporttársam, egy helyes, szép leány, aki lengyel származású volt, de a Szovjetunióban nevelkedett, a nevét is oroszosította. Ő és családja – mint elkötelezett kommunisták – valósággal rettegtek a forradalom győzelmétől.

Ezen a délutánon későn, meglehetősen fáradtan értem haza. A következő napokban már csak közvetlen környezetemben járkáltam, nem mentem be újra a városba, az újságokból próbáltam tájékozódni az események alakulásáról. Az Irodalmi Újságban gyönyörű versek jelentek meg, közülük az egyik legtöbbet emlegetett: Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* című költeménye. Utolsó két sora: „úgy született a szabadság, hogy pesti utcán hullt a vér”. Anyám egy füzetbe írta le (később nagyon el kellett rejtenünk).

A Szabad Nép, a Magyar Dolgozók Pártjának (ne felejtsük: az előzőleg hatalmon levő kommunista párt!) lapja – már és még – október 29-én ünnepelte a forradalmat, vezércikkének címe: *Hajnalodik*. Elítélő, visszautasító választ írt a Pravdának, amely a magyarországi eseményeket „népellenes kalandnak” tartotta, nagy betűkkel felszólította az állampolgárokat: „támogassátok az új nemzeti kormányt”.

Sok új újság jelent meg ezekben a napokban, különböző szervezetek nevében, rövid esemény-ismer-

tetésekkel. Néhányat említek az általam megvásároltak közül: Magyar Honvéd, a Magyar Honvédség lapja; Magyar Ifjúság, az Ifjűmunkások Forradalmi Tanácsának lapja; Egyetemi Ifjúság, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság lapja; Valóság, független magyar napilap.

Tudtuk, hogy az oroszok itt maradtak az országban, és kivonulási kérésünk ellenére újabb hadtestek is érkeztek. Az egyik újság a következőket írta: „Úgy mennek, mintha jönnének”. Röpcédulák is terjedtek azonos követelésekkel – elsősorban a szovjet csapatok kivonása, a teljes függetlenség, a teljes körű belső szabadság (például a Néphadsereg Forradalmi Tanácsától) tárgykörében. A napi politikai eseményekkel nem foglalkozom részletesen, csak tételszerűen sorolom a legfontosabbakat: kilépés a Varsói Szerződésből, egyúttal a semlegesség bejelentése; a Kossuth-címer visszaállítása, a kormány átalakítása, az ÁVH megszüntetése, belső párt- és civil mozgalmak indulása (például megalakult a Szociáldemokrata, a Kisgazda, a Magyar Forradalmi Ifjúsági Párt); tárgyalások az oroszokkal; az események tárgyalása az ENSZ közgyűlésén, a Biztonsági Tanácsban.

Ekkor kellett az olimpiai csapatnak elindulnia Melbourne-be, az olimpiai játékok színhelyére. Prágán keresztül utaztak. Az újságok azt írták, hogy az akkor szovjethű csehek meglehetősen ellenségesen bántak velük. A hazai körülmények ellenére jól szerepelt a csapat. Gimnáziumi tornatanárom, a neves középtávfutó-edző, Iglói Mihály is jelen volt az olimpián. Sokat emlegetik most is (film is készült róla) a szimbolikussá váló szovjet–magyar vízilabda-mérkőzést, amely a magyarok győzelmével zárult.

Majd jött november 4-ének hajnala. A házmester becsengetett, és tudatta velünk, hogy Budapestet megtámadták a szovjet csapatok (tudta, hogy nincs rádiónk). A Budapestre csillagirányból a centrumba irányuló összes úton megindult a támadás. A mi háromemeletes épületünkől nem messze húzódott az Árpád fejedelem útja, amelyen szintén dübörögtek a tankok. A harmadik emeleten valaki lámpát gyújtott, rögtön lövést kapott az ablak, szerencsére személyi sérülés nem történt. Néhány nappal később ugyanígy a Zsigmond téren belöttek az első emeleti lakásba, és az ott tartózkodó iskolatársamat megölték. Pizsamában leszaladtam a házmester lakásába, és meghallgattam a rendszerváltás óta az évfordulós megemlékezéseken gyakran megismételt szöveget Nagy Imre szájából. A miniszterelnök bejelentést tett a szovjet

támadásról, a világ közvéleményéhez fordult segítségért, és azt állította, hogy „a kormány a helyén van”.

Hamarosan kiderült, hogy Kádár János és néhány társa elárulta Nagy Imrét, és szovjet segítséggel Szolnokon úgynevezett „forradalmi munkás–paraszt kormányt” alakított, és ők hívták be a szovjet csapatokat – mintegy törvényes keret adva ennek a fordulatnak. Az új kommunista utódpártot (Magyar Szocialista Munkáspárt, MSZMP) még november 1-jén megalakította, de akkori beszédében még így fogalmazott: „Történelmünk e nagyszerű, de súlyos órájában...”. Nagy Imre és kormánya a jugoszláv nagykövetségre menekült. Onnan – álságos módon – később Romániába szállították őket az ismert körülmények között.

A túlerő gyorsan átvette a hatalmat. Voltak fegyveres ellenállási góccok, főleg vidéken, azután a népi ellenállás különböző formái, de a bevezetett terror győzött. Megkezdődött és évekig tartott a megtorlás és a leszámolás. November 6-án Kuzma Grebennyik gárdavezérőrnagy, a budapesti szovjet katonai egységek városparancsnoka kiadta 1. számú parancsát, amelyben megparancsolta a fegyverek beszolgáltatását, este 7-től reggel hétig kijárási tilalmat rendelt el, felszólított a munka felvételére és az élelmiszer-ellátás biztosítására. Kádár minél hamarabb meg akarta indítani a társadalmi életet, a nemzetközi felháborodás és szankciók ellenére. Népszabadság néven új lapot indítottak még november 2-án; a szabad és nép szavakat csak megfordították. A lap eleinte új sajtótermékként indult, ezt jelezte az „I. évfolyam” jelzés, később a Szabad Nép folytatásának ismerték el, a Horthy-időben, 1942-ben történt indulást véve alapul, tehát a Rákosi-éra alatti időszakot is előzménynek vették. Az újság november 12-i száma Kádár részletes beszédét közölte. Abból indult ki, hogy a tömegek felháborodása jogos volt, de a csatlakozott ellenforradalmi erők a nép hatalmának megdöntésére törekedtek, Nagy Imre kormánya tehetetlen volt velük szemben, kommunistákat gyilkoltak, ezért a Szovjetunió segítségét kellett kérni.

Az Írók Szövetsége november 20-án tartott ülésén általános kérdésekben is hozott határozatot. Az elfogott felkelők számára a törvényesség betartását, a munkástanácsok sztrájkra felhívásával kapcsolatban a munkásság saját elhatározású sztrájkjogát és a nép követeléseivel való azonosulást fogalmazta meg. Ebből is láthatjuk, hogy az Írók Szövetségének tagjai elkötelezettségüket nehéz körülmények között is

megtartották. Budapesten egyébként egy hónappal a forradalom kitörése után 48 órás részleges sztrájk volt a gyárakban, illetve a közlekedésben. Az ENSZ közgyűlése ekkor fogadta el a szovjet csapatok kivonásáról és ENSZ-megfigyelők küldéséről szóló határozatát (amelyek végrehajtásából nem lett semmi).

Ezekben a napokban megvettem néhány alkalommal a nálunk kapható Pravdat. Érdekelt, miket írnak rólunk. Riportokat közöltek, amelyekben olyan embereket szólaltattak meg, akik nagyjából a szájuk íze szerint beszéltek a jelen állapotokról. Így például a nyugodt élet visszatértét váró emberekkel, illetve a külföldre – a bizonytalanba – menekülőkkel készített riportot. Még Ausztriába is kimentek a rosszabb ellátást nyújtó légerekbe, hogy bemutassák az ide menekülők aktuális nehéz helyzetét (november 25.).

Kis családunkban is – mint a legtöbb magyar családban – az elkeseredés lett úrrá, sokunknak nehéz volt elfogadni, hogy a megnyílt szabadság napjai után ismét a kommunizmus jármába kerülünk vissza. Szüleim – mint utaltam rá – sejtették, hogy a csoda nem maradandó. Én kétségek között voltam, de reméltem: bárhogya is alakul a politikai rendszer, az egyetemet el tudom végezni.

Volt gimnáziumi osztálytársaimmal találkoztam párszor. Nem akartuk, hogy Kádár „beindítsa” az életet, az ipart, a közlekedést. Például az Árpád Gimnázium előtt egy tank által kidöntött vas-villanyoszlopot cipeltünk a sínekre, hogy ne tudjon közlekedni a villamos. Más, komolyabb ellenállást is szerveztek néhányan. A. Laci osztálytársam egyetemista bátyja Szegeden kis társaságot szervezett, plakátokat ragasztottak ki, röplapokat szórtak szét követelésekkel, főleg a szovjet csapatok kivonását követelték. A. Laci és másik osztálytársam, H. Laci is részt vett az akcióban. A röplapokat például úgy terjesztették, hogy telefonfülkében a telefonkönyv lapjai közé rejtették, vagy villamoson a fenekük alá tették, és leszállva ott hagyták. Úgy volt, hogy én is viszek egy köteget Pilisvörösvárra egy osztálytársunkhoz, de későbbre halasztottam az akciót, ami végül elmaradt. Ez volt a szerencsém, mert az egyik egyetemistát elkapták plakátragasztás közben, és több nevet kivertek belőle. A főszervező 12 év börtönt kapott, két osztálytársamat is letartóztatták, jól megverték őket, az egyiket hat, a másikat öt hónapi börtönre ítélték. Addig sem vették fel őket egyetemre, de így nem is számíthattak rá jó ideig. A. Laci később mérnök lett, H. Laci az Operaházban kellékes, majd a kellékesek vezetője.

Volt osztálytársaim közül az elkövetkező hónapokban öten disszidáltak. Egy Ausztriában maradt, egy Franciaországba, egy Angliába ment tovább. Egyikük a soproni erdészeti egyetem hallgatóival, tanáraival egyenesen a fák hazájába, Kanadába indult. Az ötödik, G. Miklós Svédországban telepedett le, a stockholmi városi könyvtár fősztályvezetője lett nagyon kemény és tartalmas munkában telt, küzdelmes éveket követően. Vele eleven maradt a barátságom két évvel ezelőtti haláláig.

Itthon a félelem, a visszatért diktatúra közepette kellett éljünk. Az új hatalom a forradalmat ellenforradalomnak minősítette, okaiként a további években dogmatikusan ismételve négy tényezőt neveztek meg (MSZMP, ideiglenes KB, december 2-5.): 1. a Rákosi–Gerő klikk letérése a lenini útról, 2. a növekvő pártellenzék (Nagy Imre és társai), 3. a Horthy-fasiszta, kapitalista-földesúri ellenforradalom, 4. a nemzetközi imperializmus tevékenysége. A forradalom napjai alatt vásárolt újságokat el kellett tüntetni, mert börtönt kaphatott, akinél megtalálták. Én nem akartam megszabadulni tőlük; tudtam, évtizedek múlva értékes dokumentumok, relikviák lesznek. Anyám kitalálta megőrzésük módját: viaszos vászonba varrta a lapokat, amelyeket azután a házunk pincéjében a lakásunk számára fenntartott szenes kamrában a szénrakás alá rejtettünk. Így az újságok a mai napig megvannak. Érdekes módon a Kádár hatalomátvétele utáni időszakból szinte semmilyen lap nem maradt meg, talán mert nem kellett elrejtteni.

A tanítás az egyetemen sokáig, egészen 1957 márciusáig nem indult meg. A hatalom ugyanis félt az egyetemistáktól, mivel ők is a forradalom zászlóvivői voltak.

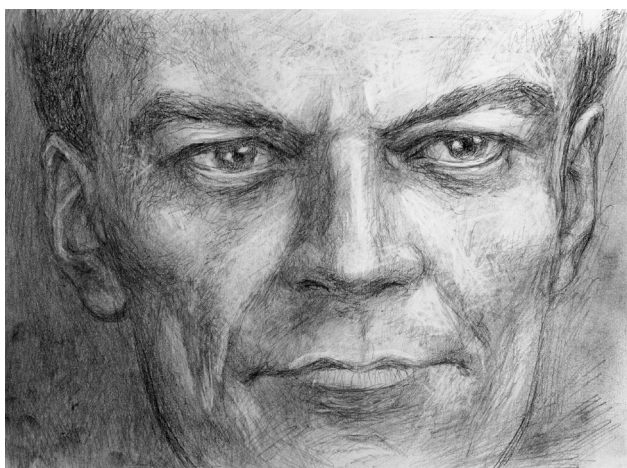
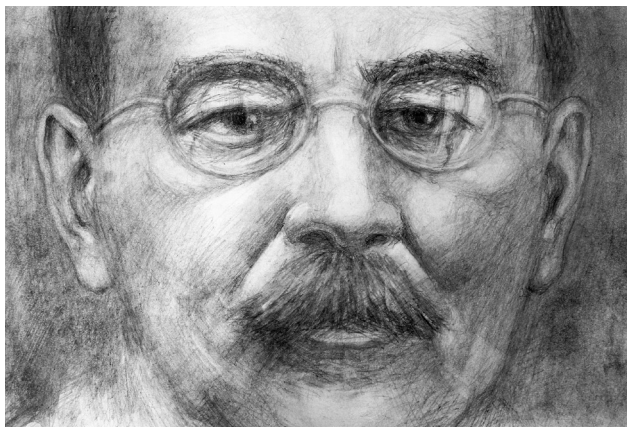
Napjaim csendben teltek '56 további heteiben, a beletörődés és várakozás csendjében. Egy osztálytársammal, R. Gyurival töltöttem a legtöbb időt (ő szintén az orvosi egyetemre nyert felvételt). Vele és családtagjaival sokat römiztünk, bridzseztünk akkoriban.

Szabadon maradt szellemi kapacitásom ekkoriban a filozófiai gondolatok felé terelt. Arisztotelészt olvastam. Két engem foglalkoztató filozófiai kérdésről le is írtam okfejtésemet. Az egyikben az úgynevezett idealista (szellemközpontú) és a materialista világszemlélet elvi rokonságáról, a másikban a *végtelen* különböző fajtáiról értekeztem. Egy elméletet alkottam, Ordo-elméletnek neveztem el (az *ordo* szó latinul rendet jelent). A világ logikai rendjéből

levezettem, hogy létezik „egy örök, spontán, egyedüli természeti létrend, mindent átfogó, mindenben benne lévő Nagy Valami – se nem anyag, se nem szellem, nevezzük Ordónak”. (Később Heisenberg-nél találkoztam a rend hasonló teóriájával – lásd a „lényegi rend” elméletét –, természetesen magasabb szintű kifejtéssel.) Amikor a reális világ gondoktól terhes, a szellem szabaddá válik és kinyílik, a metafizika magasságába tér. Itt a gátakat leveti, és nyugodtan szárnyal az ideák szférájában. Ekképp jutottam el én is – ilyen fiatalon – a körülmények

zűrzavarában a világ eszmei magyarázatához, a Rend hitéhez.

Így jött el 1956 szilvesztere. Orvosi kapcsolatai révén R. Gyuri a Margit Kórházban töltötte ezt az éjszakát, az ügyeleti szolgálat megfigyelése céljából. Délután itt látogattam meg, megérintett hivatásom későbbi terepének atmoszférája. Nem maradhattam sokáig, sötétedés után nem sokkal hazatértem, még érvényben volt a kijárási tilalom. Otthon ültem anyámmal, apámmal, amikor az óra mutatója átlendült 1957 első másodpercére.

Oláh Mátyás László: Tóth Ilonka (20 × 30 cm, grafit/pasztell, 2016),
Nagy Imre (20 × 30 cm, grafit/pasztell, 2016), Maléter Pál (20 × 30 cm, grafit/pasztell, 2016)

BENKE LÁSZLÓ „El ne felejtse, aki él”

Tamási Lajos az a költő, aki 1956-ban az önkényuralom ellen, a szabadságért küzdő magyar nép mellett elsőként állt ki – nem csupán egy-két maradandó verssel. Legismertebb alkotása, a *Piros a vér a pesti utcán* röpcédulákon is terjedt a forradalom napjaiban, s olyan megrendítő és lázító erővel hatott, mint 1848-ban Petőfi *Nemzeti dala*.

Ám a költő nemcsak '56 őszén, hanem azt követően, a megtorlás időszakában is vállalta sorsát; mindig hű maradt önmagához és a forradalomhoz. Aki ismerte, az szerette és tisztelte őt, a tetőtől talpig becsületos férfit, a szigorú, de türelmes ember különleges tulajdonságait, egyenes jellemét.

Tamási Lajost nem zárták börtönbe, nem végezték ki. E forradalmár költő sorsa a halálig tartó hűség, a csendes szembeszegülés volt. Emberi, költői egyénisége holtáig ugyanaz maradt, aki ifjúkorában volt. „Végsőnek szomorú vagy, / békének háború vagy, / a tisztos nyugalomnak / gyanús vagy, de gyanús vagy” – így jellemezte egykor önmagát. „Barátaink szétszórt / csapatja csupa vérfolt, / de megriadnak látva / rajtad a szelíd tébolyt”.

Haláláig megfigyelték, követték minden lépését. „Egy golyót én is érdemelnék” – mondta nehéz szomorúságában, de akkor már nem írt. Látom hulló fehér hajával Petőfi szobra előtt „a zuhogó esőben”, s ma is látni vélem, hogy a „fegyvergyári próbálások jóslásainak ütemére” hogyan készül benne „ratatata... a magyar vers”. Mint „aki csatából menekül, s már elérte a kukoricást; s csak nem szünnék a dobajok mögötte”.

Tamási Lajos nevét sokan ismerték, ismerni vélik szerte e világon. De egyetlen versből senki sem ismerheti meg igazán e gazdag költészetet. Azért tartottam szükségesnek legszebb költeményeinek kiadását, hogy végre minél több olvasóban tudatosuljon: milyen jelentőségű Tamási lírája. Törekvéseim természetesen nem előzmény nélküliek. Már 1989-ben, az *Oly sok viszály után* című antológia összeállításakor is valóságos kitüntetésnek éreztem, hogy a költő rám bízta a *Piros a vér a pesti utcán* közlését, amely 33 évig nem jelenhetett meg hazájában. Most pedig, ami-

Az *El ne felejtse, aki él – Tamási Lajos legszebb versei – '56 szellemiségének hiteles őrzői* című kötet (Hét Krajcár Kiadó, 2016) előszavának szerkesztett, rövidített változata.

El ne felejtse, aki él

Tamási Lajos legszebb versei –
'56 szellemiségének hiteles őrzői

Tamási Lajos kötetének táblalaboritója

kor verseinek gyűjteményét és az emlékezéseket lapozgatom, napnál világosabban ragyog fel újra előttem, hogy milyen különleges élmény lehetett a 33 éves férfi életében a forradalom, hiszen ifjúkorától a szabadság szeretete és a zsarnokság gyűlölete jellemezte; minden érzését, minden gondolatát, egész személyiségét áthatotta. Szerelmi líráját éppúgy, ahogy politikai költészetét, anyja iránti szeretetét ugyanúgy, ahogy a munkásokba vetett hitét, velük való érzelmi azonosulását. A magyar nép közös reménysége, a jobb jövő várása izzik költészetében. Tamási Lajos egész életműve, emberszeretete a forradalomban gyökerezik.

A pesti utcákon tüntetők, a vérző diákok és munkások legigazabb álmunkat álmodták 1956-ban: függetlenségünket, szabadságunkat, emberi méltóságunkat. A történelem nagy pillanata az, amikor a nép megelőzi vezetőit, megelőzi költőit is. Ledobja sorsa terheit, megmutatja igazi erejét, világraszóló győzelemre tör. Szabad és boldog akar lenni, előbb csak érzi, de már tudja is, hogy e küzdelemben még a vereség is magasztos. Így történt népünkkel 1956-ban. A nép után a költők ébredtek a legkorábban, s költeményekben próbálták őrizni a vereséget szenvedettek becsületét. Történelmünk legszentebb pillanataival valóban a nemzet „közös ihletéből” és közös vállalkozásából fakadtak. Minden nagy költészet győzelem a halálon. Győzelmünk akkor lehet termékenyebb, ha költészetünk – és kifejezetten Tamási Lajos költészete is – termékeny talajra hull.

Emlékezzünk Tamási Lajos verseivel a forradalomra, a magyar nép legszebb álmaira, legigazabb önmagunkra!

RATKÓ JÓZSEF

Forradalmi napló

Okt. 24.

*Kenyér? szabadság? munkás jussa? – Kuss:
így érvel most a „népi” puskatus!*

Okt. 25.

*Ma vörös volt a hulló csillag,
talán még vörösebb, mint máskor –
a szégyentől, a pirulástól.*

Okt. 26.

*Amnesztiát? – Esetleg majd mi – nektek,
akik gyilkoltok, nép közé lövettek!*

Okt. 27.

*Tanulj meg angolul és pucolj ki Angliába,
mert itt a vér, az élet, az áldozat hiába,
mert nem lehet feledni a jelent és a múltat,
melyet a pesti kormány hazug szavakba bújtat,
mert itt színt vált a gyáva ember kaméleonként,
s fegyvert fog vére ellen, vagy parancsra vagy önként;
mert itt a szovjetekkel gyilkoltatják a népet,
amely a jogtalanság rút éjéből fölébredt!
Ott tán lehet még ember és jó magyar belőled –
Legföllebb hogyha lázadsz, ott nem testvérek lőnek
a testvérekre és nem fiak a vén apákra!
Vagy próbálsz itt maradni? hiszen ki tudja, hátha!
Akinek nincs e földön csak a halálra jussa,
azon segített mindig s most is segít a puska –
azon segített mindig s most is segít a fegyver!
Lám, tankok, gépágyúk sem bírnak a pestiekkal!*

A vers nemrég került elő a tiszadobi gyermekváros volt igazgatójának, Kelemen Lajosnak és feleségének, Ratkó József legkedvesebb tiszadobi általános iskolai tanárnőjének, Kelemen Lajosné Dániel Máriának hagyatékából. Ebben a formában most jelenik meg először. A költemény megszületésekor a szerző a szegedi tudományegyetem hallgatója volt. *(Babosi László megj.)*

Okt. 28.

*Csók helyett puskazávar csattan
az utakon, a tereken.
Vajon melyikük lesz erősebb:
a halál vagy a szerelem?*

Nov. 4.

*Emészd csak, magyar föld, emészd
a vérünket, hátha megélünk!
Ki látott különb szenvedést?
Lázadtunk, hát halál a bérünk!
S népek hazája, nagyvilág,
hozzád kiált, rikolt a vérünk:
holtakból rakott barikád
mögött fegyverben él a népünk.*

Nov. 10.

*Ember vagyok vagy exportáru? –
kérdesztem magam.
Zord feleletül szovjet ágyu
vijjogja: hontalan...*

Dec. 15.

*Kell-e miniszteri tárca? – Csücsülj két évet a sitten. –
S elnöki székbe kerülsz, hogyha tizenhatot ülsz!*

1957. jan. 3.

*Kezek, kezek,
ökölbe ránduló kezek –
végezzetek!*

*Szemek, szemek,
lőrései a gyűlöletnek –
végezzetek!*

*Erek, erek,
ti nyitott csapjai a vérnek –
végezzetek!*

KISS JÓZSEF

Gyakran kényelmetlenek a színházi zsöllyék

Mindenki tisztában van vele, hogy egy alkotóművész annak megfelelően artikulál korszakot, figurákat, eseményeket a műveiben, ahogy azt a saját személyisége, vérmérséklete, műveltsége, tudása, családi emlékei és szándékai diktálják. Lényegében kivetíti saját személyiségét, sorsát a műveiben. A saját személyiségén átszűrve, mint valami szitanyomaton, kinyomtatja a művet, amely a szitának csak azokon a lyukacsokán engedi át a festéket, ahol a művész nyitottsága engedi. Ahol nem fedi a festék vagy tinta útját gátlás, bosszúvágy, tabu, előítélet, eszme, politikai szándék, netalán bűn.

Aki 1956-hoz nyúl, állást foglal. Ez a legfőbb probléma. Ma a befutott, sikeres drámaírók döntő többsége nem szeretne abba a hibába esni, hogy a homogén szakmai kritika megbélyegezze, a konzervatív oldalra sorolja, hiszen így bemutatók, berlini utazások, szép ösztöndíjak lehetőségeitől esne el. A téma tehát kerülendő. Ma is. Vagy ha mégsem, olyan műfajt kell választani, hogy ne érhesse szó a ház elejét...

Az angyalok nem sírnak című darabom tíz évvel ezelőtt, 2006-ban született. Amikor írtam, semmi más nem motivált, csak az, hogy tisztelegjek mindazok előtt, akik elesetek a forradalom napjaiban. Meg akartam érteni, hogyan válik hőssé egy hétköznapi ember.

A darab nyolcszereplős, az orvoson és a ház-mesteren kívül minden szereplő sorsát – múltját, hitteit, szándékait – mélyen megismerjük. Van időnk rá. Szinte csak erre van időnk.

A történet helyszíne egy szép, tágas polgári lakás '56 októberében. Most egy magas beosztású ávós

tiszt lakik itt a feleségével és az első házasságából való leányával. Ide állítanak be a felkelő fiúk, hogy lőállást alakítsanak ki.

Az alaphelyzet lehetett volna didaktikus is, ám én úgy véltem: ha hitelek a figurák, ha a közönség képes azonosulni az igazságaikkal, akkor fel sem merülhet senkiben, hogy didaxissal vádolja az író. Nem féltem a nagy szünetektől, nem féltem attól, hogy több alkalommal, hosszú perceként – fizikailag – semmi sem történik a színpadon. Egyetlen dolog foglalkoztatott: a karakterek, a helyzetek, a kapcsolatok, a konfliktusok belső igazsága.

A közönség igazolta elvárásaimat: lélegzetét visszatartva figyelt végig. Sok-sok előadáson tapasztaltam ezt.

A történet úgy alakul, hogy mindhárom felkelő, sőt, a lány is lövést kap, meghal, de egyetlen csepp vért sem lehet látni a színpadon. Nincs kegyetlenség. Nincs brutalitás. Alig van „valóság”.

Ez a darab ugyanis nem annyira a valóságban, inkább a valóság alatti vagy feletti szinteken játszódik. Csak belső élet van, csak mély és magas dimenziók vannak. A *horizontális* háttérbe szorul, a *vertikális* dominanciája érvényesül. S a darab legvégén a három halott fiú között álló halott lány, a nézőtérben ülőket nézve a következőket mondja: „Én szabad vagyok. Nincs már közöm hozzá. Ő ott maradt. Az az ő világa. Menjünk innen. Minél messzebbre... minél messzebbre... minél messzebbre...”

A közönséget – jól láthatóan – mindig megrázták a lány szavai. Pedig nyilvánvaló, hogy ezek a szavak rendkívül kegyetlenek. Akár bántóak is lehetnének a lent ülőknek, az ittmaradottaknak. Nem kerülhetik el a számvetést önmagukkal szemben: hova is tartoznak valójában? Mit tettek volna hasonló helyzetben? Érdemesek-e arra az önkéntelen áldozatra, amelyet ezek a fiatal emberek hoztak meg annak idején? (Gyakran kényelmetlenek a színházi zsöllyék...)

Sok kérdést tettem fel ebben az előadásban. Válasz alig hangzott el. Ez a színház hivatása. Tükröt tartani. Hogy mit lát benne a megkérdezett, az már az ő dolga.

A közölt szöveg Kiss József *1956 a színpadon, sok megválaszolatlan kérdéssel* című előadásának részlete. (Az előadás a Tokaji Íróklubban hangzott el, 2016. augusztus 11-én.)

MEZEY KATALIN
Három levél

Édes Ilikém!

Tegnap éjfélig írtam, nem is vettem észre, milyen késő van. Egyszer csak bejött Klári néni. Nagyon elcsodálkozott, hogy még égetem a villanyt. Kérdezte, hogy tanuló-e, és én egyből rávágtam, hogy igen. Akkor oda akart jönni és megnézni, hogy mit, és én erre gyorsan becsuktam a mappát, amelyben a füzetemet tartom. Ezzel lehet, hogy megbántottam, pedig nem akartam. Megsimogatta a fejemet, és neheztelve mondta:

– Nehogy azt hidd, hogy a titkodat akartam megtudni. Csak azt hittem, hogy tényleg valamelyik leckével bajlódsz – és kiment.

Reggel rettentő álmos voltam. Már nem fagy, a hó is elolvadt, de örökké borús az idő, és sokat esik. Ma reggel is esőkabátban dideregtem a megállóban, nagyon fázott a lábam. Otthon ilyenkor már tavaszodik. Hiszen nemsokára március tizenötödike lesz. Azt mondták, két hétre megy anyu, és most már eltelt a két hét, és még mindig nem engedik haza. Nélküle nagyon egyedül vagyok.

Néha felhívjuk a nagymamát telefonon, de ő semmit sem tud rólad meg az iskoláról, a lányokról. Nagyon rossz neki egyedül otthon, de nem akar kijönni.

– Nem hagyhatom itt a kedves sírjaimat – mondta a telefonba, és Klári néni is sírva fakadt. Beszélgettem vele én is, elmeséltem neki, hogy mi van az iskolában. De hát ez is olyan nehéz.

Hiszen itt annyira más minden. Már kezdem egy kicsit érteni a nyelvet, főleg, amit az osztálytársaim mondanak. Meghívtak egy születésnapra is, de nem mentem el. Olyan rossz kukának lenni közöttük. Akármilyen kedvesek is hozzám különben, ha pusmogznak, attól félek, hogy rólam beszélnek, és én nem értem.

Mióta anyu nincs itthon, főleg teveled beszélgetek. Mindig azt fogalmazgatom, amit meg akarok írni neked. Hiszen olyan hirtelen történt minden. Alig-

hogy eltemettük Öcsit, kijöttünk. És az alatt a négy hét alatt, ami közben eltelt, nem beszéltem senkivel, és senki nem is mert kérdezni semmit tőlem, mert mindenki félt, hogy rosszul esik nekem a kérdezősködés. Tényleg nagyon bántott volna, hiszen folyton sírnom kellett.

Emlékszel, amikor Irma néni tornaórán előhozta, hogy a fegyelmezetlenséget mindig drágán kell megfizetni, és jelentőségteljesen rám nézett? Legalábbis én úgy éreztem, Öcsire céloz. És amikor sírni kezdtem, leültetett a fölmentettek közé, és haragudott egész órán.

Most meg állandóan azon kapom magam, hogy mesélem neked a történeteket. Meg akarom írni, hogy mindent tudj, és ne kelljen magyarázkodnom többet. És mégsem adtam postára még az első levelet sem. Valahogy nem merem egyenként elküldeni. Lehet, hogy végül majd az egészet föladom, és olyan lesz, mintha egy naplót kapnál tőlem. De sokszor arra gondolok, hogy talán nem is értenéd meg, vagy már nem is érdekel téged ez az egész.

Otthon azóta annyi minden történt. Lehet, hogy új barátod van, vagy haragszol rám, amiért nem írtam eddig. De hát azt sem tudom, nem lenne-e bajtok abból, ha egy disszidenssel leveleztek? Klári néni legalábbis azt mondta, hogy a nagymamának se írjunk, inkább csak telefonon hívjuk. Persze, róla úgymint tudják, meg neki már nem is olyan nagy baj, ő már öreg, mit árthatnak neki?

Azt gondoltam hát, hogy akkor is írok neked, ha tudom, hogy nem küldöm el. Egyszer, talán nem is olyan sokára, találkozunk majd, és akkor megkapod az egész paksamétát. Mert nagyon hiszek abban, hogy nemsokára találkozunk. Nem tudom elképzelni, hogy itt maradjunk Klári néniéknél. Ha meg nem maradunk, hova megyünk?

Itt mindenhez sok pénz kell, ahogy Stephan bácsi mondja. Nekünk nincs semmi pénzünk, csak az iskolázási segély meg amit a város ad. Az el is fogy az én költségeimre meg anyu kórházára. Anyu olyan mindig, mintha nagyon álmos volna. Alig beszél, alig mosolyog. Nagyon sovány, és nagyon sápadt. Szerintem nem lett jobban ettől a szanatóriumtól sem. „Hja, a lelki betegségek – mondta Klári néninek az orvos – hosszú időt igényelnek...”

Anyu nem lelki beteg, csak nagyon szerencsétlen, és azt nem lehet kórházban meggyógyítani. Nem elég, hogy Öcsi meghalt, de még az apukájával sem tud találkozni. Öcsi igazi apukája amerikai, tudod.

Részlet a szerző *Levelek haza* című, 1989–90-ben két kiadást megért, IBBY-díjas regényéből, amely kiadónk gondozásában jelenik meg újra az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója alkalmából.

És mi azért jöttünk ki, mert anyu azt remélte, hogy megtalálja. De nem jött Amerikából válasz, a Vörös-kereszt semmit sem tudott segíteni. Így hát nincs mit csinálni, szerintem, ha kiengedik a kórházból anyut, hazamegyünk.

Bár ő még mindig reménykedik, hogy jelentkezik az a férfi. Ha bemegyünk hozzá a szanatóriumba, mindig megkérdi, nem írt-e John?

Nem. És nem is fog. Klári néni szerint nem is az igazi nevét mondta meg anyunak. Meg a címe se volt igazi, mert akkor már a háború után megtalálták volna. Akkor, amikor anyu Zolikát várta, vagy a születése után. Két évig kerestették a Vöröskereszttel. Vagy meghalt, vagy rossz címet adott meg. A neve olyan, hogy abból van a legtöbb Amerikában.

Amikor jött a front, nagypapa, akit te nem ismer-tél, én is csak akkor, amikor egészen kicsi baba voltam, nem mert otthon maradni a három nagylányá-val. Akkoriban Szombathelyen laktak édesanyámék, a nagypapa ott volt igazgató-tanár. Becsomagoltak, és átmentek Ausztriába, oda, ahol már véget érték a harcok, ahol már az amerikaiak voltak.

Én is velük mentem, nem egészen kétéves voltam. A három lány közül egyedül anyu, a legfiatalabb volt már akkor is férjnél, pedig még csak húszéves volt. Emese és Klári néni főiskolára jártak, anyu viszont rögtön érettségi után hozzáment apuhoz, a tanárjához, aki akkor még épp hogy végzett fiatalember volt. Kémia–matematika szakos, és nekem mégsem ment soha se a matek, se a kémia. (Ebben Anyura hasonlítok, ő is csak olvasni szeret.)

És aztán ott kint történt a baj. Nem, amitől nagyapa félt, hanem az, hogy anyu beleszeretett egy amerikai hadnagyba. Akkor már két éve nem kapott hírt aputól a frontról. Nagymama azt mondta, amikor hetedikben mindent elmesélt, hogy az amerikai „nagyon sármos fiú volt”.

Klári néni szerint anyu volt a hibás. Angolt tanult a gimnáziumban, falta az amerikai könyveket, a Margaret Mitchellket, imádta Amerikát. Aztán meg a családból csak ő tudott jól angolul, nagymama, nagypapa még németül és latinul tanult, Klári néni németül és franciául, Emese néni latinul, de amúgy is, bármilyen nyelven ritkán szólalt meg. Így anyu járt mindenhová, ő volt nagypapa tolmácsa. És amikor beköltöztették a földszinti lakásba a két fiatal tisztet, azokkal is mindig anyu tartotta a kapcsolatot.

Akkoriban ott is jegyre adták a kenyeret, tejet, húst. Legkönnyebben az amerikai katonáktól lehetett

egy kis pótlást szerezni. Anyu tejkonzervet, sajtot, húskonzervet járt cserélni hozzájuk, sosem egyedül, mégis ebből lett a baj. John később már magától jött fel mindennap a családhoz, ha hazaért a szolgálatból, és mindig hozott nekem csokit, kakaóport, nagy-papának valódi kávé, teát. Kávéztak vagy teáztak, és beszélgettek. Johnny örökké mosolygott, nagy tréfamester volt. Az egész család belehabarodott Klári néni szerint. Csak őt nem tudta levenni a lábáról, mert ő már az első napokban észrevette, hogy Johnnyt egyedül anyu érdekli. Örökké rajta járt a szeme.

– Hogy nem vettek észre nagyanyádék semmit! – mondta, és indulatosan föl pattant az asztaltól.

És énnekem önkéntelenül az jutott az eszembe, hogy Klári néni is csak azért vehette észre, mert rajta túl keveset jártatta a szemét az amerikai. Szép Klári néni is, de csak, ha anyu nincs a szobában. Ha anyu ott van, akkor senki sem szép, csak ő. Mert Klári néni magas és csontos, és a kék szeme – ami egyébként nagyon érdekes, mert neki is sötétbarna a haja – anyu szeme mellett üres és kifejezéstelen. Fénytelen és túlságosan fehér az arca. Anyu sápadtan kreol bőre szinte világít; sűrű a szempillája, kislányosan hegyes az orra, és keskeny az arca. A haja kétfelől egy kicsit az arcába hullik, anélkül hogy ő akarná. Szóval anyuhoz senkit nem lehet hasonlítani.

Emese néniről nem is beszélek, mert ő annyira más, mint a két testvére, hogy szinte észrevétlen marad mellettük. De ha egyedül vagy vele, akkor ő se csúnya. A nagymamára hasonlít a sűrű, göndör, szőke haja, a keskeny szája, széles arccsontja. Meg hogy olyan várakozón néz, olyan mozdulatlanul kék a szeme. Persze nagymama vékonyka, törékeny, Emese néni pedig még Klári néninél is magasabb, erősebb. De Emese néni sose mondta volna azt anyuról, amit Klári néni, és valószínű nem is vette észre, hogy az amerikainak anyu tetszik. Vagy ha észrevette is, természetesnek tartotta, mert mindig úgy volt a hűgaival, mintha az anyukájuk lenne. Olyan hallgatag, olyan álmodozó, hogy az ember azt gondolná, nem is tudja, hogy éppen hol van, és mi történik körülötte.

Kedves Ili!

Tegnap az iskolában nagyszerű dolog történt. Megható is, meg szomorú is. Mikor reggel bementem – máskor mindig az elsők közt érkezem, mert úgy jár a busz –, már mindenki bent volt a teremben. A táblát földízítették, fenyőágak, néhány szál piros szeg-

fű és piros-fehér-zöld szalagcsokor volt rajta. Középen pedig német felirat.

Mindenki a helyén ült, és nagyon ünnepélyes volt a hangulat. Amikor beléptem, felállt az egész osztály, és az egyik kislány, aki hegedülni tanul, játszani kezdte a *Himnusz*t. A magyar *Himnusz*t. Ránéztem a táblára, a várakozó arcú lányokra, és legszívesebben kirohantam volna a folyosóra, mert éreztem, hogy a következő pillanatban zokogni kezdek. Megálltam az ajtóban, és vártam, hogy Eleonore eljássza az egészset. Kicsit kínlódva, kottából játszott, és a szüneteket meg a ritmust másképpen tartotta, mint mi szoktuk. Mégsem bírtam megállni, és amikor odaért, hogy „Balsors, akit régen tép”, elkezdtek folyni a könnyeim.

Egész október végén – november elején Klári nével a rádió mellett ültünk. Egyikünk mindig hallgatta a Szabad Európát, de néha még a Szabad Kossuth Rádiót is. Sokat sírtunk. Szinte minden híradás végén zokogtunk. Csak anyu nézett ki az ablakon fásult arccal, bánatba dermedten, valahova messzire.

– Ő már előbb elvesztett mindent – mentegette a közönyét Klári néni.

Tulajdonképpen ekkor szerettem meg őt. Sem Stephan bácsit, sem a kis Klárit, sem Andit nem érdekelték annyira az otthoni dolgok, mint minket. És azt sem szerették, hogy folyton magyarul szólt a rádió.

Azóta sem tudom sírás nélkül végighallgatni a *Himnusz*t.

Pedig azóta már kicsit megnyugodtak a kedélyek, csak néha-néha hallgatjuk meg a Szabad Európát vagy a Kossuthot. Én sem írom már a „forradalmi naplót”, amit a rádióban hallott hírekről vezettem. Ki sem szeretem nyitni.

Egyetlen nagy sírássá álltak össze az emlékezetemben azok a napok és hetek, és ezért is nem akarok foglalkozni velük. Ezért volt jó, hogy anyu állandóan az amerikai útról mesélt, meg hogy tanult velem angolul.

De most a tábla meg a hegedűn selypegve eljátszott *Himnusz* hirtelen megint mindent fölka-vart bennem. Mikor a lányok észrevették, hogy sírok, suttogni kezdtek, volt köztük is, aki sírva fakadt. A terem végéből előrejött Clavinia nővér, vállamnál fogva a helyemre vezetett. Letettem a táskám, és leborultam a padra. Nem tudtam tovább türtöztetni magam, hangoosan zokogtam. Jó sokáig rázott a sírás, és közben nagyon bántott, hogy így elrontom a lányok örömét. Ők biztos azt szerették volna, ha otthon érzem

magam ettől a kis figyelmességtől – hiszen ma március tizenötödike van.

Láttam az arcukon, milyen büszkék, hogy meglepetést szereztek nekem. A táblán németül egy Petőfi-vers két sora állt, de csak annyit értettem biztosan belőle, hogy Alexander Petofi. Mindannyian bemásoltuk az irodalomfüzetünkbe az idézetet. Otthon Klári néni lefordította nekem.

„Szabadság, szerelem, e kettő kell nekem” – ezt írták az emersdorfi lányok a táblára március tizenötödikén.

Mikor megtörültem a szemem, és fölegyenesedtem, odajött hozzám az egyik legjobb tanuló, kis beszédet mondott, és a kezembe nyomott egy nemzeti-szín szalaggal átkötött piros rózsacsokrot. Gyönyörű volt. És én egész idő alatt szégyenkeztem, hogy nekem nem jutott eszembe, hogy ma kokárdát kellene kitűzőm. Vihettem volna a lányoknak is kokárdát. Az lett volna az igazi, ha köszönetül mindegyiküknek kitűzők a kardigánjára egyet. De nem gondoltam rá, és most már késő. Ők nagyobb hazafiak voltak, mint én.

Igaz, az utóbbi időben olyan nyomasztó a hangulatom, annyit küszködöm a tanulással, annyit gondolok anyura, és annyira nem tudom, mi lesz velünk.

Este Klári nével meghallgattuk a rádiót. Kisebb tüntetésekről beszélt, meg arról, hogy még mindig tartanak a sztrájkok, és nincs a boltokban semmi. Szegény otthoniak! Úgy sajnálom nagyit, mégiscsak velünk kellett volna jönnie. Klári néni küld ugyan neki csomagot, de ha megkapja, úgyis Emese néniékhez hordja az egészset, hogy legyen a gyerekeknek mit enni. Mit csinálhat egyedül otthon?

És mi lehet veletek? Szinte szégyellem magam, hogy nekem itt mindenem megvan. Sőt, még több is. Sok nyugati cucc, amiért megveszekedtünk volna otthon, ruhák, golyóstollak, matricák meg gyönyörű préselt papírszalvéták! Már olyan gyűjteményem van, nagyobb, mint amit otthagytam. És mégis, mindez csak rossz érzést okoz, mert hallom, hogy a várost szétlőtték az oroszok, és éheznek az emberek, és minden nagyon rosszul megy.

Vajon disszidáltak-e mások is az osztályból? Néha arról álmodozom, milyen jó lenne, ha összetalálnék itt valakivel az otthoniak közül. Hiszen annyian jöttek ki, és még sincs senki ezen a környéken, akit ismernék.

Pedig sok magyart láttam már. Messziről meglát-szik, hogy ki magyar. Már nekem is föltűnik, hogy

milyen rosszul öltözöttek. Amikor a buszt várom, és meglátok az iskola előtti városház téren egy-egy csoportot, a közelükbe őgyelgek, hallgatom, miről beszélnek. Többnyire segélyekért, letelepedési engedélyért jönnek, velük vannak a gyerekeik is. És én nem merem megszólítani őket, pedig annyira szeretném. Van úgy, hogy megjegyzést tesznek rám. Egyszer egy fiú azt mondta:

– Nézd, apa, olyan tasót vegyél, mint annak a csajnak van! – Nehezen álltam meg, hogy el ne mosolyodjak.

– Honnan lenne nekem annyi pénzem, mint ezeknek a sváboknak? Legalább kétheti segély egy ilyen táska – mondta az apa, és a fiú mérgesen nézett rám.

Olyan volt egy perc, mintha otthon lennék.

Ha nem tudtam volna, hogy mi is vendégek vagyunk, nekünk sincs pénzünk, és hogy Klári néni milyen gond anyu szanatóriumát kifizetni, meg hogy engem is rendszeren felöltöztessen, azonnal odaadtam volna a srácnak a „tasóm”.

Klári néni úgy döntött, hogy köszönetül a szép megemlékezésért, varrjunk utólag kokárdákat az osztálytársaimnak. Úgyhogy kis Klárral hármásban fél délután varrtunk. Huszonkét darabot, mert velem együtt huszonketten vagyunk az osztályban. Aztán Klári néni süttött túrós pogácsát, egész aprókat, akkorák voltak csak, mint egy kétforintos. Színes papírral beragasztott dobozokat készítettünk a süteménynek. A Kossuth-címet mindhárom dobozra rárajzoltuk. Andi nagyon jól megtanulta, a saját füzetét is kidekorálta vele. Én is rajzoltam egyet az irodalomfüzetembe, a Petőfi-idézet alá.

A mai újságok tele voltak az otthoni március 15-i megemlékezések fényképeivel. Szörnyű így, romokban látni az ismerős utcákat, a Körutat, a bérházakat. Ilyen rövid idő alatt hogy változhatott meg ennyire minden! És mi mindentől kimaradtunk. Nagymama azt mondta a telefonban, hogy novemberben három éjszaka is narancssárgán lobogott az ég alja, amikor a Várban égett a levéltár. „Jó, hogy már meghalt nagyapátok, mert ezt a tragédiát nem bírta volna ki a szíve.”

Most talán ő is igazat ad anyunak, hogy eljöttünk. Csak én nem tudom továbbra se, hogy jó-e ez? Legszívesebben hazamennék. Azt gondolom, hogy félénk, ahol nem voltak harcok, mégsem változhatott meg annyira az élet. Az iskola, az osztály. Minden hiányzik.

Kedves Ilikém!

Elolvastam, amit előző levelemben írtam. Tulajdonképpen nagyon hálátlan vagyok. Hiszen mindennemű megvan, még olyasmik is, amikről eddig azt se tudtam, hogy léteznek. Például este film- vagy sportközvetítés van a Fernseh-ben*. Ez olyan, mint a mozi, csak nem kell vetíteni, kis üveglakban látni a képet. „Televizor.” Mondják, otthon is működik már. Hát én ott még nem találkoztam ilyesmivel. Nekünk nem szabad hozzányúlni, csak Klári néni vagy Stephan bácsi kapcsolhatja be. Ha leborulna vagy leesne, fölrobbanna. Szekrénybe van zárva. Este kinyitják a szekrényt, bekapcsolják, és nézhetjük mi is egy kicsit. Le szoktuk oltani a villanyt, mert akkor jobban látszik a kép. Az egész szobát sejtelmes kék fénybe borítja. Nagyon szeretem, pedig keveset értek belőle.

Mégis folyton panaszkodom neked. De biztos megértesz. Minden vasárnap elautózunk anyuhoz a szanatóriumba, ami negyven-ötven kilométer ide. Nagyon szeretek autózni, de ilyenkor folyton csak az jár az eszemben, hogy milyen lesz anyu? Reménykedem, hogy gyógyul, hogy esetleg nemsokára hazajöhet. És félek, amikor olyan idegen, olyan távoli tekintettel néz rám, és ha Klári néni dicsekszik, hogy milyen jól haladok a némettanulásban, akkor fájdalmas arccal annyit kérdez csak: Igen?

Ilyenkor úgy érzem, kedve ellen van, hogy én iskolába járok, elárulom őt avval, hogy megtanulok németül. Semmit se mond arról, hogy mi lesz velünk.

Hogy kijön-e a kórházból? Hogy mit tervez, ha meggyógyul majd? Talán belátja, hogy nem tudunk itt mit csinálni, és hazamegyünk.

Apu is nagyon sokszor jár az eszemben. Küldtem neki képeslapot, és ő is válaszolt karácsonykor. Biztos neki is rossz, hogy ilyen távol vagyunk egymástól, és neki is sokszor az eszébe jutok. Különösen szombatonként hiányzik. Tudod, akkor szoktunk elmenni hozzájuk vagy nagymamával, vagy csak Zollikával kettesben.

Zoli is nagyon szeretett apuékhoz járni. Egy fiúval mégiscsak az apukája tud a legjobban játszani. Lementünk a játszótérre, és Zoli focizott apuval, én meg védtem. Egy kapura játszottunk, apu két kőből csinált kaput. Nem túl nagyot, hogy ne legyen olyan nehéz védeni, de nagyon kicsi volt a pálya is. Zoli, ha apu gólt lőtt, mindig nekem rontott, hogy az apu góljait szándékosan beengedem. Pedig én mindenkiét ki

* Televízió

akartam védeni, csak nem mindig sikerült. Apu nem rúgott olyan vadul, mint Öcsi, de jobban célzott.

Mikor a dühtől vörösen, ököllel esett nekem, apu fölnyalábolta, és elvitte onnan. Zolika nagy pukkancs volt, és ezt a mérges természetét apu nagyon szerette. Ő csak szomorú tud lenni, mérges nem. Vagy legalábbis nem mutatja.

Egyszer, amikor Öcsi nagyon felhúzott azzal, hogy apuéknál ki akart túrni a nagyobbik ágyból, ami az apu ágához közelebb volt, és nem is rácsos ágy, mint az övé, én meg nem akartam engedni, mert a rácsos ágyban még annyira sem fértem volna el, mint Öcsi, akkor dulakodás közben mérgemben Zolika fejéhez vágtam:

– Nincs rá jogod! Neked nem is az apukád!

– De az apukám! Neked nem! Neked nem! – Öcsi ordított, és egyszer csak azt vettük észre, hogy apu és Ibolya néni az ajtóban állnak, és apu nagyon, de nagyon keserves arcot vág.

Elszégyelltem magam, mert megígértem a nagynak, hogy soha az életben nem mondom meg Öcsinek, amit mesélt nekem, és most mégis kicsúszott a számon.

Zoli a kispárnával egyre püfölt és kiabált, és amikor észrevette aput, akkor sírva kezdett panaszkodni neki, hogy nem engedem őt apu mellett aludni, és azt mondtam, hogy neki ő nem is az apukája.

Aztán már az apu nyakában bögött, apu a fejét simogatta, és közben szemrehányóan nézett rám. Én nagyon megsértődtem, hogy még ő is Zolit pártolja, pedig tudja, hogy Öcsi mindig erőszakos, és mindig ő kezd verekedni, meg azt is, hogy én igazat mondtam. Ahelyett hogy elhallgattam volna, egyre csak azt hajtogattam, hogy nem hazudok, nem hazudok.

– De hazudsz, hazudsz... – ordította Zolika –, és az enyém az apu melletti ágy! – Apu, karján a paprikapiros, bömbölő kölyökkel, odajött hozzám, meg akarta simogatni a fejemet, és le akart ülni mellém az ágyra, de én nem engedtem, hogy hozzám érjen.

– Persze, mert őt jobban szeretitek. Pedig igaz, amit mondtam, én tudom, én tudom. – És beültem a karosszék mögé a sarokba, és ott bömböltem, míg csak le nem oltották a villanyt.

Öcsi odamászott az apu melletti ágyra, az én ágyamra, és ott elaludt. Én meg mérgemben elhatároztam, hogy a karosszék mögött töltöm az éjszakát, a földön, hadd lássák, hogy milyen rossz sorom van náluk.

Reggel aztán egy ágyban ébredtem Öcsivel, az apu melletti ágyban, és Öcsi szorosan hozzám búj, mint anyuhoz szokott, ha kisírja magának, hogy mellette aludhasson. Olyan aranyos volt, hogy nem tudtam haragudni rá. Pedig este legszívesebben világgá mentem volna miatta. Otthon is sokszor úgy éreztem, hogy ő a kedvenc. Persze, mert fiú. És most kiderül, hogy még az én apukám is őt szereti jobban, őt, akihez semmi köze. Csak kiharcolta magának, hogy az ő apukája is az apu legyén.

Nagymama mesélte, hogy amikor apu hazajött a hadifogságból, Zoli már elmúlt egyéves. Apu becsöngetett a régi lakásba. Akkor látta először Zolikát. Nagymama szerint még szerencse, hogy épp ő vigyázott a kicsire, mert anyu elment értem az óvodába.

– De hát mért nem írtál, Fiam? – zokogta a nagymama. – Régen halottnak hittünk. És egy ilyen fiatal nő nem bírja ki a hosszú várakozást.

– Szilvia férjhez ment? – kérdezte elhűlve apu.

Nagymama elmesélte neki, hogy Ausztriában anyu beleszeretett egy amerikai tisztbe, és hogy utána akar utazni a gyerekekkel, csak a Vöröskereszt nem találja a megadott címen a fiatalembert. Lehet, hogy azóta valahol a Távol-Keleten teljesít szolgálatot, lehet, hogy valamelyik európai országban van, lehet, hogy valami baj érte.

– Szilvia el van keseredve, nem tudja, mit csináljon.

– Pedig hány levelet írtam a válasz minden reménye nélkül is. Hetente kétszer. Ez éltetett. El sem tudja képzelni, Mama, hogy min mentünk keresztül...

Apu négy évig volt hadifogoly Szibériában. Nagyon nehezen bírta a tábort életet: szűk helyen összezárva bűnözőkkel, volt német tisztekkel, minden rendű és rangú nyomorulttal. A legnagyobb hidegekben is erdei munkát kellett végezniük.

Leült egy székre. Nézte Öcsit, aki akkor tanult járni, és mosolyogva nyújtotta a karját apu felé a járókából. Már akkor is le tudott venni a lábáról mindenkit, olyan szeretni való kiskölyök volt.

Nagymama közben attól félt, hogy kimásznak apu ruhájából a tetvek meg a bolhák. Mert abban a ruhában volt most is, amelyben hazaérkezett. Legalább apu hátizsákját kivitte a teraszra. Apu ettől magához tért, elnézést kért, és szomorúan elment.

Máig emlékszem, mennyire csodálkoztam, amikor arra a hírre, hogy édesapám hazajött, anyu és nagymama együtt sírt. Én pedig alig vártam, hogy találkozzam vele.

ÁGH ISTVÁN

Keresztvitel

*Ísmerős arcokat látok a Megváltó környezetében,
mintha Hieronymus Bosch korának alakjaiban
az én szerencsétlen kortársaimat festette volna meg,
undorító alvilági figurákat ábrázolt, kivétel nélkül,
akik már-már halomba gyültek, akár a város szeme,
Isten fiában is fölfedezhetem bármelyik embertársamat,
Jézust tőlünk úgyis csak a rendeltetése különbözteti meg,
és megfeszítés nélkül is életfogytig tart számunkra
a teherviselés, akár Sziszüphosznak a szikla görgetése,
mint a képletes kereszt szárának éles súlya a vállon,
eszerint akár magamat is a Kálváriára képzelhetem,
miként fölcseréltem a csőcseléket ellenségeimmel,
nem felejtve, hogy azok az itt zsúfolódó lények
mégiscsak egy ötszáz éves vízió lenyomatai.*

*Bár azóta mindannyian visszataszítóbbá gonoszodtak,
mintha a későbbi gaztettek egyre csak torzítanák az arcukat,
ettől a rétegekben rakódott mocsoktól zárja le Jézus a szemeit,
mint akinek szégyenkezve kell fajtánkat megváltania,
irgalmas szomorúsága csak Veronika kendőjén látszik,
ott van nyitva az a szempár, amivel itt nem akar látni olyant,
amiből az asszony is magát kizártan, szemlesütve szenved át,
mennyivel élénkebbek az osztozkodók ragadozó szemei,
melyeket a legprimitívebb önzés dülleszt egymásra, fogsoruk
villanva nyílik, mint az ebeknek, ahogy a kanok marásra
feszülnek nyújtózkodva, csak a páncélba öltözött római katona
süllyed, szinte már derűs sertésszemekkel a csödületben,
hallhatnék vakkantást, ugatást, emberszerű sivalkodást,
ha a megdermedt bábjáték elnémult hangja visszatérne.*

*Fölöttük a büszke uzsorás delel, fülönfüggője
a mennyek kulcsának aranyban kicsinyített mása,
pupillája fönnakadt, s az utolsó pillantástól szűkülve
tekint le a felső szemhéj alól tokmányorrára, mely*

áttörve a bajuszmezőt nehezedik a kicsorbult ajakra,
 hogy a szikkadt bőr előre lapul, mint egy papucs,
 koldulni nyúlik a zsebmetsző keze, nyitott herélőbicska
 a hüvelykujj, a sárga rém mutatóujja araszol a gége felé,
 cirénei Simon kérges kezének erős ujjai nem emelik,
 inkább egy embernyi súllyal visszahúzzák a terhet,
 nem látszik a testekből más csak a fej, nyak, kéz, meg a
 tarka rongyok, így harapnák fogatlan, szájalva egymást,
 s a látható világuk közti teret árnyuk fekete anyaga tölti ki,
 ám van itt ég is egy bohóc-sipkán, miként Jézus a kendőn.

A keresztre feszítés ürügy csupán, hogy megjelenjenek,
 mint a háborús bűnösök akasztásán az Oktogonon,
 az utcai kerékpárbaleset körül roncs- és halottnézőben,
 éppúgy a feketéző tárgyalásán a kultúrházban, bárhol,
 mikor az alkalom összehozza az esemény résztvevőit,
 ami majd verekedéssé fajul, mint itt a keresztúton,
 a hét-, harminc-, százéves háborúk markotányos nőitől,
 a nagy honvédő háború martalócain át, Magyarországon
 a kommün, a nyilasok hónapjai, a kommunisták hosszú
 évtizedeitől lezüllötten eddig a festményig, és innen tovább
 a megfesthető kegyetlenségekig, ahogy a körömtépő vallató
 kielégül a ruháitól megfosztott főpapot nézve, amint a férfi
 ágyékára szorítja kezét a meztelen vonagló nőszemély előtt,
 s a szörny a kukucskálóra tapadva lesi, amit megrendezett.

Nem hittem volna, hogy a püspököt, ki barackot nyomott
 fejemre az iskolapadban, a vádlottak padján látom pár év után,
 s a csábító hastáncos meséin nőnek föl a gyermekeim,
 s a szörnyeteg humorán nevet az ország, szétröhögve magát,
 örök arcvonássá vált a fekete vigyor, eltakarva is készenlétben,
 így éltek ők tovább a szemfényvesztés fedezéke mögött,
 ahogy a tank páncélzata védte tőlem rám célzó gyilkosom,
 túl sokáig voltam kiszolgáltatott ahhoz, hogy szabad legyek,
 ők meg akkor is fönny maradnak, ha lent járnak a porban,
 erre már Hieronymus Bosch képzelete túlságosan egzotikus,
 ezt nem az evangélisták krónikázzák, Jeruzsálem leányai,
 csak a jövőndölések válnak valóra a legutolsó nemzedékről,
 hogy boldogok a meddők, mert nem szültek, emlőik pedig
 mosolyoghatnak, mert nem szoptattak ilyen elfajzott utódokat.

FERDINANDY GYÖRGY

Az első évek

Azt képzeltem, hogy ha faképnél hagyom ezt a várost, egy csapásra lezárul valami. Egyszer és mindenkorra, véglegesen. Még nem tudtam: a háború nem ér véget az utolsó puskalövéssel. Hogy továbbra is velem él majd 1956. A budapesti forradalom.

Eleinte még azt reméltem: ideiglenesen. Minden átmenetinek tűnt azokban az időkben. Még az is megfordult a fejemben, hogy ha körülnéztem a vasfüggöny túloldalán, megfordulok és visszamegyek.

Az ilyen álmokból aztán, mint tudjuk, semmi se lett. Mentem, sodródtam tovább, és vittem, cipeltem magammal a reményt és a keservet. Az örökségemet.

Eleinte igyekeztem minél közelebb maradni a háttérhez. Egy Bécs melletti kisvárosban vettem meg a lábam, ahonnan – ha úgy alakulnak a dolgok – könnyen hazajuthatok. A párizsi vonatról pedig, amivel Galliába szállítottak, lemaradtam már a határon, az első francia pályaudvaron. Strasbourgban várakoztam, ugrásra készen. Hogy mire, azt ma már persze nem tudom.

Így vagy úgy, hosszú évekig eltartott ott, a Rajna partján ez az átmeneti állapot. Menet közben megtanultam franciául, újságokban, rádióműsorokban magyaráztam az elzásziaknak, hogy mit akartak Budapesten az emberek.

Nem volt könnyű dolgom, az első időkben még az én fejemben sem állt össze (még számomra sem volt világos), hogy mi is az, amit mondani akarok. Azt, hogy „ruszvik haza!”, megértették a franciák. Kíváncsiak inkább csak arra voltak, hogy utána mihez kezdett volna a forradalom. Emberarcú szocializmust akartunk? Ma már könnyű mondani. De ezt a szép formulát csak jóval később találták ki a prágaiak. Nagy Imre írásainak még egy másik, hosszú és nehezkes francia címe van.

Volt egy ilyen anekdota: megkérdeznék egy magyart, egy orosz és egy amerikait: mit kérnének, ha valaki teljesítené a kívánságukat? Az orosz a kapita-

lizmus, a Jenki a kommunizmus halálára szavaz. A magyar pedig csak egy fröccsöt inna. De csak a két úr után! – teszi hozzá. Előbb teljesítsék az ő kívánságukat!

Egy szó, mint száz, nem a hős fiúk és a pesti utca érdekelte a franciákat. Inkább az, hogy mi történt volna, ha '56-ban kimennek az oroszok. És ha nem jön be senki sem! De ezt csak mi tettük hozzá, gyanakvó, bizalmatlan magyarok.

*

Ilyen és ehhez hasonló tanmesék kavargtak a fejemben strasbourggi életem első éve alatt. Dolgoztam. Naiv lelkesedéssel még a régi, háborús emigráció közíróival is felvettem a kapcsolatot. Próbáltam meggyőzni őket, hogy 1956 nem „az ezeréves magyar területek felszabadításáért folyó nemzeti szabadságharc” volt. Vagy hogy túlzás lenne azt állítani, hogy „a külvárosok csőcselékének leszámításával az embermilliók irtózva gondolnak mindenféle szocializmusra.” (Amikor Alfred Sauvy professzor biztatására közvélemény-kutatást kezdeményeztem a menekültek között, a megkérdezettek 63 százaléka tartott kívánatosnak valamiféle szocialista berendezkedést.)

Első magyar írásaimat a svájci diákszövetség könyvnyomatosába küldtem. Az egyiket, erre jól emlékszem, Nagy Imre védelmében. Neki ma is őrzöm azt a képét, amelyet szíven lőtt egy ötvenhatos.

Egyre többet írtam a menekültekről is. Azokról, akik hazatértek (a befogadó országok hazapateroltak több mint húszezer embert), és azokról is, akik megtalálták a helyüket. Meg hát írtam az önéletrajzokat, amelyekben kinevettem magányos szélmalomharcomat. Ezt a műfajt jól megtanultuk az ötvenes évek alatt.

Írtam még recenziókat, verseket, novellákat is. Ezeket nem ártana összeszedni. Lenne egy kilós kötetre való. És idehaza – mint mondtuk volt: az óházában – senki sem ismeri ezt a másik arcomat. Itthon fehér folt az a nyolc-tíz év, amikor az én diákszobámban még nem ért véget a forradalom.

Igaz, hogy én azóta is csapnivalóan rossznak tartom ezeket az irományokat. De azt csak most, fél évszázad után veszem észre, hogy akármilyen silányak, kordokumentumok. Az önsorsrontás dokumentumai, ez jut róluk eszembe, ha elnézem nálam szerencsésebb, sikeres pályatársaimat.

A novella a szerző *Fekete karácsony* című kötetében szerepel, amely kiadónk gondozásában jelenik meg az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója alkalmából.

De vajon érdekli-e még ez az én magánforradalmam az itthoniakat? Mit számít nekik, hogy a grammati háborúk idején az én padlásszobámban arab szabadságharcosok csöveztek, és nem francia filozófusok! (Róluk szóló versemet, a *Monzami*-t rémülten küldte vissza a párizsi Ahogy Lehet. Nem féltem: egy magyar menekültre nem gyanakodtak az Illetékesek.)

Hajszolt voltam és magányos. Szegény és ágrólszakadt. Még feleségem télikabátját is magával vitte Mohamed (Moha), akiből Algéria felszabadulása után az új, szabad állam minisztere lett.

Időközben – mert valamiből élni kellett – a könyvszakmában helyezkedtem el. Jártam az országot, mint mondtuk: terítettem a párizsi kiadók mázsás művészettörténeteit. Bennük – ezt soha nem tartottam titokban – a rabolt – egyiptomi – műkincseket.

Mélyen lenéztem a franciákat. A bennszülöttet mindig lenézi az idegen. A politikai emigrációt – a magyarkodókat – pedig, ha lehet, még náluk is kíméletlenebbül kinevettem. „Az ősrégi kultúr-rákról” írtam például az egyik őseinkről szóló dolgozatomat.

Így lázongtam. Így fortyogott bennem, ilyen szánalmasan, ilyen kétségbeesetten ez a fájdalmas örökség: a bukott forradalom.

*

Párizsi sorstársaim másképp lázadoztak: felfedezték az avantgárd művészetet. A forma forradalmát a bukott tartalom helyett. Írónak készültek, miközben én, Elzász-Lotharingiában, nem készültem semminek. Egyikük, egy prózáíró néhány hónapig velem, az én kiadómnál terítgetett. Együtt jártuk a vidéki iskolákat, és Pali az én diákszobámban csövezett. A Műhelyre, a párizsiak folyóiratára gyűjtögette a pénzt, és közben fáradhatatlanul írta a könyveket.

Akkor, nyilván az ő hatására határoztam el, hogy felhagyok a lázadozással, és ezentúl én is író leszek. Folyóiratot fogok alapítani, irodalmi folyóiratot. (Írók és olvasók, pénz és nyomda nélkül: micsoda örület!)

Történetek persze az életemben mindenféle más változások is. Gyermekeim születtek, elváltam, majd újra eljegyeztem a feleségemet. Csupa költséges szórakozás: ideje volt szilárdabb alapokra helyezni az életemet.

Ezen az úton lett első lépésem a Szomorú Vasárnap. A folyóiratom. „Időszakos lelki kalauz!” – írtam

az 1962-es első szám elé. „Az emigráns élet képtelen melléklete.” Tizenkét könyvmatos számunk jelent meg, színes, nyomtatott borító alatt. Olyan írásokkal, mint az emigráción élcelődő karácsonyi „Magyar volt-e a Kisdéd?”, vagy a jubileumi „Tízéves a számér–magyar rokonság!”

Az első időkből egy Autun-i apácarend húzta le a stenciljeimet. De hamarosan jó nevű munkatársaim lettek. A londoni Határ Győző, Czigány Lóránt, Sárközi Mátyás és Cs. Szabó, a stockholmi Thinsz Géza és a párizsi Albert Pál (Sipos Gyula). Pestről Abody Béla küldözgette a humoreszkeket, a Hawaii-szigetéről pedig Makkai Ádám (Sántha Ödön).

Így aztán egyre kevesebbet foglalkoztam a világorradalommal. És egyre elszántabban írtam – hol magyarul, hol franciául – avantgárd (formabontó) szövegeimet. Úgy gondoltam, ideje, hogy valaki egyszerre újítsa meg a tartalmat és a formát. Egy kalap alatt, ha lehet.

Mindez persze nagyon apró lépés volt életemem új, szilárdabb alapokra fektetése felé. Mivel az egyetemet már befejeztem, feleségem unszolására megpályáztam egy tanári állást a Karib-tengeren.

Spanyolul kellett volna megtanulnom néhány hónap alatt. És fel kellett számolnom immáron nyolcéves Rajna-parti életemet. Eladtunk mindent, a könyveket és a bútorokat, bezúfoltuk egy Citroën gépkocsiba a két gyereket, és meg sem álltunk Madridig.

Azaz, hogy egy ízben megálltunk: Lyonban ért a hír, hogy francia kéziratom, *Az év egyetlen napja* elnyerte a Saint-Exupéry irodalmi díjat. Ráadásul, a kitüntetést éppen aznap este adta át a Lyon-környékén élő Saint-Exupéry család.

– Ne kezdjük előlről! – könyörgött feleségem, aki nehezen viselte, hogy én minden nagy vállalkozásomra ráfizetek.

Reggel, indulás előtt, még megvettem a nagy sikert világgá kürtölő napilapokat, azután meg sem álltunk a spanyol határig.

Néha még ma is fáj ez a gyors elhatározás. Az önsorsrontás ostoba jele. Ma sem tudom, hogy aznap, Lyonban jó vagy rossz irányba tereltem-e az életemet.

Mindegy, késő bánat. Így vagy úgy, sodródtam tovább. Véget ért a francia kaland, kezdetét vette a másik: a trópusi. Ettől fogva fél évszázadon át magyarul és spanyolul írtam a könyveimet.

TAMÁS MENYHÉRT

Tamási Áron hajnali imája

1956. november 4.

Ég és föld! Ég és föld! Leginkább a föld! Ne hagyj, nem hagyhatod, Uram!

Ezt a vad akaratot nem csaphatod szabadjára!
Alighogy kilépett idejéből a magyar, máris...
Máris megcsúfolt remény lett belőle.
Ég és föld! Leginkább a föld! Leginkább a forradalom! A nemzet vajúdása!
Világlás helyett vér...
Ebből a vajúdásból is halál születik.
Éreztem, már lefekvéskor éreztem, hogy rosszra ébredtek.
Sokáig virrasztott az eszem. Mintha nem is az a gondolat ülne az agyamban,
ami eddig ült.
Hamar volt, bár messzinek találtam, békéjét kereste bennem.
Már megint a hamvas gondolkodás, a hajnali észjárás.
Mit ér a hamvas gondolkodás, a hajnali észjárás, amikor a fegyvereké a szó?
Sokat, sokszor mondták, s most én is azt mondom: utolsó próbálkozása volt a
nemzetnek, hogy az maradjon, aki volt!
Volt, aki imát írt a jövődőhöz. Én is akartam...
Csak akartam!
Csillapodj, gondolat!
Bármi, bárhogya történjék, a forradalom halottai, halottaim. Ami élővel s
velem történik, mindenestül az enyém.
Csillapodj, szívem!
Hadd, hogy éljek, hűséggel éljek!
Minden lehetek, csak másult ember nem!
Ha tegnap nem volt módom kitérni a hűség elől, holnap még úgy sem lesz.
Megint a végzet.
A szüntelenül minket kereső átok.
Nem tudom, mi vár rám, lesz-e annyi hevületem, mint odahaza, Erdélyben volt.
Lesz-e módom kimondani a menekítő szót.
Az utcát, az ágyúzást hallva, aligha...
Ennek már lőporszaga van. Lőporszag tetemeinkre, tűzszag hajlékainkra.
Édes Istenem, csak ez a nép ne kerüljön vágóhídra!
Hát csak ennyi volt?
Eddig tartott?
Eddig tartott a nemzeti ölelkezés?
Nem először járja meg az eszemet: ahányszor önérzetes küzdésünket

Szabadságnak kereszteltük, gyermeknapjait egyik sem élte túl.

Pedig be' reményltem... Kezdem berendezkedni a békére. Az írásra készülődő nagy-nagy csendekre, termő hallgatásokra, a hallgatások mélyére, ahonnét a bajokra pillanthat a szellem, ahonnét a legtöbb biztatást kapjuk, hogy a múltat merjük múltnak, a jelent jelennek látni, s mindkettő jogán jövőnkig merészkedjünk.

Ládd-e, Istenem, elerőtlenedik a testem...

Kezdetek kezdetétől harcos sors a magyar író sorsa.

Ez időtől: vérpados várakozás.

Ez időtől félek!

Félek, nagyon félek, hogy keserű lecke jó. Maroknyi népnek, ha világhatalom teszi, elegendő egy maroknyi szorítás.

Félek, azért is félek, mert Európa szeme, a világ szeme másutt jár. Akiké rajtunk jár, nem politikusi tekintet.

És az örökké várt diadalmas perc?

Nem ütöm fel a Bibliát, nem kezdek ismételt fohászba. Mindünkben maradt annyi ima, hogy erőben tartsa hitünket.

KERÉK IMRE

Villanások az ötvenes évekből

Anyám jajongva sírja panaszát:

*„A padlásunkról mindent lesepertek,
mi élelem: árpát, rozsot, búzát.”*

A szegénynép odvába bújva reszket.

Fal mellé tuszkolva, kik szólni mertek –

s a hódítók sortüzei ropognak;

válaszul fegyver szól Srácok kezében,

egy-egy közülük tompán földre roskad,

míg Molotov-koktélokkal cikáznak,

védve halálig Népünket, Hazánkat,

Szabadságunk s a drága Lehetetlent:

a romokká-alázott Budapestet!

DEÁK-SÁROSI LÁSZLÓ

Óda az 1956-os dokumentumfilm-felvételekről

*Félszáz s még tíz éve ezüstnitráton, a filmen,
Gyúlékony kockán lobbannak az emberi árnyak.
Nap szórt fényt bő kézzel a sok szem-szív kamerának
Október közepén nyolc napra, az ősz aranyában.
„Itt az idő” – eljött a palackpostán ez az érzés,
Néma tanúként mozdulnak meg a vásznon a szemcsék.
„Talpra magyar” – értjük már szájról Sinkovits Imrét.
Látjuk, amit látott nagy költőnk szobra a téren,
Bem s a ledöntött Sztálin: mily tengernyi az ember,
Hogy válik nemzetként egyé újra tömegnép,
S mint a szelíd szellőből lesz a vihar s a szabadság.
Nem félt Pesten sem Buda utcáin kamerájuk:
Zsigmondé, Szótsé, Badalé. Se Kovács, se Mikó nem
Álltak, amíg dübörögve haladt a tömegnek az árja,
Szemben az ávósok s oroszok puskája s a tankja.
Láttatták, a vörös csillag mint porba zuhant le,
S szívéből metszették elsőként ki a zászlón.
Corvin-közben, ahol megszállók már menekültek.
Majd nagy haddal megfordulva a mindre kilőttek.
Őrzi pokolkó, míg lesz fény és ember a Földön,
Hogy mozdulnak a szemcsék úgy, mint angyali szárnyak.
Fénybe bevésve marad meg örökre a tény s az igazság,
Tett a viláért: Népek Krisztusa ez, Magyarország!*

A József körút az Üllői út felé nézve a Baross utcai kereszteződésnél (Fotó: Fortepan / Pesti Srác 2)

BÉKÉS MÁRTON

Németh László ötvenhatja

Németh László forradalomváró ember volt. Húszas évekbeli indulásától kezdve meghatározó elve az élet minőségi emelkedésének kívánalma volt, de nemcsak egyéni, hanem közösségi, vagyis népi és nemzeti szinten. A nagy magányos magyar alkotók – mint Berzsenyi, Széchenyi, Kemény és Ady – sorába tartozott ő is. Akárcsak őket, Németh Lászlót is mindig a közösség – elsősorban erkölcsi – felemelése és minőségi színváltása érdekelte. (Még ha olykor egyedül is maradt ebben a küzdelemben.) Be kellett látnia, hogy a Tanú-vállalkozás végén a „minőség forradalmát” a ’30-as évek utolsó harmadában elsodorta a történelem, és a legjobbak elvonultak „magnak a hó alá”, vagy éppenséggel a „szigetre”, de mindenképpen „kisebbségbe” szorultak. Közvetlenül a II. világháború előtt még felderengett a remény, hogy a tágon értelmezett „értelmiség hivatásával” létrehozható „Kert-Magyarország”, de a történelem végül másként döntött. 1956 végül mégis egy életművet igazolt, hiszen az ózondús késő őszi levegőben mindaz benne volt, amit évtizedekkel korábban Németh László „előérzetként” megsejtett.

Amit Albert Camus és Milovan Gyilas a kommunizmus végét elkezdő történelmi pillanatnak, Hannah Arendt pedig „antitotalitárius forradalomnak” nevezett, azt a száztizenöt évvel ezelőtt született író és gondolkodó világtörténelmi jelentőségű, a magyar nemzet sorskérdéseit a legigazabb módon felvető, és egyúttal a világnak tükröt tartó, ezért egyetemes jelentőségű megmozdulásnak tekintette. 1956-ról van szó.

Németh László a II. világháború végétől a forradalom kitöréséig eltelt tíz évben előbb hódmezővásárhelyi középiskolai tanárként helyezkedett el, majd a szépirodalom-fordítás „gályapadjára” váltott. A hosszú, korántsem önmagától vállalt elszigeteltségből való kitörést az 1956. október 20-án színre vitt *Galilei* biztosította számára. A dráma mondanivalója miatt és a diktatúra fagyos éveiben kapott forró nézőtéri fogadtatása ellenére a kora előrehaladtával óvatosabbá váló Németh a bemutató után visszavonult az írók szigligeti alkotóházába. Felesége tanácsára egyéb-

ként, aki a hipertóniától és a lassan újra életjeleket mutató magyar szellemi élet izgalmaiktól kívánta megkímélni.

Itt érte a forradalom pár nappal későbbi híre. A Balaton-parti faluban kibontakozó zavaros forradalmi jelenségek hamar átadták helyüket a megnyugvásnak, bizonyítva a magyar nép józanságát, és eloszlatta a Némethre mindig is jellemző „tragikus látásmód” borúságát. A budapesti forradalom első hetét Szigligeten töltötte a rádió előtt, majd 31-én megérkezett a fővárosba. Amint írta: újabb szárszói pillanatot érzett érlelődni. És igaza volt. Azonnal részt is vett – minden ellenérzése dacára – a népi írók eszméjére hajdan alapított Nemzeti Parasztpárt Petőfi Párt néven való vajdahunyadvári újjáalakításában, sőt, a névváltoztatást is ő javasolta. Majd cikkírásba kezdett a forradalom mellett, illetve az eseményeket beszenyvezéssel fenyegető tendenciák ellen. Négy-öt cikkéből három jelent meg november elején, majd jött a bujkálás. November 4-e után bölcsen a bujdosást választotta, november 12-ét követően pedig két hétig egy máriaremetei nyaralóban húzta meg magát.

Említett három cikke, a november második felében megírt *A magyar forradalomról* című, sokáig kéziratban maradt tanulmánya és önéletrajzának folytatása dokumentálja, hogy az általa az elnyomott nemzet spontán felkelésének minősített, és egyúttal egyetemes érvényűnek tartott forradalom nemcsak az országban, hanem benne is a legmélyebb hullámokat keltette. Felszabadítóan hatott rá, és egyúttal aggodalommal töltötte el, reményt adott neki, és ugyanakkor kételyekkel kínozza.

Az első ízben 1977-ben kiadott *Magam helyett* című önéletrajzi írása annak idején csonkán jelent meg, hiszen a szigligeti és budapesti napok-hetek története kimaradt belőle. Az életének egy-egy szakaszát nagy önreflexióról tanúskodva mindig visszatekintéssel lezáró Németh három évvel az ’56-os tapasztalatok után vetette papírra sorait, amelyek a vidéki és a fővárosi forradalom tisztaságáról tanúskodnak.

Németh László 1956-os publicisztikájára rátérve: a forradalmat támogató írók lapjában (Irodalmi Újság) és a parasztpárti újságban (Új Magyarország) egy napon, november 2-án jelent meg *Emelkedő nemzet és Pártok és egység* című cikke. Előbbiben a ’43-as szárszói pillanat szellemi környezetéhez való tizenhárom évvel későbbi visszacsatlakozás lehetőségét emelte ki, és a nemzet kollektív erkölcsi emelkedéseként értékelte a „vezér nélküli felkelők” tettét. Ugyanakkor

Az itt közölt szöveg Békés Márton 2016. augusztus 10-én, a 44. Tokaji Íróklubban elhangzott előadásának írott változata.

óvott attól, hogy az 1956-os forradalomból 1919-es ellenforradalom legyen. Jóllehet, erre valójában kevés esély mutatkozott, a forradalom tisztaságát féltő hang mégis rendkívül értékes, pláne a forradalom győzelmet ígérő napjaiban. Cikke végén őszintén vallott műzsájáról, a Kálvin téren hősi halált halt forradalmárlányról: „ő int a háztetőről: rajta, öreg hullajelölt; ha én odadobtam szép ifjú életem, miért kell neked, szegény emberi maradvány, a magadéhoz görcsösen ragaszkodnod?”

Ugyanaznap megjelent másik cikkében egyfelől kifejezte aggodalmát afelett, ha esetleg „a feltámasztott pártokkal, nem kívánt kísértetjárásként, az akkori pártélet szelleme is visszatérne”, másfelől az újjáalakult pártokat egy, a korábban elért eredményeket megőrző dekrétum aláírására hívta fel, és kérte, hogy idővel a „forradalomcsináló és abban megtisztult fiataloknak adjuk át a helyet”.

Ezekben a napokban harmadikként megjelent, *Nemzet és író* című cikkét az Obersovszky Gyula szerkesztette Igazság jelentette meg, amelyben az '56-os eseményekből azt a tanulságot szűrte le, hogy a XIX. századi szereppel ellentétben ma az írók azok, akik követik és szolgálják a népet. Mindezzel a klaszikus, ám ekkorra kudarcba fulladt értelmiségi szerep feladására, és a forradalomból született más minőség érvényességére utalt.

A november 4-e után írott *A magyar forradalomról* című, tucatnyi fejezetből álló tanulmánya a '30-as évek történetpolitikai diagnózisainak módszerével készült, töredék voltához képest kiforrott és mélyen látó elemzés. 1956 kirobbanásának okaira sokan igyekeztek magyarázatot keresni a kortársak közül, e magyarázatok közül a valósághoz legközelebb talán – s nem véletlenül – Németh László jutott. Számvetése szerint egyetemes – sőt történetfilozófiai – mércével mérve is kijelenthető, hogy történelmileg egyedi és kifejezetten a magyarság állapotával magyarázható forradalom zajlott le 1956-ban. A szovjetek által megszállt más országokban nem tört ki forradalom és szabadságharc, amelynek magyarázata, hogy „a forradalmak nem annyira a legelnyomottabb, hanem a legvisszanyomottabb népek válasza”, hiszen ott tört ki elemi erővel, „ahol a lehetőségei tudatára ébredt nemzet belső erő- és méltóságérzete s külső körülményei, államrendje közt az eltérés kiáltóvá vált. [...] A magyar forradalomnak is egyik fő feltétele volt: a magyar nemzet rohamos emelkedése – s még gyorsabb, erőszakos visszaszorítása, összenyomása.”

Arról van tehát szó, hogy a XIX. század közepétől a XX. század közepéig rohamos fejlődést átélő magyarság épphogy megtapasztalta volna szabadságának, függetlenségének és nemzeti alkotóerejének növekedését, máris idegen hatalom telepedett rá akaratlan ellenére, és lefogta-leszorította erejét. A II. világháború utáni „koalíciós időszak” rövid demokratikus kísérlete, a Nagy Imre-féle – rendszeren belül maradó – reformok s azok leállítására, meg a SZK(b)P XX. kongresszusán elhangzott hruscsovi beszéd Németh plasztikus példájával élve úgy járult hozzá a forradalom kitöréséhez, mint amikor a túlhevített kazánról leveszik a nyomást: az időleges enyhülés során szokott szétpattanni a vas, nem akkor, amikor a legmagasabb benne a hőmérséklet. Az 1945-től 1956-ig zajló, Moszkvából irányított „húzd meg-ereszd meg” játék vezetett oda, hogy a láthatóan elbizonytalanodott pártvezetéssel szemben a „visszanyomott nemzet” lépni tudott.

Értekes megfigyelése szerint a nép felkelt elvett szabadsága visszaszerzéséért, ugyanakkor nem akart visszatérni az 1945 előtti korszakhoz. A két világháború között szellemi értelemben emelkedő magyar társadalom minden rétegére kiterjedő '50-es évekbeli represszió oda vezetett – másik egyedi meglátása szerint –, hogy az elnyomásban egyenlővé tett, ezáltal indirekten „egybegyúrt nemzet” szolidáris közösséggé kovácsolódott, amelyet ráadásul – a hidegháborús paranoia közepette – katonai kiképzéssel és partizántörténetekkel akart „átnevelni” a rezsim. Minden együtt volt a spontán, vezér nélkül kitört forradalomhoz, amelyben paradox módon a marxi revolúció-recept hozzávalóit a kommunizmus szakállas prófétájának tanítványai állították elő. Németh egyedül a pártok feléledését kritizálta október–november fordulóján, mert attól tartott, hogy általuk a klasszikus (polgári liberális) parlamentáris demokrácia gyakorlata is visszatér, miközben ő a népiek „harmadik útján” járó, demokratikusan önigazgató, s nem parlamentáris demokráciát kívánt. Mint annyiszor máskor, most is látnoknak bizonyult, amikor a még éppen csak megtorlásba kezdő Kádár stratégiáját úgy írta le, ahogyan az 1989-ig valóban érvényesnek is bizonyult: „a gazdasági kedvezmény politikai garancia nélkül mit sem ér [...] keserű a pillanatnyi nyugalom, amelyet a szabadság árán vesznek meg.”

A 2016-os év – a magyar kormány döntése értelmében – az 1956-os forradalom és szabadságharc Emlékéve. Az Emlékév – amelyen nem pusztán meg-

emlékezünk, hanem ünnepeünk – üzenete az, hogy nem a forradalmat megelőző, jóllehet történetileg valóban nem elhanyagolható jelentőségű enyhülés, vagy éppen az úgynevezett reformkommunisták tevékenysége, esetleg a Petőfi Kör eltagadhatatlanul fontos erjesztő vitái robbantották ki a forradalmat, hanem: *maga a magyar nép*. A magyar nemzet megtörhetetlen szabadságvágya, az évtizedek óta halmozódó harag és ellenállás, valamint a függetlenség elnyomhatatlan vágyának összesűrűsödése eredményezte a forradalmat, amely elválaszthatatlan a szabadságharctól. Hiszen az idegen megszállás és az általa a magyar társadalomra kényszerített elnyomó diktatúra rendkívül szoros egységet alkotott. Törvényszerű volt, hogy a sorsát végre önkezébe vevő magyarság a forradalom kirobbantása után azonnal szabadságharcot fog vívni.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján tehát a hétköznapi hősökre, a pesti srácokra és lányokra, a Corvin köz felkelőire, a névtelen szabadságharcosokra emlékezünk, és valljuk az Emlékév üzenetét, hogy „ahol a hősöket nem felejtik,

születnek újak”. Bízva abban, hogy ezzel nemcsak közelebb tudjuk hozni a ma emberéhez az egy emberöltővel ezelőtt történeteket, hanem az akkor vállalt kockázatok nagyságát és ma elképzelhetetlen arányát is tudatosítani fogjuk.

Németh László forradalom alatti szerepvállalása valóban egy másik szárszói pillanatra esik, és ha tesszük, XXI. század elejei sorsfordulónk összesűrűsödése egy újabb szárszói pillanatot valószínűsít. Szükségünk van ilyenkor a nagy elődöktől való tanulásra, vagy ahogyan ő mondaná: az „életpéldájukból” való merítésre.

Németh László profetikus alkat volt. Megállapítása szerint 1956-ban ismét szinkronba került egymással nemzet és író, de megfordítva a romantika kora óta ismert relációt, immár a nép vezette az írókat, s nem fordítva. Németh azt üzeni korunknak, hogy ma végzetes volna az írókra – tágabban értve természetesen az értelmiségre, vagy saját szavaival a „szellem emberére” – nézve, ha elszakadna a közösségétől. Mi sem tehetjük. Németh László ötvenhatja a mi ötvenhatunk – mindannyiunké.

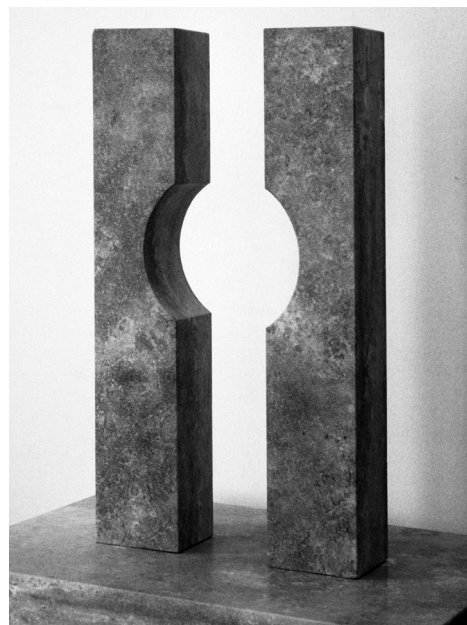

Oláh Katalin Kinga: Havrila Béláné Sticker Katalin (grafit rajz, 2016)

DONCSEV TOSO

A barcelonai hóhér

A barcelonai hóhér egymás mellé tett lábfejjel, szinte vigyázállásban, mereven, de kissé rogyant térddel állt a krumplisláda előtt, szakasztott úgy, ahogy a hatalom éveiben a dísztribün mellvédjéről köszöntötte a katonásan menetelő dolgozókat. Görnyedt törzséhez képest aránytalanul nagynak tűnt a feje, csúf volt görbe, ormótlan orra, elálló lapátfüle, durva, duzzadt ajka és düledt szeme is, egyedül össze csavarodott hullámos haja javított valamelyest ellenszenves küllemén. A Húsvét-szigetek kőszobrai jutottak róla eszembe. Rejtélyes mozdulatlansága, félelemkeltő zárkózottsága taszított, de mégsem ilyennek képzeltem a spanyol polgárháború hajdani, hírhedtté vált hóhérát, mert harminc évvel az események múltán valójában egy tőpörödött, megtört, keserű, boldogtalan vénembert szemléltem, aki üres szatyorral a markában egyetlen kísérő nélkül, egyedül várakozott a kecskebakokra kirakott rekeszek előtt. Apám most megint, mint akkoriban mindig, némi szorítást érzett a gymorszája körül. Miniszter úrként üdvözölte. A néhai hóhér, a későbbi hídverő miniszter, majd a forradalmat megelőző hónapok kommunista pártvezére jobbajával háritó mozdulatot tett, talán nem akarta, hogy a letűnt múltra emlékeztessék, a Gerő úr megszólításnak sem örült, mert ugyanúgy enyhe grimasszal, kissé türelmetlenül reagált, nyilván inkognitóját kívánta megőrizni. Fölöslegesnek bizonyult azonban ez a túlzott óvatosság, mert a tavaszi napsütésben a friss primőrök között válogató két csinos fiatalasszony ügyet sem vetett a kopottas, sötét öltönyt viselő, öreg férfira. Tati kellemetlen érzéssel, meglepetten fedezte fel a szerény külsejű nyugdíjasban egykori vevőjét, hiszen közel tíz év telt el azóta, hogy Gerő Ernő utójára vásárolt apám Akadémia utcai vegyeskereskedésében, és közben a világ is, meg az egykori első titkár sorsa is igencsak sokat változott. Régen mindig ceruzával írt listát nyújtott át apámnak, azon volt az igényelt áruk neve és kívánt mennyisége. Rákosi Mátyástól eltérően, aki szintén gyakran vásárolt a boltban, nem váltott szót senkivel, homályos tekintettel maga elé meredt, ilyenkor láthatóan máshol kalandoztak a gondolatai. Apám furcsállta, hogy egy államférfi, egy miniszter a felesége helyett intézi a heti bevásárlást. – Hogyan kezelhet országos ügyeket tel-

Oláh Máttyás László: Zászló (40 × 50 × 50 cm, süttői márvány, 2016)

jes felelősséggel egy papucs férj? – háborgott magában. – Vagy Hispániában is ilyen szenvtelenséggel továbbította a parancsot, és adta át a végrehajtóknak a kivégzendők listáját?

Meglepetésként hatott hát ez a váratlan visszatérés immár Budán, a Lékai téren. Ezután hetente egyszer, péntek reggel pontban tízkor jelent meg a piacon, mindig ugyanott, a bejáratnál, a krumplisládák előtt cövekelt le, és nyújtotta át a női kézírással rótt megrendelést. Hályogos szemével hunyorogva mereven várta, hogy kiszolgálják. Apám néhány hasztalan kísérlet után belátta, hogy a szovjet titkosszolgálat egykori tisztjét nem tudja szóra bírni, a vallatás mestere makacsul hallgatott. Aztán az évek múlásával, ahogy örökbefogadott gyermekei felcseperedtek, ők vették át a heti bevásárlás feladatát az elaggott diktátortól.

Apám és anyám gyakran eltűnődtek, morfondíroztak, olykor még szelíden civódtak is azon, hogy mi jobb egy gyereknek, ha árvaházban nő fel, avagy családi körülmények között egy hóhér neveli fel. Apám amellet kardoskodott, hogy egy hitvány, kegyetlen mézáros is lehet jó apa, hiszen még az undorító patkányok is gondos szülőkként törődnek kölykeikkel. Anyám meggyőződése szerint viszont soha nem lehet boldog az a gyermek, aki arra kényszerül, hogy utólag szégyellje a felmenőit, és ez óhatatlanul bekövetkezik, ha megismeri családjá bűnös múltját. Apám a hosszan tartó vitát végül azzal az érveléssel zárta le, hogy az utódok mindig választhatnak: megtagadhatják elődeiket, de minden korábbi gazságuk ellenére meg is bocsáthatnak nekik.

PATAKY ADRIENN

Az újhoidas Lakatos István és a forradalom

Lakatos István (1927–2002) költő, műfordító, irodalomszervező pályafutása a második világháború után, az úgynevezett koalíciós időszakban kezdődött. Húszévesen kezdett folyóiratokban publikálni. Előbb – Szabó Lőrinc felfedezettjeként – a Válasz közölte írásait, majd csatlakozott a Babits Mihály irodalomszemléletét követő Újhoid című folyóirat köréhez, és a lap egyik legfiatalabb szerzője lett.

Első kötete, *A Pokol tornácán* (1949) a Baumgarten-díj visszhangjának volt köszönhető, amelyet 1949 januárjában kapott meg – a nyugatos Schöpflin Aladár javaslatára. A kötet két tárgykörre koncentrált: „Egy politikai, vagy általános emberi, ami jobbára a szabadság kérdéskörét járja körül. A másik egyénibb, szokványosan szerelmi lírának nevezhetném. (Ez eddig oly egyszerű, mint Petőfi jelmondata: Szabadság, szerelem – e kettő kell nekem!) Igen, e kettő összefonódása, szétválása, alakváltozása – azonossága jellemzi, amit valóra váltani szeretnék” – vallotta Lakatos. A szabadsággal foglalkozó versek e korai időszakban a ’44-es terror (*Félelem, Késébeesett vers*), az emberi veszteség és pusztítás (*A Pokol tornácán*), illetve a hit, az istenkeresés (*Küzdelem, semmivel; Félelem*) problémáikhoz kapcsolódnak. Első kötetében közli Lakatos *A fiatalokhoz* (1948) című versét is, amely valódi, sorsfordító jelentőségét évekkel később, 1956-ban nyeri el, mint ahogy a *Forradalom* című költemény is.

Az Újhoidat már első számától éles kritika kísérte; az 1946. szeptemberi Fórumban Lukács György Lengyel Balázs programadó írását az új epigonizmus hitvallásaként értelmezte. A támadások és a forráshiány következtében az évtized végére megszűnt a lap, majd egyes újhoidas szerzők szisztematikus elnémításának időszaka következett. 1949-50 körül az öt évvel korábban alapított Magyar Írók Szövetsége szovjet mintára átszervezett pártállami intézmény lett, amely ellenőrzése és irányítása alatt tartotta az írókat. A tagrevízió után az újhoidások nagy része olyanmire peremre szorult, hogy legtöbbször az Írószö-

vetségnek sem lehetett tagja. Ebben az időszakban fordításból, tanításból, korrektúrázásból vagy épp gyermekművek írásából éltek, de – jellemzően – 1955-ig szinte semmilyen publikációs lehetőséget nem kaptak más jellegű műveikkel.

Lakatos azon kivételek egyike volt, akit tagjává választott az Írószövetség. A korszakra visszaemlékező költő szavait idézve: „Ez az irodalmi (és történelmi) periódus oly költőkre-írókra, mint én is, nem tartott igényt többé. Illetve tartott volna, ha teljesítek bizonyos kívánalmakat, hiszen 1950 elején afféle »lássuk, mire megyünk vele« megfontolásból az újjászervezett Írószövetségbe is fölvettem, én azonban 1949 közepétől 1954-ig egyetlen verset se publikáltam.”

Az ötvenes évek közepén, miután 1953-ban Nagy Imre lett a miniszterelnök, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) felismerte a kulturális megújulás szükségét. 1954-től a Magyar Nemzeti Múzeum fiataljai vitaköröket szerveztek, és Lakatos – mint erre alkalmasnak tűnő fiatal bölcsészt – felkérték arra, hogy vegyen részt múzeumi viták előkészítésében.

Ebből a csoportosulásból nőtte ki magát 1954 őszén egy, az irodalmárokénál szélesebb értelmiségi klub megalapításának gondolata. Lakatos István a klubnak a Bessenyei Kör nevet akarta adni – Bessenyei György után –, amelynek a Kisfaludy Társaság és más szervezetek alapszabályából kiindulva elkészítette a programját is. A csoport a DISZ-t csak biztosítékul szerette volna maga fölött tudni, a szervezet megalakulásától kezdve autonómiát akart élvezni és a saját maguk által választott, 11–17 fős vezetőséggel önállóan működni. Érdemes idézni az alakulóülésen elhangzott Lakatos-beszédből: „Mire lesz jó ez a klub? Legfőképp arra: a fiatal magyar tudós- és művészértelmiség közeledését egymáshoz kibontakoztassa; szellemi erőit, alkotókészségét ápolja. Mégpedig oly klub biztosítása révén, amely a művelődés, a barátság, a szabad véleménynyilvánításon alapuló alkotó viták és szórakozás otthona lesz...” Ez az állam felől nézve azonban „egy kétes szándékú elemekből álló csoport”, amelynek célja „a szellemi élet »erjesztésének« központjává” válás. A még éppen csak formálódó klub a következő évben – Lakatos véleményét figyelmen kívül hagyva – átalakult, forradalmi hevületű nevet kapott, és politikai céloknak rendelődött alá.

A Petőfi Kör (PK) tehát 1955 márciusában alakult meg (vagy újjá) a Kossuth Klubban. Az új vezetőség

Az írás az MTA-ELTE ÁITK TKI01241 projektjének keretében és az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára létrehozott Emlékbizottság támogatásával jött létre.

szinte minden tagja párttag volt. A klub hivatalos feladatkeretét a következőképpen határozták meg: „A Petőfi Kör feladata az, hogy segítséget nyújtson a fiatal értelmiségi ifjúságnak a párt, a DISZ köré való felzárkóztatásában.” A DISZ ezután megrostálta a meghívókat, és megvétózta a túlzottan tudatosnak és demokratikusnak ítélt alapszabályt. 1955 végére a vezetőség megszüntette az alapító Lakatos tagságát, aki ezután a PK eseményein nem vett részt, egészen az újjáalakulási kísérletnek is nevezhető 1956. november 3-i ülésig, amelyen meghívottként jelen volt, de nem szólalt fel.

A klub léte 1956 tavaszától politikai veszélyt jelentett a hatalom számára, hiszen egyre inkább terjeszkedett: március 17-én, a MEFESZ-isták találkozóján nagy tömeg gyűlt össze a Kossuth Klubban. Sokan ezt az eseményt tartották a PK induló rendezvényének. Később gazdasági, történelmi és filozófiai tárgyú sajtóvitákra került sor a szervezésükben; ezek jelentették a közös gondolkodás szabad, nyilvános tereit. A PK májusra a Rákosi-ellenes értelmiségiek gyűjtőhelyévé vált, egyre nyíltabb véleménynyilvánítást biztosítva – tehát ekkorra a Lakatos által elképzelt művészeti körben végképp eluralkodott a politika. A június 27-i összejövetelen, a Magyar Néphadsereg Váci utcai Tisztiházában már az utcán tolongtak az emberek. Noha Rákosit július 18-án leváltották, a Kör – amelyet e rendezvény után betiltottak – csak szeptemberben folytathatta tevékenységét.

A PK, az Írószövetség és a diákság kihasználta, hogy 1956 tavaszától-nyaratól némi enyhülés volt tapasztalható a kulturális ellenőrzés terén. Egyre több olyan író is megjelenhetett az irodalmi folyóiratokban, aki korábban tiltólistán szerepelt, és a megszűnt folyóiratok újjáélesztésének ügye újra reális vágnak tűnt. Az egykori újholdások is folyóirat-alapítást kezdeményeztek: 1956 szeptemberében Lengyel Balázsék benyújtották kérelmüket az Írószövetséghez egy havilapra. Lakatos, mint leendő szerkesztőbizottsági tag, többször is felszólalt az ügyben. Az Írás, Ösvény, Magyar Orfeusz vagy Új Orfeusz címeiken tervezett lap vázlatos elképzelése is szerepelt az egyik kérelemben, és egy dokumentum szerint a főszerkesztő Weöres Sándor lett volna. A folyóirat elindítása végül kudarcba fulladt.

Az Írószövetség szeptemberi ülésén már érezhető volt a pártonkívüliek túlsúlya. Megtartották az első titkos szavazását, amelyen megválasztották az új el-

nökséget. Ez öt új taggal bővült: Kassák Lajos ajánlására Lakatos is beválasztották az Írószövetség elnökségi tagjai közé. Az irodalmi szervezet októberben a lengyelek melletti szolidaritást sürgette, s támogatták az októberi forradalmat. Igaz, némi fáziskéséssel reagáltak a változásokra: az Irodalmi Újság forradalmi száma csak november 2-án jelent meg.

A fővárosi diákság aktivitás szempontjából valamennyivel mindig a PK és az Írószövetség előtt járt. 1956. október 23-án a PK éppen tanácskozott, amikor egy utcányira onnan a tömeg már a Magyar Rádiót ostromolta. Lakatos október 23-án délben az Írószövetségből kapott egy telefont, hogy várják a székház előtt két óra körül, mert onnan együtt a Bem-szobor elé vonulnak majd. Lakatos, vallomása szerint, nem tulajdonítva ennek jelentőséget, csak délután öt óra körül volt aznap először az utcán: a körúton végigsétálva már megtapasztalta a közhangulat változását. Elmondása szerint október 22-én a New York kávéházból hívták fel fiatal értelmiségiekkel azzal, hogy Igazság néven lapot alapítanak, és szeretnék, ha a munkatársuk lenne (egészen az első számtól, amely másnap kerül nyomdába), s hogy adjon ebbe a lapszámba verset is. Lakatos nem küldött új költeményt, ehelyett azt javasolta, hogy 1949-es kötetében szereplő *A fiatalokhoz* című versét közöljék újra. A szöveget – visszaemlékezése szerint – lediktálta a szerkesztőknek. A vers meg is jelent az Igazság első számában.

„A forradalmi magyar ifjúság lapjába” aztán rövid riportot is írt *Két gyorsfénykép* címmel, amely a második számban jelent meg. Lakatos e publikációk miatt figyelni kezdték; 1956 novemberétől többek között őt is követte „Meszlényi”, aki valószínűleg Dömötör László (1923–1976) hírlapíró volt, és aki egyszerre dolgozott Meszlényi Károly és Varga Sándor fedőneveken, az állambiztonsági szolgálat legaktívabb újságíró ügynökeként.

Noha már '57 márciusában letartóztatták Lakatos; bíróság elé csak hónapokkal később került. Izgatással vádolták meg – összefüggésben azzal, hogy az „ellenforradalom” alatt és után, az Igazság című lap munkatársaként rendszerellenes verseket (*Fiatalok, Forradalom*) és cikkeket (*Két gyorsfénykép, Utcai képek és tudósítások*) közölt, az Írószövetség elnökségi tagjaként pedig részt vett a forradalmi kiáltvány létrehozásában. Ahogy Kiss Károly dossziéjából kiderül, Lakatossal rokonszenvezett a bíróság,

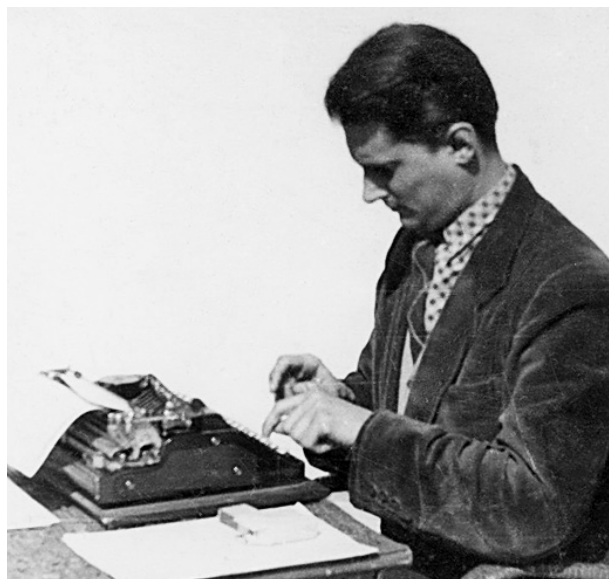
nem tartotta ellenforradalmárnak vagy bűnözőnek, így az ügyben mindenféle ítélet lehetségesnek tűnt a felmentéstől a hétéves börtönbüntetésig bezárólag. Végül egy év, tíz hónap szabadságvesztésre ítélték a költőt.

Érdeemes kihangsúlyozni, hogy Lakatos a bíróság többek között azért nyilvánította bűnösnek, mert felforgatónak minősített verseket írt és jelentetett meg. Az eset nem egyedi, de néhány apró, versbeli módosítás filológiai-történeti szempontból is izgalmassá és sajátossá teszi a szóban forgó lírai alkotások sorsát.

A fiatalokhoz című verset 1948-ban, 21 éves korában írta Lakatos, előbb folyóiratban, majd első verseskötetében publikálta. Az anno felkérésre (a *Vörös zászlókkal* című antológiába) írt *Forradalom* című költemény, amely a november 6-i Igazság-számban jelent meg, szintén ekkoriban keletkezett. A *Forradalom* változtatások nélkül került közlésre '56 őszén, így azon kevésbé tudtak fogást találni a hatalom emberei. *A fiatalokhoz* című, egyébként is buzdító hangvételű versében („Győzni vidulsz, sarkad alá tiporsz / minden vén viperát, mert a jövő te vagy, / félelmes, szelid ifjúság”) azonban történt két apró változtatás: ahol korábban Moszkva neve szerepelt, ott az újban Varsóé, a „megvédjük” pedig „megdöntjük”-re változott. Ezt a hatalom egyértelmű lázításként ítélte meg, s hogy igazát bizonyítsa, sorra hívott be írókat, irodalomtörténészeket kihallgatásra, hogy értelmezzék a vers egyes sorait. Nem Lakatos volt az egyetlen, akit abszurd módon szépirodalmi alkotása miatt hurcoltak meg. A kihallgatási jegyzőkönyvek szerint Lakatos beismerte, hogy a Moszkva nevet azért változtatta meg Varsóra, mert így akart utalni a lengyelországi eseményekre mint előzményekre, a „megdöntés” szóval pedig a megelőző rendszer iránti ellenszenvét akarta kifejezni.

A verset a forradalmi megemlékezéseken évtizedek múlva is gyakran citálták, ezért – tőle egyébként megszokott módon – Lakatos a hatvanas évek végén újra átírta azt (a helynév itt Fokföldre változott), s a vers új címet is kapott: *Ifjúság*. E változat először az 1972-es kötetében jelent meg: „Csaknem két évet ültem érte: ennek jogán kérem, hogy végső szövegül olvasóim ezentúl [...] hitelesnek ezt tekintsék egyedül.”

Lakatos előbb a Fő utcában raboskodott, majd később, az ítélet után, hátralévő büntetését a szigorú márianosztrai fegyház magánzárkáján töltötte le borjúkötélfonóként, onnan tért haza. A börtönben, ahol

A visegrádi alkotóházban, 1956 áprilisában

végig egyedül volt, lefordította Vergilius *Aeneis*-ét. Előbb titokban („cellám hűvösén vettem papírra, egy lopott ceruzabél segítségével”), majd nyíltan dolgozott a fordításon. A szöveg kiadásához később Devecseri Gábor segítette hozzá. A korszak életközlésének jól mutatja az a tény, hogy Lakatos bebörtönzését követően Mándy Iván, Rába György és Vidor Miklós egy kötőgépet vásárolt a költő otthon maradt felesége számára, hogy „pulóverek készítésével valahogy fenntarthassa magát” – tudjuk meg Rába Györgytől.

Bár az Újhold folytatására a negyvenes évek végén nem volt lehetőség, és az 1956-os, háromezer példányban megjelentetni tervezett Új Orfeusz folyóirat sem valósult meg, végül az Újhold újjáéledt – 1984-ben, amikor Lengyel Balázs vendégszámot szerkeszthetett a Jelenkornál. Majd 1986-ban elindult az Újhold-Évkönyvek sorozata. Lengyel Balázs visszaemlékezése szerint ezt az akkori művelődési miniszter, Köpeczi Béla kezdeményezte irodalompolitikai célokból, s azután Lakatos István folytatott tárgyalásokat egy újholdas antológia tervéről a Magvető akkori igazgatójával, Kardos Györggyel. Az Újhold-évkönyvek címmel kiadott periodika Nemes Nagy Ágnes, egykori férje, Lengyel Balázs és Lakatos István szerkesztésében évente kétszer, összesen tizenkétszer jelent meg. 1991-ben, Nemes Nagy Ágnes halálának évében adták ki utoljára. Ugyanez év októberében a magyar kormány 1956-os emlékéremmel tüntette ki Lakatos. Periratait *Paradicsomkert* című gyűjteményes kötetében közölte 1993-ban.

FILIP TAMÁS

Forradalom

*Fölfal a mohóság, szája szélén
csorog az eleven húslé,
huncut kis élveboncolás ez,
szikék helyett fogak és karmok.
Közben akkora homályok
gyűrődnek a gondtól, hogy
törvényt hoz rá a hatalom.
Ébresztő, kiáltja valaki –
Megjelent a szabadság!
Véresen az ablakhoz ugrok,
hogy lássam, de meg se állt,
rohan végig az üres városon.*

Csak a föld érdekelt

*Örökül hagyom rátok a földet, melyet
egy ásatáson söpörtem össze. Egy
zacskó szürke por, gondoljátok meg,
ki kellett játszanom érte az öröket.*

*Ahogy bebújtam a feltárt sírok közé,
láttam, mennyi kincs, de nem nyúltam
se csonthoz, se cseréphez, csak a föld
érdekelt, a húsból és vérből vétetett.*

A falu végén is túl

*Kinek a szájában fityeg a síp,
melynek szavára összerándul
a sok szabadcsapat, hogy
a végvidékeket átfésülje ma is,
és a pártütők, a pártfogók, a széltolók
között rendet tegyen?*

*Fölírja, ki van a sáncban, a zóna hidegében,
kinek a lábára lép a fagy,
és ki a legény a gáton, fagyállót
gigáján legurítani ki mer.*

*Bundáját hullató kutya a szél,
törvényen kívüli utakon futkos.
Egy kútgém felgyulladt a horizonton,
lángok takarják, utoljára mit mutatott.*

ZSILLE GÁBOR
**Forradalmunk lengyel
 visszhangja**

Az 1956-os magyar forradalom lengyelországi irodalmi visszhangja, a lengyel költők és írók szolidaritása rendkívül gazdag téma. Hiszen túlzás nélkül kijelenthetjük: nincs még egy ország, ahol annyi alkotás született volna az 1956-os magyar forradalomról, mint Lengyelországban. Szépirodalmuk élvonalát tekintve több mint ötven költeményről, továbbá tucatnyi novelláról és regényrészletről tudunk, amelyekben lengyel íróbarátaink a fegyverrel harcoló magyarok hősiessége előtt tisztelgnek. Csakugyan az élvonalról van szó: Czesław Miłosz, Wisława Szymborska és Zbigniew Herbert vezérletével szinte minden jelentős lengyel szerző erkölcsi kötelességének érezte a kiállást.

A lengyeleknek a magyar forradalom fellobbanásáról és a vérbe fojtás tragédiájáról őrzött emlékei a későbbi évtizedekben is élénken éltek. Ennek fő oka az lehet, hogy a lengyel értelmiség hasonlóan érezte a saját rabságát a kommunista szovjet birodalom, korábban pedig a cári orosz medve árnyékában. Bizonyos, hogy a kommunista önkényuralom ellen felkelő magyar nép törekvéseit lengyel földön maradéktalanul értették – hiszen e két nép közös történelme során mindig is vállvetve küzdött a függetlenségért, a béke ritka kegyelméért. Közös harcaink pedig időről időre közös hősokeket, példaképeket szültek.

A lengyel szerzők 1956-os versei, szépprózái és naplórészletei több magyar nyelvű gyűjteményben is napvilágot láttak, az első emigrációs változat Gömöri György jóvoltából. Az eddigi legteljesebb gyűjtemény forradalmunk ötvenedik évfordulójára, 2006 őszén jelent meg a budapesti Ráció Kiadó gondozásában, D. Molnár István szerkesztésében, *Lengyel tollal a magyar októberről* címmel. E kétszáz oldalas kötet írásait nyolc műfordító ültette át magyarra, és e kis munkaközösségnek én is tagja voltam. Meghatottan szembesültem a fordításra kapott versekkel: a történelmi lengyel–magyar barátság, mi több, testvériség gyönyörű tanúságtételeivel. Akad-e még egy ország, ahol ilyen féltő szeretettel figyeltek a pesti forrada-

lomra? A gazdag irodalmi anyag mögött szellemi irányítúként találjuk a Lengyel Írószövetség egy számottevő csoportjának nyilatkozatát, amelyet 1956. november 8-án tettek közzé. A szöveg nyitó mondata: „A magyar nemzet tragédiája miatti megrendülésünkben – nem tudván hallgatni a magyar írók felhívása után –, a szabadság súlyát és árát ismerő ország íróiként és polgáraiként ki akarjuk fejezni legmélyebb fájdalomunkat a vérontás miatt, amelyhez a lejáratódott vezetési módszerek és az idegen csapatok beavatkozása vezetett.”

Az antológiában olvasható tanúságtételek közül kiemelhető az 1922 és 1982 között élt Franciszek Fenikowski *Magyar rapszódia* című, terjedelmes költeménye, melyet forradalmunk végnapjaiban írt. Nem kis bátorsággal publikálta is hazájában, a Ziemia i Morze (Föld és tenger) című folyóirat 1956/29. számában. Íme a mű három részlete, a saját fordításomban: „A roppant magasság haragjából, / az ég alatti rejtékely kabinjából, / lángolva, akár egy lökhajtásos / repülőgép feldöntött fáklája, / bámulunk egy órája / alá, a mélybe. // E rommá lőtt városban, / a barikádok kacatjainak egén, / a villamosok felborított / szekrényei felett / a hangosbeszélők harsogva / hirdetik a közleményt: / »Eltársak! / A mai vasárnap / Budapesten helyreállt / a rend és a béke.« / A rend. / A rend és a béke. / Figyeld és elmédbe zárd / e látványt: / üvegcserepek között, üszökbe esve, / romokban hever a zsarnok szobra, / hangtalan füstölnek a harcokcsik, / az agyonlőtt Marseillaise néma teste / megdermed a kövezeten, / és a rengeteg löveg még mind robban, / az acél láncaltp egyre acsarkodik, / egy vörös épületet szemén lő egy tank, / a füst és a por a lakókat megfojtja, / a függönyök égnek az ablakokban... / Nem annak, nem annak van igaza, / akinek hatalma van és száz tankja. // Dicsőség a kéznek, mely félelem nélkül / megragadta a fegyvert a felkelés lázában, / dicsőség az embereknek, kik fegyverrel / a kézben, felemelt fejjel haltak, / dicsőség a szájnak, melyet gipsz fojtott / és szájpecek és a hangosbeszélők bömbölése, / és amely a bombák dőrejében is / kimondta / a szót, / akár ezüsttrombiták riadójtát, / a szót, / akár egy bronzharang nyelvét, / akár egy örökifjú zászlót, / mely a nemzet háromszínű karjaként lobog, / a szót: / – Függetlenség.”

A magyar forradalmat éltető, antikommunista szellemiségű művek lengyelországi publikálása persze korántsem volt akadálymentes, sem veszélytelen. A lengyel szerzőket és folyóiratokat is cenzúra súj-

A közölt szöveg Zsille Gábor 2016. augusztus 11-én, a Tokaji Író-táborban elhangzott előadásának írott változata.

totta. Például az egyik legrangosabb költő, Zbigniew Herbert *A magyaroknak* című verse csak megváltoztatott címmel kaphatott nyomdafestéket, a cenzor önkényesen a vers nyitó sorát emelte a mű fölé: *Állunk a határon*. Más szerzők komolyabb, egész életüket befolyásoló veszélybe kerültek magyarbarát szövegük közléséért. Az 1931-ben született krakkói költő, Jan Zych *Határ* címmel írt és jelentetett meg egy hosszú költeményt. A kommunista hatóság emiatt éveken keresztül zaklatta, tartós megfigyelés alá helyezte – ellehetetlenült helyzete miatt 1978-ban Mexikóba emigrált, és 1995-ben ott is halt meg, mindössze hatvannégy évesen.

Egy másik költő, a Poznańban élt Konrad Dobereschütz (1921–2000) a budapesti események hatására *Testvérek* címmel írt verset, amelyet Londonban, egy kéziratos szamizdat kötetben publikált. A lengyel kommunista bíróság ezért 1959-ben három év börtönre ítélte, az ítélethirdetéskor a bíró „bűnözőnek és a történelem meghamisítójának” nevezte. A kiszabott büntetésből végül egy esztendő töltött börtönben. Több mint harminc évvel később, a rendszerváltás után a Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta.

A nemzetközi jog professzora, az 1940-ben született Jan Sandorski tizenhat évesen, a magyar forradalom napjaiban vetette papírra *Dunapentele* című versét. A folytatásról e szavakkal vall: „A verset bevitettem a Wyboje című lap szerkesztőségébe, és mindjárt meg is tudtam, hogy november 27-én nyomtatják ki. Elképzelheted a csalódásom, amikor megláttam, hogy a helyén Adam Mickiewicz *Óda a szabadsághoz* című verse jelent meg. A szerkesztőség így hozta az olvasók tudomására a cenzúra beavatkozását. Később megtudtam, hogy versemet azért nem közzélték, mert a cenzor szovjetellenesnek találta, ez pedig még a lengyel október után is kizárta a megjelentetést.”

A valódi szabadság egyik feltétele, hogy együttérezzünk a gyöngével, a védtelennel. Képesek legyünk odaadni a lelkünk egy részét, akár a legkisebb szegletét is, félelem nélkül és őszintén a barátunknak, a segítségre szoruló, kiszolgáltatott embertársunknak. 1956 októberében a lengyelek képesek voltak felénk fordulni, és a szó legszorosabb értelmében a vérüket adták nekünk. Hiszen Lengyelország számtalan helyén, szinte minden városban szerveztek önkéntes véradást a magyar forradalmárok megsegítésére. Az így összegyűlt vért vöröskeresztes repülőgépekkel, illetve vasúton próbálták eljuttatni hazánkba, és a szállítmányok java része meg is érkezett. Ennek

emléke mindmáig elevenen él a lengyelekben; például amikor 2003 őszén egy krakkói postahivatalban vásároltam, az ötven év körüli pultos – megtudván, hogy magyar vagyok – büszkén közölte: 1956-ban az ő édesapja is adott vért.

A hetvenhat éves korában, 2015 tavaszán elhunyt kiváló író, Feliks Netz önéletrajzi jellegű, folyóiratban közölt esszéjében megindítóan írja, hogy 1956 derekán a *Życie Literackie* (Irodalmi Élet) című hetilap hasábjain olvasott egy Petőfi-verset, amelynek egy ismétlődő sorától libabőrös lett: „Akasszátok föl a királyokat!” E verset későbbi barátja, Tadeusz Nowak fordította lengyelre. Méghozzá szívből jövő indulatból, a magyarok iránt érzett szolidaritás kifejezéseként. És éppen e verset, e dühvel teli kiáltást szavalta el 1956. október 24-én, a katowicei Wilhelm Pieck Gimnázium aulájában az akkor tizenhét éves Feliks Netz egy reggeli sorakozón. Tanítás után pedig az egyetemistákhoz csatlakozva elment vért adni a magyarok számára. Akkor még nem volt nagykorú, emiatt csak az idősebbektől vettek vért. Haláláig rettentően sajnálta, hogy nem adhatta vérért a pesti sebesültek megsegítésére.

Felmerül persze az aggodalmas kérdés: ugyan mi történhetett a lengyel településeken összegyűjtött vérről? Netz vallomásos esszéje is e szavakkal folytatódik: „Vajon ez a vér eljutott-e valaha is Magyarországra? Vagy kiöntötték a véradó állomás, netán egy csehszlovák határállomás vécéjébe? Bizonyos tények ismeretében gyötör a gondolat, hogy pontosan így történt.”

Nem ez lett volna az egyetlen nemes szándék, amely Csehszlovákiában hiúsult meg... Egy varsói grafikus, festő, Franciszek Starowieyski 1956 októberének utolsó napjaiban készítette el – Picasso híres galambjának továbbgondolásaként – *Síró galamb* című híres litográfiáját. Kézi eljárással százötven másolatot gyártott, amelyeket Varsó legkülönbözőbb pontjain ragasztott ki: a magyarokért könnyet ejtő galamb percek alatt a pesti forradalom jelképe lett. A galamb Lengyelországban három okból beszédes üzenet: a Szentlelket megjelenítő keresztény szimbólum; a csőrében olajágot tartó békegalamb; egy legenda szerint pedig a Krakkó főterén nyüzsgő galambok valójában elvarázsolt lengyel lovagok. A kiplakátolás után Starowieyski Budapestre indult, fegyverrel harcolni a magyar szabadságért – ám Csehszlovákiában egy rendőri igazoltatás során letartóztatták, majd vizsdatoloncolták. (A lengyel hatóság nagyvonalúan szabadon engedte.)

A pesti forradalom előtt fejt hajtó lengyel írástudók sorából kiemelkedik egy neves író, Wiktor Woroszycki (1927–1996), aki október 30-án a Nowa Kultura című hetilap haditudósítójaként érkezett Budapestre, egy vöröskeresztes küldeményt (vért és orvosságot) szállító repülőgép fedélzetén – és november 11-ig időzött az események sűrűjében. A tizenévesen meggyőződéses marxistává lett, később Moszkvában tanult Woroszycki az ötvenes évek derekán már rangos szerzőnek számított – nem átlagos bértollnok volt, hanem valódi költő, aki tehetségével az általa helyesnek vélt eszmét szolgálta. A Budapesten átélt élmények hatására egyszer s mindenkorra szakított a kommunizmussal, visszaadta a párttagkönyvét, és élete hátralévő évtizedeiben a lengyel ellenzék oszlopos alakjaként, egyfajta erkölcsi vezéréként alkotott. Hazánkban töltött forradalmi napjairól *Magyarországi napló* című riportsorozatában számolt be a lengyel olvasóknak, megrázó részletességgel.

E mű teljes szövege magyar nyelvű kötetben (korántsem meglepő módon) csak a rendszerváltás után jelenhetett meg. 1994-ben látott napvilágot a Századvég Kiadónál, Kerényi Grácia és D. Molnár István fordításában. Íme egy idevágó részlet e haditudósítói krónikából, Kerényi Grácia átültetésében: „November 8. A kórházba véletlenül jutunk el. A Halászbástya közelében találkozunk egy ápolónővel, ő vezet oda bennünket. Különös egy kórház: a föld alatt rejtőzik, vasbetonrétegek légmentesen záró burka alatt. A második világháború éveiben keletkezett mint katonakórház, 1945 után nem használták. A forradalom kezdetén néhány orvos és ápolónő huszonnégy óra alatt beindította. A következő huszonnégy óra megtöltötte a kórházat sebesültekkel és betegekkel. Az orvosok végigvezetnek bennünket a termeken és folyosókon, melyeken ugyancsak betegágyak sorakoznak. Büszkén mutogatják a bonyolult aggregátorokat, melyek segítségével soha nem fogy ki a föld alatti kórházban a levegő és a villanyvilágítás. Az egyik teremben látjuk, hogyan folyik egy halálosan kimerült beteg ereibe üvegcsövekből az életet adó vér.

– Ez lengyel vér – mondja az orvosnő, egy karcsú, sápadt, karikás szemű lány.”

A véradás kapcsán már idézett Feliks Netz ezernél több magyar verset ültetett át lengyelre. Mindamellettsőként fordította anyanyelvére és jelentette meg Márai Sándor műveit, összesen kilenc kötetet. Forradalmunk harmincadik évfordulóján, 1986-ban Budapes-

ten járt, és megírta *A Pál utcai fiúk* című versét, amelyet saját fordításomban közlök: „Ötvenhat októberétől számítva kihunyt a harmadik évtized. / A nyugati stílusú kirakatok viaszbabái fanyarul mosolyogtak. / Semmi illúzió. Az áldozatok máglyája saját füstjébe fulladt. // Ólomcipőben mentem a város főutcáján, és faggattam / a hulló leveleket, hol vannak a Pál utcai fiúk, hányas parcellában / nyugszik Nemecek, melyik kapuban verték agyon Bokát. // A város megszállás alatt élt, de azért születtek szép / lányok, a fiúk megfogták a mellüket az iskolai kabátárolóban, / az Operettben folyton telt ház volt. // Melyik ablakból ugrott alá Barabás egy köteg gránáttal a tankokra? / Miért nem csókolja meg senki azt a helyet a Moszkva téren, / ahol a torkon lőtt Ács Feri felhőrgött: *Ruszkik haza!* // Ez a város igazán nagyszerű lenne e hidakkal, / melyek kölykedző oroszánokként feszülnek *a szép / égszínké* Duna fölé, csak ez a hullabűz ne lenne! // Ám az emberek mélyeket lélegeztek. És csak a lemészárolt / görögdinnyék kiáltották: *Levegőt!* A város fölötti / vörös csillag szégyentelenül mutogatta szemérmét. // Kihunyt a harmadik évtized. Ömlött a vér: a vágóhidakon / tehenet öltek, disznót, szamarat, kecskét és birkát szaláminak, / parasztkolbásznak, gulyásnak, véreshurkának. // A Lenin körúton (a Népköztársaság útja sarkán) Liliomfi / ment el mellettem fehér szvetterben, farmerban, sárga / mokasszinban, puha bőrzakóban, pedig már harminc éve // halott volt, ama naptól, mikor az Első Szerelmem / elém rakta a *Film* című hetilapot: »Nézd, mondta, / azt írják, hogy Liliomfi elesett a budapesti harcokban!« // De hát ott ment mellettem, éreztem az arcszeszét! / A galambősz Liliomfi, némán mozgó ajakkal, mintha csak / szitkokat majszolna vagy a szövegét gyakorolná. // És csak a lemészárolt görögdinnyék kiáltották: *Levegőt!* / Spicliként mentem mögötte, reszketve, hogy megfordul / és így szól: »Hé te, ismerlek, téged figyeltelek a Rialto mozi // vásznáról, Katowicében! Falkus Aliz kezét fogtad. / Emlékszem gesztenyeszín hajára és a nevetésére, / melyet gyöngyöző kacajnak mondanak. Meghalt? Él? // Nem tudod? Kár, mert csak ennyit akartam kérdezni.« / Ám nem fordult vissza. Ruganyos léptekkel bement a színházba. / Miben is játszik most? Egy plakátra néztem: *Az örült naplójában!* // Kihunyt a harmadik évtized. Jövevény egy rab országból, / a levelekhez kiáltoztam, akár hulló szellemekhez: PÁL UTCAI / FIÚK: NEMECSEK, BOKA, ÁCS FERI, BARABÁS, // ha elfeledlek titeket, a lányom is feledjen engem.”

GYŐRI LÁSZLÓ

„Te vagy az út, az igazság, az élet”

avagy két rövid esszé arról: van-e hiteles ötvenhatos szépirodalom?

1 (A „természetes ritmus” problémája)

Pomogáts Béla hosszabb tanulmányt tett közzé a Forrás 2002. évi 4. számában „*Mikor a rózsák nyílni kezdtek*” – 1956 az irodalom emlékezetében címmel. 1956 szépirodalomba való emelésének nehézségeit azzal magyarázza, hogy megbomlott a művek megszületésének természetes ritmusa, rendje. Az lett volna a természetes, hogy az események közvetlen közelében először úgynevezett „beszámoló irodalom” jöjjön létre a tanúk tollából, amelyet később „egy távolosabb szemléletet kifejező elbeszélő irodalom” vált fel – éppúgy, mint az 1848-hoz vagy éppen az első világháborúhoz kapcsolódó irodalmi alkotások esetében történt.

Illyés Gyula *Kora tavasz* című regénye 1972-es kiadásának előszavában a következőt állítja: „Az 1918–1919-es esztendőkről tárgyilagosan írni Magyarországon jóformán csak két évtized múltán lehetett.” Kérdezném: nem ugyanez illik az 1956-os esztendőre is? Mi több: a Kádár-éra alatt még az események után húsz, harminc évvel sem lehetett írni – sem tárgyilagosan, sem áttételesen – a forradalom időszakáról. Kivételesnek nevezhető Ágh István egyik számon nem kért félmondata, amely észrevétlenül „megbújt” a költő 1987-es *Napló és tulipán* című kötetében, *A Nyugati pályaudvar éje* című versben: „...az 56-os sortűz alatt nem jutott eszembe... a létezés hidegletése”.

A Kádár-korszak nem tette lehetővé a Pomogáts által említett „természetes ritmust”. Először a hatalom apológiáját képviselő művek jelentek meg ’56-ról: Berkesi András *Októberi vihar*, Dobozy Imre *Tegnap és ma*, Erdős László *Levelek Bécsbe*, Mesterházi Lajos *Pokoljárás* című regényei, amelyek természetesen ellenforradalomként, sötét borzalomként állították be 1956-ot. A mai olvasó már nem is tudja, ki volt az az Erdős László. Még Berkesire csak-csak emlékezik: meglehetősen népszerű volt a maga idejé-

ben (amit ma éppen úgy nem értünk, mint 1957. május elsejét, amikor az új kormány mellett demonstráló tömeg zsúfolásig megtöltötte a Hősök terét. Önként vonultak, mint fél évvel azelőtt?). Berkesi *Októberi viharja* 1958-ban jelent meg, és ugyanebben az évben került egy költői antológia is a könyvesboltokba. Ez volt a huszonöt fiatal költő verseit tartalmazó *Tűztánc*, amelyben több szerző is gyilkos ellenforradalomként aposztrofálta 1956-ot. Ha felsorolnánk az antológia résztvevőit, a fiatalok elhülnének: ez volt akkor a költészet, amellyel a hatalom büszkélkedett? Ezt adták ki újra 1959-ben? (Megjegyzem: szerepelt benne olyan költő is, aki ötvenhat őszén még a forradalomért lelkesedett, ’58-ra viszont „megvilágosodott”, és a hatalom oldalára állt.)

Pomogáts Béla a „természetes ritmus” megbomlásával összefüggésben hiányolja a közvetlen élményeken alapuló ’56-os tematikájú feljegyzéseket (több mint száz évvel korábban, az akkori forradalom és szabadságharc kapcsán ilyen típusú kísérlet volt Jókai *Emléksorok – Napló 1848-49-ből* című műve, amelynek egyébként sokáig lappangott a kézírata: csak 1970-ben került haza Caracásból). Pedig vannak ilyen szövegek, csak hogy abban az időben – közvetlenül 1956 után – rejtgetni kellett őket, mint a fényképeket is. Örkény István *Noteszlapokjait* szokták emlegetni, amelyek a *Levelek egypercben* című könyvében olvashatók 1992 óta, de például Váci Mihály is megírta ’56-os napjainak krónikáját. (S tegyük hozzá: soha nem írt ötvenhatot gyalázó verset.)

Itt kell szólni Zimándi Pius premontrei szerzetesről, aki ekkoriban Rónay Györgynél húzta meg magát. Zimándi irodalmi értékű naplót vezetett egész életében, így a forradalom időszakában is. Feljegyzéseinek 1956 elejétől 1956 végéig tartó részét – *A forradalom éve* címmel – az 1956-os Intézet jelentette meg (a Századvéggel közösen).

Zimándi Pius naplója napról napra – melleleg irodalomközelből – követi az eseményeket. Az egyik legjobb ötvenhatról szóló prózai műnek ítéltjük annak ellenére, hogy a szerző nem író volt, hanem irodalomtörténész (Péterfy Jenő életművének elismert kutatója). Zimándi nem vállalt aktív szerepet a forradalomban; nem tett mást, csak szemlélődött, figyelt, este pedig íróasztalához ült. Az október végi, november eleji napok krónikáját nehéz volna utólag rekonstruálni, ezért hallatlanul érdekes Zimándi Pius jó tollal megírt naplója. Ha valamiről nem tud biztosat, megjegyzi: „úgy hallottam”, „azt beszélük”, azaz

A közölt szöveg Győri László 2016. augusztus 12-én, a Tokaji Író-táborban megtartott előadásának írott, szerkesztett változata.

igyekszik objektív lenni. Részvétel nézi az utcán heverő halottakat, még akkor is, ha orosz sorkatonákról van szó. Humanizmusa nem engedi, hogy gyűlölködjék.

Megemlíteném még, hogy utólag – dokumentumszerűen – Ágh István, Bihari Sándor, Buda Ferenc, Simonffy András is megörökítette egy-egy könyvben ötvenhatos emlékeit.

Végül, de nem utolsó sorban: két esztendeje került elő Illyés Gyula naplója, s az idei Könyvhétre jelentette meg a Magyar Művészeti Akadémia *Atlantisz sorsára jutottunk, naplójegyzetek, 1956–1957* címmel. Olyan irodalmi szenzáció ez a mű, mint amilyen az *Egy mondat a zsar-nokságról* volt 1956. november 2-án.

2 (Piros a vér a pesti utcán – 1956 a költészetben)

Az 1956-os Kutatóintézet könyvtárosa-ként tizennyolc éven át gyűjtöttem a forradalomról szóló közleményeket, hogy az esztendőről esztendőre megjelenő évkönyvekben közreadjam a vonatkozó könyvek, tanulmányok bibliográfiáját. A gyűjtési körbe nem tartozott bele a szépirodalom, hiszen az intézet nem irodalmi, hanem történettudományi kutatóhely, de a könyvtár számára mindig megvásároltam a szépirodalmi köteteket is, illetve azon munkálkodtam, hogy felderítsem és regisztráljam a folyóiratokban felbukkanó elbeszéléseket, verseket. (Gyűjteményem egyébként nem egyedülálló vállalkozás, voltak elődei – elég az Intézet által 1996-ban kiadott kézikönyv második kötetének *Szépirodalmi bibliográfia* című fejezetét fellapozni, amelyet Buda Attila készített minuciózus alaposítással.)

Magam is ezt a folyamatosan bővülő bibliográfiát használtam, amikor Oláh János felkérésére a Magyar Naplónak összeállítottam a *Piros a vér a pesti utcán* című versantológiát, amely három kiadásban is megjelent.

Az alábbiakban néhány korábbi '56-os antológiáról fogok röviden szólni, amelyekkel behatóan foglalkoztam munkám során.

(1.) A *Gloria victis. Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban* 1966-ban

Ötvenhatosok tere (Sztálin tér), a Sztálin-szobor maradványa
(Fotó: Fortepan / Nagy Gyula)

jelent meg Münchenben a Nemzetőr kiadásában, Tollas Tibor szerkesztésében. A gyűjtemény eredeti nyelven is közölte a verseket. A kézikönyv bibliográfiája öt oldalon át sorolja föl a *Gloria victis*-ben szereplő költeményeket. Francia, német, török, svéd, olasz, angol, spanyol, finn, afrikai, orosz, görög, lengyel, vietnami költők neveivel találkozhatunk benne. Néhány ismertebb név a világirodalomból: Alain Bosquet, Aimé Césaire, Pierre Emmanuel, Salvador de Madariaga, Alberto Mondadori, Jules Supervielle. Néhány fordító nevét is érdemes megjegyeznünk: Gömöri Györgyét, Sulyok Vincéét, Tűz Tamásét, Horváth Elemérét, Thinsz Gézáét, Tollas Tiborét, Siklós Istvánét, Határ Gyözőét, Vitéz Györgyét, Mak-kai Ádámét. Tehát a legkiválóbb emigráns magyar költők tolmácsolták a forradalomról szóló idegen nyelvű verseket. Bizonyára akad majd, aki elemezni

fogja őket, és kitűnik, mit láttak a nagyvilág költői a mi ötvenhatunkban.

(2.) 1991-ben Medvigy Endre és Pomogáts Béla szerkesztésében jelent meg a Püski Kiadónál az *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag. A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve*, amelyről azután Szakolczay Lajos írt szigorú és alapos kritikát.

(3.) 1996-ban a harmincadik évfordulóra Benke László szerkesztett egy antológiát *Vérrel virágzó 1956* címmel negyven költő verseiből (kiadója a Hét Krajcár volt). 2006-ban, a kötet új, bővített kiadásában már ötven költő művei szerepeltek.

(A felsoroltak mellett Nagy Gáspár két könyvét is hadd említsem meg ezen a helyen mint tematikus gyűjteményeket: *Versek 1956 emlékművének talapzata*, Püski, 2002, illetve *1956 fénylő arcai*, Püski, 2006).

Egyetlen antológiáról szeretnék hosszabban beszélni: a *Piros a vér a pesti utcán* című gyűjteményről, amelynek, mint említettem, szerkesztője voltam. Olyan verseket kutattam föl, amelyek 1956. október 23-ától december 31-ig keletkeztek, tekintet nélkül esztétikai értékükre. A kötet ennek megfelelően verses krónikaként is értelmezhető.

Az antológia összeállítását lényegében már 1956-ban elkezdtem. 1956 októberében tizennégy éves voltam, egy vidéki kisvárosban éltem át az őszt. Én is felvonultam, hallgattam a téren a szónokokat, a teret ott is Kossuth Lajos térnek hívták, én is kiabáltam: „Most vagy soha!” Hallgattam a rádiót, gyűjtöttem az újságokat, a rölapokat, így került a kezembe Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* című verse, és annyira tetszett, hogy le is másoltam egy kék irkába, amelynek a hátoldalán az áll: „Gyűjtsd a vasat, és a fémet, / Ezzel is a békét véded”. Ebbe a kis füzetbe egy másik verset is lemásoltam, valószínűleg egy rölapról, a címe a következő volt: *Hősköltevény egy pesti srácról*. A szerző neve nem volt feltüntetve a rölapon. A kilencvenes évek végén egy nap bekopogtatott hozzám az Intézetbe egy középkorú férfi, és elém tett egy gépiratot, rajta ezzel a verssel.

– Az édesapám írta.

Így tudtam meg, hogy ki volt a névtelen költő: Szentkúti Ferenc posta-főfelügyelő. Furcsa ember volt. Mindig is verselgetett, ám csak ez az egy verse jelent meg nyilvánosan. De miért volt furcsa? Hát nem furcsa, nem szokatlan, ha egy komoly főfelügyelő, mint Szentkúti Ferenc, kedvtelésből, csak úgy, az asztalfióknak magyar verseket fordít – hollandra?

Természetesnek tűnt számomra, hogy az antológia címét Tamási Lajos verse adja: *Piros a vér a pesti utcán*. Illyés Gyula verse már csak azért sem lehetett címadó, mert 1950-ben született, de ettől függetlenül bele kellett kerülnie a gyűjteménybe, mert egyrészt nagy vers, másrészt – mint ismeretes – november 2-án jelent meg az Irodalmi Újságban, így ötvenhat hangulatát nagyon is befolyásolta. Tamási Lajos költeménye lehet, hogy „földhözragadtabb”, de ez a vers ötvenhat októberének a verse, ez a voltaképpeni *októberi vers*. Elhangzott – háromszor is – a rádióban, számtalan helyen kinyomtatták: az Irodalmi Újságban, a hódmezővásárhelyi, a zalaegerszegi, a szolnoki, az egri megyei lapban, valamint a Gyomai Nemzeti Újságban is.

A *Piros a vér...* a legismertebb egykorú vers, amely a forradalom hevületével szól azokról a napokról. Nem harcra buzdít, mint Petőfi *Nemzeti dala* március 15-én, hanem az első napokra tekint vissza; inkább tragikum van benne, mint lelkesedés, de a tragikum által mégis felemel. Még ma sem zavar, hogy egy politikus nevét is megemlíti, illetve hogy az állami terrort megjelenítő szervezetre, az Államvédelmi Hatóságra is közvetlen utalást tesz – ettől nem lesz kevésbé katartikus erejű.

1957 elején megláttam a könyvesbolt kirakatában Tamási Lajos verskötetét, a *Keserves fáklját*. Nagyot csalódtam, ugyanis a *Piros a vér...* nem volt benne. Honnan tudhattam volna, hogy a könyv ugyan ötvenhatban jelent meg, de október előtt, és meglepő módon a *Piros a vér...* után sem vonták be a könyvesboltokból. (Úgy látszik, még akadozva működött az új önkényuralom.)

1962-ben a Csepeli Vas- és Fémművek Központi Könyvtárában dolgoztam egyetemistaként, hogy kiegészítsem az ösztöndíjamat. Emlékszem: Sztálin és Rákosi könyveit selejteztem (különös, hogy csak a hatvanas évek elején került erre sor). Minden héten megjelent egy férfi, és hosszasan keresgélt a polcon. Kihúzott egy-egy könyvet, a szeméhez emelte a rövidlátók mozdulatával. – Ki ez az ember? – kérdeztem. Mint kiderült, Tamási Lajos volt. Úgy éreztem, a hat évvel azelőtti történelem áll előttem. Sohasem szólítottam meg; ki tudja, miért? Vagy személyes gátlások miatt nem mertem, vagy azért nem, mert ha elkezdek beszélgetni vele, feltétlenül kifaggyattam volna a *Piros a vérről*. Ekkor azonban úgy véltem: nem tanácsos szóba hozni ezt a verset. 1996-ban, amikor az antológián dolgoztam, Tamási Lajos

már nem élt; nem tudtam a könyvet megmutatni neki.

Ha a *Piros a vér...* című antológiában szereplő költők nevét nézzük, sok ismerősre találunk. Nagy költők és kisebbek szerepelnek benne vegyesen: Szabó Lőrinc, Vas István, Takáts Gyula, Kiss Dénes, Lakatos István, Dutka Ákos, Buda Ferenc, Gazdag Erzsébet, Simai Mihály, Fodor József, Vészi Endre, Bella István, Devecseri Gábor, Timár György, Csánádi Imre, Benjámín László, Zelk Zoltán, Sipos Gyula, Eörsi István, Gömöri György, Jankovich Ferenc, Sulyok Vince, Somlyó György, Füst Milán, Nagy László, s végezetül – meglepő módon – még egy név: Németh Lászlóé, mert '56 őszén ő is írt egy verset, amelyet 1989-ben a *Holmi* című lap jelentetett meg először. (Meghökkenítő, hogy a gondolkodó, a próza- és drámaíró egyszer csak visszatér ifjúságához, és verset ír 1956. november 4-én. – Mégis: mi a bizonyíték arra, hogy Németh László a költemény szerzője? A *Holmi* 1989. évi 1. számában szereplő szerkesztőségi megjegyzés, amely szerint a költemény kéziratát közvetlenül Németh László lányától, Judittól kapta meg a folyóirat.)

A legtöbb '56-os vers szerzője alkalmi költő volt; azért írt, mert kényszerűen érzett arra, hogy lírai formában is kifejezze a forradalom iránti rokonszenvét. A *Jászkunság* 1992. október 4-i száma bizonyos Györy Kálmán ötvenhatban írott verseit közölte a következő megjegyzéssel: „A költészet gyakorlása ideiglenesen állomásozott benne, egyetlen alkalommal, a vers megírásának idejéig. Soha többet nem fogott tollat a kezébe, ma jómódú hamburgi úriember.”

Ötvenhat Györy Kálmánjai olyanok, mint a kuruc kor névtelen költői: a pillanat felhevültjei. Alkotásaik egy ország lelkiállapotát tükrözik hol ügyetlenebb, hol egészen ügyes verseléssel. Mi a tematikájuk? A szabadság eufóriája, az a tudat vagy téves tudat, hogy most összeforrt a magyarság, mindenki együtt akar, vége a zsarnokságnak; ezt a harcot a sokat szidalmazott fiatalok vívják. Az ifjúság dicsérete folyton visszatérő motívum a versekben. Van olyan költemény, amely sztrájkra buzdít, de olyan is, amelyek

Oláh Katalin Kinga: 1956-os emlékérem (bronz, 2006)

munkára. Fontos sajátosságuk, hogy 1956-ot új 1848-nak látják, idézik is nemegyszer Petőfit. Nincs köztük uszító vers; természetesen ÁVH-ellenes, szovjetellenes, zsarnokságellenes költemény szép számmal található a kötetben.

Zárásként indokoltnak látszik feltenni a kérdést: melyek azok a lírai alkotások, amelyek a legmég többben képviselik 1956 költészetét? Természetesen Illyés Gyula *Egy mondata* és Tamási Lajos *Piros a vér...*-e, mellettük pedig Vas István gyönyörű verse, *Az új Tamás*, amelynek – a forradalmat megidéző – utolsó sora így hangzik: „Te vagy az út, az igazság, az élet”.

Az ilyen megszenvedett sorok teszik hitelessé ezerkilencszázötvenhat irodalmát.

CSENDER LEVENTE

Köpésnyire a múlttól

A nappaliban üldögélek a kanapén. Az ablak előtt a gyerek, a Lacika. Most tizenöt éves, és a reggeli rutinyakorlatát végzi. Köpködi az ablakot. Nézi, ahogy a nyál lefolyik az üvegen. Aztán megint köp, és újra nézi. Én meg ülök mögötte, és őt nézem. Már túl vagyok azon, hogy szépen kérjem, hogy ne csinálja, azon is, hogy ledorongoljam, már szakemberhez is fordultam, aki azt javasolta, hogy ha már végképp nem tudom elérni, hogy abbahagyja, jelöljek ki egy felületet, ahová köphet. Táblafestéssel befestettem egy négyszöget a gyerekszobában, de a nappaliban az ablaküveg jobban tetszett neki. Ott is bekereteztem egy négyszöget, de nem tetszett a fiúnak, hogy alul kifolyik a nyál. Ragasztottam a keret alá egy hosszúkás vályút, amibe belefolyhat. Készítettem egy hordozható köpönégyszöget is utazásokhoz. Az iskolában is kijelöltek egy faldarabot, ami csak az övé. Néha odament, leköpte, aztán nézte egy ideig, majd visszaült, és folytatta az órai munkát. Az volt csak a kérdés, hogy az iskolában ezt meddig nézik el, rebesgették, hogy ki kéne venni a fiút, mert ez mégsem méltó a tanintézményhez, hogy valaki csak úgy köpköd, meg a többiekre sincs jó hatással. Legalább addig, amíg elmúlik. Kivettem a gyereket az iskolából egy időre, hogy ne hergelje a tanárokat, a szülőket meg az osztálytársakat az új szokásával. Otthon maradtam vele. Próbálok megtalálni a szepet abban, ahogy a felkelő Nap megcsillan a sajtkrém nyálban. Reménykedem, hogy ez is majd egyszer abbamarad, mint a fej falba verése, a kar rágása a nyers húsig. Eddig minden abbamaradt, és minden eddigi után jött valami új. Most épp ez. Ártatlan szórakozás, senkit nem bánt vele. Magát sem. Csak undorító. De ez elviselhető. Talán lehet fejlődésnek nevezni. Azt nem tudom, hogy ami ezután jön, rosszabb lesz vagy jobb. Az elviselhetőség már nagyon pozitív kategória. Az életünk egy ideje erre a fogalomra korlátozódik. Van, amikor elérjük a határát, de még soha nem jutottunk el az elviselhetetlenségig. A határ közelében sem annyira jó lenni, de ha már ezt dobta a gép, akkor igyekszem, ha összeszorított foggal is, de elviselni...

Felállok a kanapéról reggelit készíteni Lacikának. Tejbegrízt négyszögletű tányérban kakaó nélkül. Csak

négyszögű és fehér ételt hajlandó megenni. Rizs, vajas fehér kenyér, tejbegríz, a csicsóka püré már nem elég fehér neki. Azt nem szereti. Próbálok megfejtetni, hogy honnan jöhetett a köpködés pont most elő. Időben, térben és logikában nagyon nehezen követhető a fiú. Mert ennél a gyereknél nincs se tér, se idő, se logika. Vagy van, de az nem a hegeli. Valahogy másként működik az agya, másként van drótozva. Nem lehet tudni, hogy mi megy be, és azt se, hogy ami kijön, épp miért, és miért akkor. Random gyerekek. Mióta megtudtam, hogy mi baja, elhatároztam, hogy nem foglalkozom többé a múlttal. A történelmi kutatásaimat abbahagytam, mert úgy gondolom, hogy a mi problémánkra nem nyújt megoldást a kommunista diktatúra kutatása. A levéltárban töltött hónapokat elpocsékolt időnek tartom. Csak a jelennel, meg a jövővel akarok foglalkozni, mert az én Lacikám a múltból nem fejthető meg. Amióta tudom, hogy mi a gyerek baja, túlélésre gyúrok. Túlélni minden napot, vigyázni rá, hogy ő is túlélje. Ez nem betegség nála, ez állapot. A betegségből ki lehet gyógyulni, ebből nem. Ezzel fogja leélni az életét. Közben meg, persze, állatira meg akarom tudni, hogy mi lehet a fejében. Tizenöt éves, és még ott tartunk, hogy néha mond egy-egy mondatot. Azokat a mondatokat felírom egy noteszbe. Például a rádióban hallott mondatot pontos intonációval. *Banner Géza vagyok...* és ezt elmondja százszor. Ismételteti. Ahogy elhangzott, pont úgy. Arra azért figyelek, hogy a rosszat ne engedjem be az életébe, hogy óvjam a negatív hatásoktól, mert mindent megjegyez. Azt olvastam, hogy ezek a gyerekek igazából nem földi lények, fejlettebbek, mint a mai ember, és egyre többen vannak, és egyszer a földön ők lesznek többségben, s akkor majd mi leszünk a fogyatékosok, ők meg a normálisak. Igyekszem úgy bánni vele, mint aki leszületett ide valami fejlettebb világból, és itt csetlik-botlik, de egyszer lehet, hogy helyet kell cseréljünk, s akkor úgy bánjon velem, ahogy én most vele. Néha nehéz fejlettebb lényként nézni rá. Például, amikor köpköd. És a nap nagy részében köpköd. Idézget dalokból, megy a fejében a rádió. Két, valahonnan a múltból idézett mondat közt évek telhetnek el. *Siri Zsuzsa jelenti Jeruzsálemből... Önnek makula degenerációja van, ő meg összerakja. De legalább beszél. Ha kérdésre nem is válaszol, legalább beszél. Van, aki meg se szólal egész életében. Lacika meg beszél. A feje meg óriási fotótár. Mindent lefényképez, mindent elraktároz, és mindenre emlékszik. Egyszer mentünk*

a haverhoz, akinél két évvel korábban jártunk, Lacika meg mutatott a falra, hogy ott valami nincs, megkérdeztem a havert, mondta, hogy igen, ott volt egy régi fénykép, de egy éve, mikor kifestettek, levette, és nem rakta vissza.

Ahogy kavaram a tejbegrízt, egyszer csak úgy a semmiből beugrik a megfejtés a köpködésre. Tizennégy éve, amikor megnyitott a Terror Háza Múzeum, elementünk oda az Andrassy út 60-ba, rajtam a Baby Björn hordozó, benne a gyerek, ott szuszogott a mellkasomon. Csoportokban lehetett vezetéssel megnézni, mi meg odacsapódtunk ahhoz a nyugdíjas társasághoz, a régi komcsik meg ott voltak a vitrinben a folyosó mindkét oldalán. Egy idős bácsi, aki előttem állt, erősen indulatba jött az egyik képtől, és azt kiabálta, hogy a kurva anyádat, B. elvtárs, a rohadt kurva anyádat, és leköpte a vitrint. Erre a kiabálásra ébredt a gyerek, aki addig aludt a mellkasomon. A nyál folyt az üvegen. És akkor a hostess lány megkérte a bácsit, hogy bár megéri, de megkéri, hogy tartózkodjon az indulatoktól. Akkor hallottam először B. elvtárs nevét, a gyerek meg ott volt a mellkasomon, kagylózott, és kerek szemekkel figyelt, még alig egy éves, de rátapadt a vitrinre, és nézte a lefolyó nyálat.

B. elvtárs szenvtelenül nézett ránk a többi elvtárs közül. Akkor még mindenki azt hitte, hogy már rég halott. Évekkel később aztán kiderült, hogy él, nemcsak a vitrinben levő tablóról néz a látogatókra, hanem elmegy a bevásárlóközpontba is. Csak épp visszavonultan édegel a Rózsadombon. Két újságíró csellel készített róla egy filmet, mint Márokpapi leg híresebb szülöttéről, amiben az 1956-os forradalmat ellenforradalomnak nevezi, és rémtettei közül semmit nem bánt meg. És nyilatkoznak a halálraítéltek is, akiket valamiért nem akasztottak föl, és ők beszélnek azokról, akiket mellőlük felakasztottak, és ők se hiszik el, hogy B. elvtárs él, hogy ott lakik a Rózsadombon, és egyáltalán, hogy ki mer menni a kapun. Az egyik halálraítélt a filmben is azt mond-

ja, hogy leköpné, ha meglátná. A film hatására bűnvádi eljárás is indult B. elvtárs ellen, de hajlott korára tekintettel, felmentették... volna, de aztán mégis próbálták elítélni valahogy háborús bűnökért, de az nem ment közel hatvan év távlatából. Az messze volt. Egy konferenciát is összehívtak, ahol azt mondták, hogy inkább emberiesség elleni bűncselekmény miatt kellett volna eljárást indítani ellene. Mindenki tudta, hogy belügyminiszterként szerepe volt háromszáz ember megölésében, húszezer büntetőeljárás megindításában, de senki nem értett ahhoz, hogyan kellene ezt kezelni. B. elvtárs kilencvennégy évesen távozott az élők sorából. A pernek így vége van, de nincs befejezve. Mint az egész korszaknak. Vége lett, csak nincs befejezve.

A gyerekben meg megmaradt valamiért az üvegen lefolyó nyál. És tizennégy évvel később visszaköszönt. Csak úgy tisztán, szöveg nélkül. Persze, az is lehet, hogy tévedek. Ha majd egyszer a szöveget is mondja hozzá, akkor egyértelmű lesz, hogy a múltat nem lehet végképp eltörölni, hogy akkor is itt van, ha nem akarjuk, és akkor is átszivárog a következő generációba, ha elzárjuk előle. Persze, az is lehet, hogy ez az én repülöm, amit a roncsokból összeraktam, és az egész valami másban gyökerezik. Senki nem tudja, hogy mi zajlik a gyerekben belül, s hogy lesz-e egyszer szöveg is hozzá, vagy csak marad a csendes csattanás. Kíváncsi lennék, hogy látja-e a gyerek az embert az üvegen túl, megvan-e a fejében az arca, vagy csak az üvegre emlékszik meg a nyálra.

Leülök a kanapéra, köpésnyire a múlttól, míg Lacika eszi a tejbegrízt, bízom a fejlődésben, hisz a fej falba verése abbamaradt, a kar rágása is, talán ez is egyszer abbamarad, persze, ha valami rosszabb jön, akkor inkább maradjon ez. Vagy egyszer majd megszólal, és elmeséli, hogy miért köpködött. Vagy nem, s akkor marad az a gondolat, hogy a történelem időről időre átüt az ablaküvegen lecsorgó nyál buborékjain. És akkor bizonyos lesz, hogy a jelent mégiscsak a múltból lehet megérteni.

Látogasson el a Magyar Napló webáruházába, ahol kedvezményes áron vásárolhatja meg kiadványainkat:

Vers • Próza • Dráma • A Magyar Irodalom Zsebkönyvtára • Nyitott Műhely albumsorozat • Mesekönyvek
Németh László irodalomtörténete • Ismeretterjesztő könyvek • Műfordítások • Művészeti albumok
Szociográfia • Irodalomtörténet, tanulmány, esszé • Antológiák ► www.magyarnaplo.hu

SZAKOLCZAY LAJOS
Az ég múzeumában
 Csoóri Sándor (1930–2016)

Szeptember 11. délelőttjén égő napsütés. A lakiteleki Népfőiskola parkjában nagyfiamnak a faragott padokat mutogattam. Sajnálkozva, hogy már elég kevesen élünk azok közül, akik ilyen megtiszteltetésben részesültek. Erdélyi faragó mivesek örökítették meg a háttámlákon a nevünket és fizimiskánkat. A Kőcsey Ház előtti Csoóri Sándor-padnál ugyancsak elidőztünk. Szomorú főhajtással, hiszen tudtam – tudtuk –, hogy az utóbbi években a betegségből eredő csönd fojtogatta barátunkat.

Alig telt el egy nap, és hétfőn – szívemen a döbbenet tonnáival – a híradásokból értesültem a haláláról. Hogy Csoóri meghalt, nem hittem el. Úgy véltem, talán csak átrándult valamely Kárpát-medencei magyar faluba, hogy ossza az Igét.

Mert a „nemzet lelkiismeretének” tisztelt író valódi igemondó volt. Lelkesítő hírharang – és kilátó is egyben. Ha fölkapaszkodtunk, nem kis lépcsőjárásal, magaslataira, onnan megpillanthattuk Erdélyt, Felvidéket, Délvidéket s Kárpátalját. És – mert *világ-vándorunk* úgy akarta – a londoni hideg őszt és Amerika, Kuba meleg partjait is.

A hajdani zámolyi parasztfiú – eszességét látván, matematikusnak akarták nevelni – a magyar irodalom lelkiismerete lett. A nyelv szerelmese. A kimonodott vagy leírt szó szentség volt előtte. Azzal hódított, azzal járta be történelmi tájainkat. Vissza akarta perelni az ellopott múltat. A doni jégpokol közepébe is virágot ültetett (*A magyar apokalipszis*), amely tisztaságában a hó fehérségén is túltett.

Élő lelkiismeret akart lenni – az is volt – abban a korban, amikor a szocializmus leple alatt el kellett hallgatni mindent. Trianoni vesszőfutásunkat, a letiprásában is dicsőséges 1956-os magyar forradalmat, a határon túli magyar kisebbség (nemzetiség) megaláztatását, szenvedését. Sokszor kétségektől gyötörve, a fájdalom krátereibe merült a tolla, de egyetlen olyan szava nem volt, amely mögött ne állt volna bástyaként a közösségért aggódó lelkiismeret.

Ha száraz avar takarta aradi mártírjainkat, nem szégyellte a gereblyéért nyúlni, ha pedig megzáposodott történelmünk zürzavarában keresett fogódzót, ott volt Bibó István törhetetlen hite.

Aki kézbe veszi összegyűjtött esszéinek, a *Tenger és diólevélnek* két hatalmas kötetét – a szövegpontos-ságot tekintve ma sincs fontosabb kalauzunk –, az megbizonyosodhat elszánt igazmondásáról, a *tűzről*, amely mindhaláláig hevítette.

A nemzet szolgálója volt, akárcsak Illyés Gyula, nélküle nincsen pontos magyarságkép. Rá nem lehet mondani, hogy „nem lelé honját a hazában”, a kiteljesedő jövő reményében mélyesztette a gyökereit. „Századok megcsonkított testét” varázsolta éppé az öku-menizmus jegyében, hiszen népek, fajok, vallások *összhangzattana* adhatja csak ki – együtt vagyunk erősek! – az ember igazságát.

Zrínyitől, nem egyedülként a magyar literatúrában, a bajvívó szellemet örökölte, Csokonai Vitéztől a bájos beszédet, García Lorcától pedig az ég és a föld fájdalmát. És, több minden mellett, a francia szürrealisták is hatottak rá; no meg nem is kis mértékben – az avantgárdról se feledkezzünk meg – a magyar népköltészet. Ez utóbbit illetően a homály *poétikus* világossága. Az az éltető vérharmat, amely végül is koronává vált a bartóki, illetve a lorcai modellt kozmoszá emelő – kikristályosító – Juhász Ferenc és Nagy László fején.

Az önéletrajzi diadalban Csoóri – testvér a testvérnek nem farkasa – másokat is magához ölel, ezért is lehet a *Tenger és diólevél* a XX. századi magyar esszé egyik klasszikusa. Mint ahogyan a *Szántottam gyöpöt*, az *Egykor elindula tizenkét kőműves* és a *Csipkekoronák* a népköltészeti hagyományban (sorstörténetben, viselkedéskultúrában, élettapasztalatban) rejlő *ékkő* megjelenítője.

A fényes szellőkkel indult, és a fényes szellőkkel érkezett. Magamagához? Sokkal inkább népéhez. Nélküle, hiába voltunk ott csaknem kétszázan, üres lett volna a *lakiteleki sátor* – az újkori történelem máiglan világító fáklyája –, szellős lett volna a Magyarok Világszövetsége, nem született volna meg a Duna Televízió, nem, vagy nem olyan lett volna az a megannyi film, amelyekben forgatókönyvíróként közreműködött.

Nem akárkit siratunk.

Organikus létszeretete kisímította, közös hazává tette a Duna-völgyét. A mitikus természeti szépség lelkéből sarjadzott. „Sár, sár a földön / s fönt az ég múzeumában / mezítláb lépked a Nap – / Állnak az esőverte fák: / csordultig megtelt, talpas poharak” (*Zápor utáni táj*).

Fájdalmunkban koccintsunk eltávozott barátunk emlékére s a Csoóri-építette jövőre!

BIRÓ MÁTÉ

Csurka István *Hamis tanú* című regényének kritikai fogadtatása

„De milyen »elviség« lehet az, amely a pelyvát őrzi és a búzát löki a szélbe?»
(B. Nagy László)¹

A XX. századi magyar próza- és drámairodalomnak számos olyan alakja van, akinek neve – tekintélyes életműve ellenére is – hol ismeretlenül, hol közömbösen hat a mai átlagember számára, hol pedig – mint jelen esetben, Csurka István életművét vizsgálva – inkább elmarasztaló gondolatokat vált ki belőle. Az indokok talán sok esetben visszavezethetők lennének egy súlyos történelmi korszak és az egyes ember kölcsönhatásának folyamataira, ám Csurka esetében életművének, személyének a közvéleményben való erőteljes leértékelődése a rendszerváltás után ment végbe, amikor neve egybeforrott a politikus személyével, aki mérsékelt, majd radikális jobboldali pártok alapító tagja volt, akinek ügynökmúltjára (illetve annak teljes eredménytelenségére) fény derült. S míg az értetlenségre sokszor okot adó szerepvállalások száma, illetve az irodalomból való távolodás szándéka inkább csak fokozódott, az egykori próza- és drámaírói értékek, érdemek szinte teljesen a (szándékolt) feledésbe merültek.

Ahogy minden társadalmi, politikai, illetve történelmi és irodalmi szempontból kijelölt korszaknak megvannak a hangsúlyos, központi témái, szépirodalmi szövegekkel kapcsolatos elvárásai, olvasói beidegződései, úgy az 1956 utáni irodalomnak is hosszú ideig voltak olyan visszatérő elemei, amelyek többféle műfajban, műnemben is megjelentek, s összességükben meghatározták a kor irodalmi arculatát is. Nem hozhatóak itt fel egyedüli példaként a szocialista politikát kiszolgáló irodalom „termékei”, hiszen ugyanúgy az akkori időszak jellegzetes alkotásai azok a művek is, amelyek e kategórián kívül, mélyebb összefüggéseket kutatva az irodalomban megtúrva (vagy tiltva) „láttak napvilágot”, és mégis nagyobb tömegeket tudtak megszólítani értékrendszerükkel. Egy korabeli mű értelmezésekor azt is figyelembe

kell vennünk, hogy ’56-ról hosszú ideig csak nagyon óvatosan lehetett írni, s nem véletlenül kaptak több esetben rendkívül elmarasztaló kritikát (vagy a kiadásra több évnyi várakozási időt) azok a művek, amelyek az értelmiségi réteg válságát oly módon költötték a forradalom körüli időszakhoz, hogy az a szocialista eszményekben való rendületlen hittel ellentétesnek vagy abban ingatagnak mutatkozott. De mi okozhatott kivétlnivalót egy, a forradalmat meg sem említő regény kapcsán?

„A magyar irodalom 1956 után hitelét veszített étellel és életképpel találta magát szemben. Nemcsak a szocialista realista irodalmi elképzelések korlátai mutatkoztak meg, hanem az is megmutatta igazibb arcát, amit »valóságnak« szoktunk nevezni” – írja Bori Imre.² E „valóságra” vonatkozóan nemcsak az irodalomnak, de az irodalompolitikának is ki kellett alakítania a maga álláspontját, mert határozottan megmutatkozott, hogy rövid távon, egyoldalú, agitatív megközelítésekkel nehéz lesz hathatós „eredményt” elérnie. Ezért saját korábbi működését is megpróbálta (olykor őszintén, ám legtöbbször látszólagosan) kritikával illetni, vagy legalábbis attól távolságot tartani. (Gondoljunk csak a *Moór és Paál* című kisregényre,³ amelyben a Moórt leleplezni kívánó újságíró barátának a kor megváltozott „zsurnaliszta” valószínűségével kell megírnia vezércikkét.)

B. Nagy László írja később a korabeli kritikáról: „Az alapelvek tisztázása mindig kétoldalú: inkább az elméletet akarták az irodalom valóságos fejlődésére ráhúzni, nem pedig a mozgás új elemeiből elveket általánosítani. A helyes fölismerésből, hogy az irodalom »tudatforma«, a szokatlan, a »törvényen kívül eső« alkotást kizárólag a »hamis tudat« torzításának tulajdonították. Pedig az átmeneti kor sajátságos irodalmi jelenségeinek, mozgástendenciáinak elemzése értékes tanulságokat adhat éppen a szocialista irodalom kialakulásának különleges törvényszerűségeiről.”⁴ Ez a változó irodalompolitika azonban nemcsak kritikát, de látszólagos engedékenységet is próbált gyakorolni, amikor „hőzágégitette e fiatal írókat ahhoz, hogy kételyeiket, székszisüket, a lemondás és reménytelenség morbid érzelmfajtaikat új művek

1 B. NAGY László, *A teremtés kezdetén, Tanulmányok, esszék, kritikák*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966, 17.

2 BORI Imre, *Eszmék és látomások*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1965, 134.

3 CSURKA István, *Moór és Paál* (kisregény), Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1965.

4 B. NAGY László, 18.

írásával küzdjék le, hogy az alkotói munka, a művészi ihletés, a hivatásérzet visszavezesse őket a tömeghez, a jövőbe vetett bizalomhoz. Fiatal lelkek hajlamosak az erős megrendülésre, de hamar képesek megújulni, regenerálódni is, s napjainkban örömmel láthatjuk, hogy fokozatosan visszanyerik belső tartásukat, szemléleti biztonságukat” – írja Fenyő István 1961-ben.⁵ Nagy valószínűséggel ennek is köszönhető, hogy Csurka *Hamis tanúja* rövid időn belül megjelenése mellett még kritikái fogadtatásban is részesülhetett.

Ennek ismertetése azonban többszemponú megközelítést igényel, amelyben a kortársi kritika legszembetűnőbb felvetései, értelmezésmódjai mellett magának az írónak saját regénye iránt tanúsított önkritikája is benne foglaltatik, és a regény keletkezését illetően több alapvető információt is érdemes leszögezni. Elsők közül a *Hamis tanú* keletkezését illetően elmondható, hogy olyan műről van szó, amelynek korábbi ('56-ot megelőző) változata (akár novella vagy elbeszélés formájában) nem ismert. Ezen túl, ha elhithetjük a szerzőnek egy Bertha Bulcsu-interjúban,⁶ a kistarcsai internálása utáni szabadulásáról és újbóli munkába állásáról tett állításait, *Hamis tanú* című regénye a forradalmat követő és (értelemszerűen) az 1959-es első kiadást megelőző időszakban keletkezett. A regény megírása és megjelenése között tehát (sok korabeli szerző művével szemben) viszonylag kevés idő telt el.

Figyelembe véve az első kritikák megjelenésének időpontját és mennyiségét, megállapítható, hogy ugyan a visszacsatolás azonnali és jelentős volt, mégis egyes érzelmű, mert legjava a többszemponú megközelítés ellenére (vagy éppen amiatt) sem tudott egyértelműen állást foglalni a regény sikere vagy sikertelensége mellett. (Ha számba vesszük, hogy Csurka István maga sem tartotta regényét kielégítőnek, a lehetséges indokok száma némiképp igazolható.) Megközelítéseiknek tetemes részét képezték a regény tartalmi (témaválasztás, szereplők, mondánivaló) és formai (belső monológok, stílusok, elbeszélő inkognitója) megoldásainak kifogásolása, de legfőképpen az a szempont, hogy az író ezt a két fő komponenszt (tartalom és forma) úgy ötvözte össze,

hogy a mű „tétje”, az erkölcsi és eszmei állásfoglalás kérdése nyitva maradjon az olvasó előtt, kielégületlenül hagyva őt és a „hasznosság” elvét áhító irodalompolitikát is. „Én, mint író, feldobom a valóság legkülönbözőbb vonásait, színes, ellentmondásos forragatagát. Hogy mit, miként kell értékelni? Döntse el az olvasó” – idézi Csurka István gondolatát nem kevés dorgáló megjegyzéssel kiegészítve Héra Zoltán a *Hamis tanú* egyik legelső kritikájában,⁷ utalva e fenti komponensek megvalósulási módjára a regényben, amelyben az író nemcsak világirodalmi eredmények hasznosításával vagy egy újszerű forma megoldásaival kísérletezett. A korabeli társadalomról és a benne élők küzdelmeiről egyfajta keresztmetszetet kívánt mutatni, a modern regényből ismert belső monológ-megoldással, így kerülve el, hogy a regény egyetlen alapvető igazságot (a mindentudó elbeszélőét) emeljen központjába, és az olvasó számára meghagyja a válaszadás jogát és lehetőségét. „Ez a fajta gondolkodás nagyon is rajta érződik Csurka István könyvében. Téves, nagyon téves felfogás ez, hiszen az írás értelme, rendeltetése éppen az, hogy a – művészi logika kényszerítő erejével – meghatározott életigazságokat fogadtat el.”⁸ Nem csoda, ha a korabeli kritika többszemponú, ám szintén hiányos (olykor felszínes) megközelítésekkel válaszolt, mert a mű többszörös rétegzettsége ezt is maga után vonta, vonja.

Több elemző kielégítőnek tartotta, hogy elsődlegesen a regény *tartalmi szempontjait* vegye figyelembe, ezzel aztán a további összetevők ismertetése (s így a regény mélyebb megértésére való törekvés) „félúton” elsikkadt. „Népi származású, fiatal pedagógus tévelygő, botladozó útkeresése – lényegében ez Csurka István regénye” – írja Lőrincz Mária rövid ismertetőjében,⁹ majd hozzáteszi: „Bojtor László előtt széles, egyenes, nyitott út áll, minden lehetőséget szinte tálcán kínálnak felé, mégis elvétí, hibát, hibára halmoz. A végzetes hibát házassága jelenti a reménytelenül polgári széplánnyal, aki felvillanó pillanatokra talán szeretne, de lényegében nem akar, s ezért nem is tud kilépni születése, nevelése, otthoni környezete kereteiből. A fiatal tanító vívódik, csapkod, gyötri magát; felfelé ívelő pályáját megtöri, ami-

5 FENYŐ István, *Fiatal novellisták = Új arcok – új utak*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961, 134.

6 BERTHA Bulcsu, *Írók, színészek, börtönök*, Új Idő Könyvek, Budapest, 1990, 20.

7 HÉRA Zoltán, *Egy típus – félúton, Jegyzetek Csurka István regényéről*, Népszabadság, 1959. május 21., 117. sz. 8.

8 Uo.

9 LŐRINCZ Mária, *Csurka István: Hamis tanú*, Népszava, 1959. július 23., 171. sz. 4.

kor rosszul értelmezett emberségből, hibás jószándékból saját fajtájának árulója lesz.” Hasonlóan rövid, bár jóval szabatosabb összefoglalás olvasható Zolnay Vilmostól: „Egy parasztfiúból lett falusi tanító és egy pesti hivatalnoklány szerelmének és házasságának története, két súlyos – és végül is megoldatlanul maradó – problémával: a kulturáltabb városi élethez szokott ember megszokhatja és megszeretheti-e a falusi életet, anélkül, hogy elparlagiasodna – és melyik oldalra kell állnia a parasztszármaszítás értelmiséginek, ha a szocialista államhatalom és általában a parasztság érdekei látszólag ütköznek.”¹⁰

Voltak olyan megközelítések is, ahol a jellembrázolás *sikerültségének* kérdését tárgyalták, mert a figurákat (így a monológokat is) már egymáshoz való viszonyukban (azaz dialogizáltan) is próbálták jellemezni: mit gondol a szereplő magáról és a többi szereplőről, mit tesz magával és másokkal, hogyan lát másokat, és egyáltalán: milyen viszony fűzi az egyes szereplőt az őt megelőző és követő, illetve a könyv egyéb részein olvasható monológokhoz? Némelyeket ez az irány hozzásegített ahhoz, hogy kritikájukat az egyén és a közösség (vagy további szempontok) figyelembe vételével írják, míg mások ennek ellenére is csak nehezen tudtak elszakadni attól az egyoldalú állásponttól, hogy a regény – a belső monológok dacára – a különböző szereplők gondolatainak összességében is kizárólag a főhős, Bojtor László igazát tükrözi, vagyis az író tulajdonképpen saját állásfoglalás nélküli mentalitásával a szereplők mögé bújva fecseg. „A belső monológokban ugyanis nem kaptak hangot olyanok, akik az igazságot mondanák ki. A *Hamis tanú* szereplői közül csupán a rendszertől idegenkedő vagy közönyös elemek jutnak közvetlenül szóhoz. A haladóbb gondolkodásúak elenyésző számú képviselője csak az ő szemléletük torz tükrében mutatkozik meg” – írja kritikájában¹¹ Imre Katalin.

Ugyan a kritika méltányolta, hogy a regény szereplői nem az induló szocialista építés (eszményített) hősei, és nem is a hibákat leleplező irodalom elfogultan és sötéten vádló típusai (hanem inkább hétköznapi figurák, akiknek gondolatvilágát a mindennapi élet ismert gondoljai határolják), mégis erőteljesebben

adott hangot elkeseredésének azzal kapcsolatban, hogy (egyfelől) mellékszereplői olykor túlzottak (például Kenéz György, becenevén: Dodó figurája), másfelől a regény „haladóbb gondolkodású szereplői” alig kapnak benne szerepet, s így figurájuk szinte főlőslegessé is válik. Kiletüket Jovánovics Miklós igyekezett feltárni: „Tulajdonképpen egyetlen pozitív hőse van a regénynek: Ficorni tanácselnök, de erre csak bonyolult irodalommatematikai számítással lehet rájönni. Ficorni egy villámcsapástól meghalt ember családját neveli és gondozza. Az egyedüli szereplő, akinek humanizmusa kétségen kívül áll, ugyanakkor Bojtor kegyetlennek, visszataszítónak érzi őt, különösen azért, mert »magabiztosan s egyáltalán nem gondolkodva« (!) vádol egy kártevő kulákot.”¹² Rajta kívül a parasztságot, a párttitkárt és a főagronómust emelné ki a kritikus, ha hitelesnek érezné az írói ábrázolást, azonban: „A párttitkárság, a reverenda, az agronómusi állás arra jó, hogy terepszínüvé tegye azt a fikatív, nemlétező paraszti világnézetet, amely lényegében a fennálló rendszer tagadásában válik anyagi erővé. Ezt a *Hamis tanú* írója bebizonyítja regényében. Egyúttal az is bebizonyítódik, hogy a parasztságnak annyi köze van az egészhez, hogy az ő nevét bitorolják.”¹³ A kritika zöme ezt a megállapítást helyénvalónak találta,¹⁴ és közös nevezőn volt a tekintetben, hogy Csurka István írói elfogultságával gátolja főhőse, Bojtor László jellemének „dialektikus fejlődését”, akinek személyében a korabeli társadalomnak „modernség” iránt vágyakozó, de zavaros fejű, bizonytalan állásfoglalású, ún. „fél-utas” figuráját¹⁵ ábrázolta. És bár Bojtot nem tudták a szocializmus rendíthetetlen hőséneke nevezni, mégis úgy vélték, hogy „(...) sokkal értékesebb figura, semhogy – egy igényesebb szemlélet szerint – egyszerűen csak gúnyolódni lehessen rajta. Mert mindezekon a vonásokon átüt valami, ami – sajátos ellentétben az elmondottakkal – mégis csak a szocialista tudattal rokon, ami már az új korszak hatását mutatja. (...) Lényege szerint inkább az elvont, általánosságba vesző humanizmushoz áll közelebb, mint a céltudatos szocialista

10 ZOLNAY Vilmos, *Csurka István: Hamis tanú*, A könyvtáros, 1959, 552.

11 IMRE Katalin, *Könyvek között, Csurka István: Hamis tanú*, Esti Hírlap, 1959. július 25., 173. sz.

12 JOVÁNOVICS Miklós, *Hamis tanú – Csurka István regénye*, Élet és Irodalom, 1959. július 31., 31.sz. 8.

13 Uo.

14 Megjegyzés: Bodnár György és Zolnay Vilmos kritikusok szerint viszont a jellembrázolásban a konkrét tapasztalat előnyt élvez az író alkotókedvével szemben: figuráit hitelesen és plasztikusan ábrázolja nemegyszer néhány mondattal is.

15 ILLÉS, 59.

emberszeretethez. [E megállapításnál már csak egy lépésre vagyunk attól, hogy a kritikának a tartalommal kapcsolatos egyik legfőbb következtetését megismerjük. – B. M.] S mint ilyen, nagyon is veszélyes az ellenforradalom küszöbén. Ragaszkodás a tisztesség, igazság elvont, elmosódó normáihoz a részletekben és feláldozása, kiszolgáltatása az igazságnak és a tisztességnek az élet lényeges kérdéseit, az egész illetően; a tisztesség és az igazság mozgósítása azokért, összefogás azokkal, akik a legmegátalkodottabb ellenségei minden valódi tisztességnek és igazságnak. Nagyon is jellegzetes vonások voltak ezek a fiatal népi értelmiség egyes képviselőiben.”¹⁶ Ezzel azonban a kritika éppen saját törvényeihez való ragaszkodását leplezte le, az igazság viszonylagosságát pedig figyelmen kívül hagyta. Héra Zoltán mellett Jovánovics Miklós megjegyzi, hogy a reakció taktikája (mint azt az „ellenforradalom” [!] is bizonyította) éppen az ilyen Bojtorhoz hasonló bizonytalan állásfoglalású emberek megtévesztése volt, ezért hát nem kívánatos, hogy az író – kissé maga is a hamis tanú szerepét játszva – „még kellően le nem tisztult nézetekkel akarjon megörökíteni egy bizonytalan, zavaros nézetekkel bíró típust.”¹⁷ Ráadásul művének szereplői nemcsak hogy nem foglalnak egyértelműen állást (sőt, sokszor még egymás előtt is alakoskodnak), de „gondolkodás helyett spekulálnak, érzés helyett érzelegnek és társadalmi tett helyett szükös önzésük igazolásával foglalatoskodnak.”¹⁸

E tartalmi végkövetkeztetések sorában a (mélyebb) formai szempontú megközelítések mindegyre alárendeltebb szerepet kezdtek játszani, jóllehet a regény átfogóbb feltérképezéséhez igenis szükségesek lettek volna. Hiszen nem lehet elegendő, ha (mint tették) végszóként pusztán kifejezésre juttatják azt a reményüket, hogy Csurka István a regény leendő folytatásában megírja a főhős határozottabb, öntudatos alakját is. Érdemes lett volna végére járniuk, hogy az író milyen kontextusban véli ezt az állásfoglalást kivitelezhetőnek, így sejtve meg a regény egyik lehetséges (önmagán túlra mutató) rejtett csattanóját.

Formai szempontból a kritikák kiindulási pontját az képezte, hogy a regény (ábrázoló módszereit és eszközeit illetően) a nyugati modern próza hatását

tükrözi (belső monológok, szimultanizmus stb.), általa pedig a polgári filozófiák ember- és világszemléletét közvetíti. Egyik legindokoltabb kérdése is az volt: mitől lehet a belső monológokból építkező szerkezet feltétlenül szükséges Csurka számára? (Olyannyira, hogy – szemben például Németh László *Iszony* című művével – az olvasó több szereplő belső monológján keresztül ismerheti meg a regény világát, így emelve fel őket az önmagát feltáró főhős rangjára, és téve szinte egyenlővé vele.) Úgy vélték, hogy e formaváltoztatást sem a regény gondolati jellege, sem pedig annak időkezelése nem indokolhatja. Az első, legkézenfekvőbb meglátás szerint az író korszerűtlennek találta a hagyományos regény kereteit, valamint azt a technikát, amellyel a régi regények elbeszélője nemcsak „valónak” próbálta mutatni művének teremtett világát, hanem egyetlen igazságot is képviselt. Ezt a gondolatot folytatva: Csurka azért használja ezt a sokszereplős, több monológ dialógusából álló formát, hogy a társadalomról egyfajta keresztmetszetet alkosson, másfelől művének szereplői mögé bújva kifejezze saját benső küzdelmeit, vívódását. Bertha Bulcsunak a fentebb már idézett interjújában¹⁹ az író ezt az állítást némiképp alá is támasztja:

„– [Bertha Bulcsu] – Öncenzúra nem volt benned? – [Csurka István] Hát, nemcsak öncenzúra... Hát milyen volt akkor az irodalom? Akkor írtam a *Hamis tanú*-t, amiben az öncenzúra jelei nyilván felfedezhetők. Találtam egy olyan formát, amiben jól ki tudom beszélni magamat, el tudok rejtőzködni bent, mert hogy ilyen monológ összeépítésből alakult ki ez a regény. Valószínűleg abból kifolyólag, hogy ne nekem kelljen beszélnem, vagy keveset beszéljek, az alakjaim beszéltek helyettem, úgy írtam meg a regényt.”

S a gondolatmenet egy sor problémát vetett fel a kritika szemében: ha Csurka István valamiféle szociográfát kívánt írni, miként lehet, hogy sok mellékszereplője mégis kidolgozatlan, a cselekmény tematikájában funkció nélkül marad? Ha nem tartotta fontosnak e szereplők kielégítő megalkotottságát, mégis miért érezte szükségszerűnek szerepeltetésüket? A kritika meglátása szerint ugyanis e technika hiába bizonyul érdekesnek, újszerűnek, az egymást követő monológok sok esetben a szöveg befogadását, a cselekményt

16 HÉRA Zoltán, 8.

17 JOVÁNOVICS, uo.

18 LÓRINCZ Mária, uo.

19 BERTHA Bulcsu, 1990.

és az azt végrehajtó szereplők összepárosítását (Kinek a gondolatát olvassuk? Ki cselekszik éppen?), a monológok egymáshoz való kapcsolódásának átlátását is akadályozzák, ráadásul még szét is tördelik a jellemábrázolást.

Természetszerűleg indokolt, hogy a regény belső monológjai egymással logikai viszonyba kerüljenek: kapcsolódjanak egymáshoz, kiegészítsék, magyarázzák egymást, vagy átvegyék egymástól a szót. Célszerű mindez a regény dinamikussága folytán is, hiszen a kapcsolódás hiányában hosszabb távon a regény nem volna életképes, megszűnne folytonossága és ideje is. (Novellák, rövidebb elbeszélések – mint például a korábbi *Részeg áriák és duettek* – műfajában a belső monológok közti dialógus hiánya még működik.) A kapcsolódások sokrétűek lehetnek: nézőpont szerint (egy-egy eseményről a róla megnyilatkozóknak más-más észrevételeik lehetnek), logikai irányból (ellentétes vagy megegyező-e a kijelentés), tartalmi irányból (pl. kiegészíti az előtte lévő állítást, vagy egészen új dolgot állít), időkezelés alapján (megelőzi vagy követi-e az előzőleg már elmondottakat?, hol tartunk a regény valóságának idejében?) stb. Mindezek tükrében az olvasók egyéni képességétől függ, hogy ezek a kisebbfajta intellektuális izgalmak fölfejthetők, nyomon követhetők-e.

A jellemábrázolás természetesen szorosan kapcsolódik az előző kérdéskörhöz, hiszen a dialógusok kapcsolódásainak alapvető „elemeit”, vagyis a belső monológokat a szereplők adják, akiknek érintkezésével, beszédeivel stb. szintén foglalkoztak a kortárs bírálók. A Dodóhoz vagy Márton Balázshoz hasonló figurák befejezetlenségében az írói szándék elsikkadását vélte felfedezni a kritika (talán joggal), több szereplő (legfőképpen Bojtor) jellemében pedig erőteljes következetlenségeket és egyenetlenségeket. Bodnár György írja egy helyütt: „Nyilvánvaló, hogy a mozaiktechnikával megalkotott képből sem hiányozhat a belső kompozíció. Márpedig Csurka főhősének első monológjai például sehogyse illeszkednek a későbbiekhez. (...) Lehetséges, hogy a lelki fejlődésnek ezt az útját a regény időszakában járta meg, de az olvasó ebből csak az ösztövről tényeket látja, melyek feltehetően gazdagabbá és értékesebbé tették lelki-világát. Pedig a belső monológ nemcsak lehetővé teszi, követeli is a tényeket körülvevő intellektuális és érzelmi folyamatok közvetlen bemutatását.”²⁰ Fenyő

20 BODNÁR GÖRGY, 448.

István ugyanezt a gondolatot a monológok kapcsolódásán keresztül fogalmazza meg: „A monológok szüntelen váltakozása azt eredményezi, hogy nemegyszer a lélektani eredményt látjuk, a hozzá vezető pszichológiai utat alig-alig (pl. Bojtor eljutása a hamis vallo-másig).”²¹

A kérdés eldöntésében véleményem szerint több dolog is az olvasó segítségére lehet. Először is több esetben érzékelhető a belső monológok dinamikus váltakozása (főképp szereplőpárok, mint Vera és László között), amely már sugallhat az olvasónak egyfajta lélektani dinamizmust. Másodsor az olvasó segítségére lehetnek azok a regény legelejétől meglévő, a belső monológokat (főképp a főhősét) át- meg át- szövő önreflektív megnyilatkozások, amelyek tartalmuk folytán érzékeltetik az aktuális elbeszélőnek az adott szituációban véghezvitt vagy tervezett cselekményhez fűződő kétségeit. (Például Bojtor szónoklatakor olvassuk: „Tudjuk, hogy nem rózsás az a pálya, amit választottunk – mondtam, s elpirultam szégyenemben, mert rádöbentem: a »rózsás« jelző nem illet ide, túl frivol, szinte cinikus, tönkretelheti az utána következő mondatokat is.”²²) A szereplők önreflexióra való hajlama személyiségük állandó változásának (sőt, a regénynek is) egyik szükséges kelléke, és főképp: egyértelmű megjelenítője a regényben. S ha hozzávesszük, hogy a kritika számos ponton megemlíti (találóa) az André Gide egyik fő művéből (*A Vatikán titka*), majd az egzisztencialisták írásaiból ismertté vált *action gratuite*²³ fogalmát, a felvetés jogosságát a kritikában némiképp cáfolhatjuk. (E megfigyelések alaposabb kutatását azonban nem végezte el a korabeli kritika.)

Végezetül a regény formai részét vizsgáló kritika bemutatásának utolsó pontja a belső monológok időkezelése, amelynek felfejtése nemcsak hogy további érdekes szálakat eredményezett a korabeli megközelítésekben, de a jelenkori vizsgálat ezeket továbbgondolására is sarkallhatja.

Bodnár György (keresve Csurka formaválasztásának lehetséges okait) írja kritikájában: „A nagy elődök időélményének pedig nyoma sincs a *Hamis*

21 FENYŐ ISTVÁN, 146.

22 CSURKA ISTVÁN, *Hamis tanú*, Magvető Kiadó, Budapest, 1983, 9.

23 Action (vagy Act) gratuite: logikai és lélektani szempontból indokolatlan, megmagyarázhatatlan cselekedet; az egzisztencialista filozófia által befolyásolt szépirodalom egyik jellegzetes motívuma.

tanú-ban: a regény lépésről lépésre halad, az objektív kronológiához igazodik. Természetesen: nem akarom Csurkára rátukmálni a prousti időélményt...²⁴ Később ugyanezt olvashatjuk *A Magyar Irodalom Történetében*: „(...) ha Csurka István időkezelését közelebről megvizsgáljuk, kiderül, a *Hamis tanú* a leg-hagyományosabb, ponttól pontig haladó, lineáris szerkezetre épül.”²⁵ E kijelentés *cáfolása* talán fő-
lőslegnek, *pontosítása* azonban tanulságosnak bizonyulna a regény megismerésének szempontjából. Utóbbinak reményében a belső monológok egymáshoz való kapcsolódásához kell visszatérnünk.

Amint a szöveg olvasásakor azt tapasztaljuk (és ezt már korábban leszögeztük), hogy a belső monológok egymást követve olykor nemcsak hogy magyarázzák, de ki is egészítik a korábban mondottakat, történeteket – újra felidézve azokat, vagy megmagyarázva a jelen bizonyos állapotait. Gondoljunk csak akár arra a jelenetre, amelyben László visszaemlékezik a napra, mikor Ficorni elvtárs – faluban betöltött tisztsége és hatalma birtokában – szállást szerez neki éppen Kozmáéknál; így egészítve ki saját, korábbi történetét. Ennél is gyakoribb azonban az olyan momentum, amikor a szereplők nem saját, hanem *egy-más* monológjait egészítik ki, magyarázzák meg (mindezt úgy, hogy azokat elvileg nem ismerhetik). Fenyő István írja tanulmányában: „A monológok abszolutizálásából furcsa elbeszélő kompozíció alakul ki: a regényben a monológok egymásnak felelgetnek, valósággal dialogizálnak – ám érintkezésük olyan, mint az egymást folytató, de az eredeti iránytól rendre eltérő egyeneseké.”²⁶ Fenyő összetett kritikai észrevételében tehát megállapította, hogy a regény időszerkezete korántsem egyszerűen kronologikus, hanem (gondolatát továbbvéve) a kronológia szabályos iránya mellett olykor szétágazik, illetőleg vissza-visszaautal az időben.

E pontosítás pedig adalék lehet a tartalom- és formaválasztás korábban vázolt kérdéseire: miért szükséges a belső monológból építkező regényív? Lehetőséget ad: az írónak kifejezni belső küzdelmet, az olvasónak nem egy, hanem több véleményt megismerni (köztük pedig felfogása alapján állást foglal-

ni), a szereplőknek e forma és időkezelés segítségével gondolataikat és tetteiket adott időre vonatkoztatva magyarázni, kiegészíteni.

Itt kell röviden megemlítenünk a regény két azon sarkalatos pontját is, ahol az író kilép a megszokott szereplőközpontú elbeszéléstechnikából, és ő maga szólal meg.²⁷ A fentebb már idézett Fenyő-kritika folytatásában ezt olvassuk: „Az író mintha maga is érezné, hogy nem eléggé szerves, csupán kontúrokban adott az, amit a szereplők monológosorozatával elének tárt, s a regény második felében megpróbálja elemezni az eddig történeteket, ő maga közvetlenül is beleavatkozik a cselekménybe. De ez az összegző analízis kizárólag szubjektív pszichológiai jellegű, a két házastárs érzelmi kapcsolatának módosulásait vizsgáló – gondolkodásmódjuk társadalmi meghatározottságairól nem ejt szót. Így ez a beiktatott elemzés voltaképpen csak nyomatékosító ismétlése, magyarázó kommentálása az addig történeteknek.” Így tehát a fentebb vázolt párhuzamos magyarázat-párok kiegészíthetőek azzal a megállapítással is, hogy az író is figurái mellé lép, összefoglalva életüknek egy, a regény szempontjából számottevő eseménysorozatát. A pár viszont ezt értelemszerűen fordítva nem teheti meg, hacsak nem a regény végkicsengésének tanulságával.

De miben láthatta ezek után a kritika a regény mondanivalóját? Vajon Bojtorék problémája a tartalmi és formai megközelítések fényében is megoldatlan marad? Alapvetően igen, s a regény korabeli megítélői közül többen így próbálták meg értelmezni mondanivalóját:

„Az élet ösztönök által közvetített parancsa őrzi meg végül is az emberi tisztességnek s viszi fel a regény utolsó harmadában az általános emberi eszmények fűtötte erkölcsi erő magaslatára. S ezen a ponton meg tudja vetni a lábát [ti. Bojtor]. Bukott emberként búcsúzik el tőlünk a regény végén, de sejtjük, hogy még feljuthat egyszer az értelmesebb és értékesebb emberi élet szintjére is.”²⁸

„A fiatal pedagógusban azonban megindult közben egy mélyreható erkölcsi-világnezetű folyamat, büntudat, önvád mardossa. Immár rádöbben, hogy

24 BODNÁR György, 448.

25 BÉLÁDI Miklós–RÓNAY László (szerk.), *A Magyar Irodalom Története 1945-1975, III/II.*, Budapest, 1990, 1011–1019., illetve: <http://mek.niif.hu/02200/02227/html/03/855.html>

26 FENYŐ István, 155.

27 Két alkalommal teszi ezt: először mintegy másfél (174–175.), majd pedig ötvenhét (250–307.) oldal terjedelemben.

28 BODNÁR György, 450.

el kell határozni magát valamely irányban, meg kell szilárdulnia, s nemcsak elveiben, de mindennapi gyakorlatában is. Bojtor tépelődései során ítéletet mond addigi élete, mentalitása fölött, s ezzel reményt kelt arra vonatkozólag, hogy Pesten, új életében kiküzdje majd magának a belső újjáépülés, a felemelkedés lehetőségét...²⁹

29 FENYŐ István, 156.

Újrealizmus a magyar irodalomban

Egy középiskolai irodalomóra terve

A XX. század második feléről tanítani, tanulni mindig kihívás. Ennek egyik okát abban kereshetjük, hogy bizonyos kérdések és azok megválaszolása azóta is érzékeny pontjai a közgondolkodásnak (ez egyben lehetőséget is jelent egy sokoldalú órai diskurzushoz), másrészt a tananyagként beemelhető művek sora csak jobb esetben teszi lehetővé, hogy behatóan foglalkozzunk a korszakot meghatározó alkotásokkal. Gyakoribb, hogy az érettségi közeledtével a tanár vagy pusztán betekintést nyújt a korba, „ízeltőt” kínál, esetleg ajánlásokat fogalmaz meg az olvasmányokkal kapcsolatban, vagy a hátralévő időt az addig tanultak gyakoroltatására (pl. műelemzési szempontok, helyesírás gyakorlása stb.) szánja. Az alábbi óraterv oktatási-nevelési célja az, hogy a tanulókat érzékenyebbé tegye a korszak és irodalma iránt.

Tanár: *Kezdjünk egy játékkal! Ennek lényege a következő: Padtársatokkal alkossatok párt. Egyikőtök kap egy TABU kártyát, amelyen a feladvány és még öt tabuszó található. A feladat az, hogy úgy magyarázd el a párodnak a lap tetején található kitalálendő szót, fogalmat, hogy sem azt, sem pedig a további megadott szavakat nem használhatod, sőt, azok részleteit sem (pl. összetett szó esetén egyik részét sem lehet kimondani). [Órai keretek közt megállapíthatunk időkorlátot (mondjuk 5-10 perc), de bekészíthetünk több kitalálendő feladványt is arra az esetre, ha a páros szeretne szerepet cserélni. Pl. lehet még kitalálendő fogalom: „diktatúra” stb.]*

Kitalálendő fogalom: **VALÓSÁG**

Tabu szavak: *igazság, hazudik, helyes, őszinte, helytálló.*

És bár a cselekmény *pontos* időbeli elhelyezéséről nem szólnak a kritikák, ezen a ponton érdemes tisztázni (hiszen a regényben is nyomon követhető), hogy az elbeszélés menete az 1954 nyarának elején megrendezett főiskolai diplomaosztón kezdődik, az ifjú pár pedig bő másfél évvel később (február 4-én) egy új élet kezdésének reményében indul 1956 Budapestje felé. – Eddig tart a regény, a mondanivaló pedig valószínűleg az ezután következő, valódi állásfoglalást kívánó időszakra utal.

Lehetséges válaszok: *realitás, a valótlan ellentéte; az, ami ténylegesen létezik; ami nem hamis, ál stb.*

Tanár: *Próbáljátok megfogalmazni, milyen érzés volt elmagyarázni ezt a fogalmat így, a játék szabályai szerint! Mi okozott nehézséget, mi segített, hogyan küzdöttetek meg a feladattal?*

Tanári előadás: *A művészetben rendre központi célkitűzés a valóság megragadása. Ismertek-e olyan korszakot, stílusirányzatot, amelynek egyik legfontosabb célkitűzése volt a valóság átfogó, tényszerű ábrázolása; amely az élet jelenségeinek, a valóságnak pontos és részletező megfigyelésén alapszik (és ezért óvakodik a romantikus túlzásoktól is)? Amely felfedezi a lélekábrázolást. Hogy is hívjuk ezt a korszakot, mikor bontakozott ki?*

Megfejtés: *a realizmus (XIX. század)*

Tanári előadás: *Mintegy fél évszázaddal később, a II. világháborút követően bontakozik ki az úgynevezett újrealizmus. A név választása nem véletlen, hiszen nemcsak más irányzatoktól akarta magát megkülönböztetni, de egyben jelezte is kapcsolódását a realizmushoz, ennek a hagyománynak a folytonosságát.*

Az előbb játszott játék – a Tabu nevű társasjáték alapján kialakított – világos szabályai egyértelművé tették, miről kell beszélned, ugyanakkor azt is, miről nem beszélhetsz (ha részt akarsz venni a játékban). Tehát úgy kell fogalmaznod, hogy ne sértsd meg a felállított szabályokat, ne használj tabu szavakat, viszont mindenki számára világossá váljon, hogy miről van szó. Ez a folyamat mindenkitől megköveteli, hogy elgondolkozzon, hogy mögé lásson a szavaknak. Hogy ezt ki hogyan oldotta meg (egészen addig, amíg a tiltott szavakat ki nem ejtette), egyenként rajtatok múlott.

Azért játszottuk ezt a játékot, mert olyan években járunk Magyarországon, amikor az igazság értelmezésének, a valóság látásának különböző módjait megpróbálták felülről, kikényszerített módon korlátozni.

A tanár bemutat néhány, a korra jellemző képzőművészeti és építészeti alkotást: például Bán Béla: *A Ganz Villamossági Gyár sztahanovistája* (1950), Kisfaludi Strobl Zsigmond: *Szabadság szobor* (1945-46), Dávid Károly: *Népstadion* (1953), Szoborpark alkotásai, Kővári György: *Déli pályaudvar* (1969) stb.

Tanár: *milyen benyomást tesz rátok, ismeritek-e ezeket az alkotásokat? Tudtok-e a korból hasonló műveket említeni?*

Tanár: *A megadott források elolvasása után értelmezték és beszéljétek meg padtársatokkal az olvasott idézetek lényegét! Keressetek kulcsszavakat, majd pedig készítsetek egy táblázatot az alábbi címszavak szerint (oszlopok megnevezései: **Fontosabb események a korszakban** (lehetőleg időrendi sorrendben), **Az irodalom megközelítése a politikai irányvonalnak megfelelően**, **Az irodalom megközelítése a politikai irányvonalától eltérően!** [10 perc]*

Forráselemzés

„A magyar irodalom 1956 után hitelét veszített étellel és életképpel találta magát szemben. Nemcsak a szocialista realista irodalmi elképzelések korlátai mutatkoztak meg, hanem az is megmutatta igazibb arcát, amit »valóságnak« szoktunk nevezni”. (BORI Imre: *Eszmék és látomások*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1965, 134.)

„(...) Az alapelvek tisztázása mindig kétoldalú: inkább az elméletet akarták az irodalom valóságos fejlődésére ráhúzni, nem pedig a mozgás új elemeiből elveket általánosítani.” (B. NAGY László: *A teremtés kezdetén, Tanulmányok, esszék, kritikák*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966, 17.)

„(...) az írás értelme, rendeltetése éppen az, hogy a – művészi logika kényszerítő erejével – meghatározott életigazságokat fogadtat el.” (HÉRA Zoltán: *Egy típus – félúton, Jegyzetek Csurka István regényéről*, Népszabadság, 1959. május 21., 117. sz. 8.)

„Én, mint író, feldobom a valóság legkülönbözőbb vonásait, színes, ellentmondásos forgatagát. Hogy mit, miként kell értékelni? Döntse el az olvasó.” (Csurka Istvánt, a *Hamis tanú* című regény szerzőjét idézi: Héra Zoltán: *Egy típus – félúton, Jegyzetek Csurka István regényéről*, i. m., 8.)

„Találtam egy olyan formát, amiben jól ki tudom beszélni magamat, el tudok rejtőzködni bent, mert hogy ilyen monológ összeépítésből alakult ki ez a regény. Valószínűleg abból kifolyólag, hogy ne nekem

kelljen beszélnem, vagy keveset beszéljek, az alakja-
im beszéltek helyettem, úgy írtam meg a regényt.”
(Egy Csurka Istvánnal készült beszélgetés részlete: BERTHA Bulcsu: *Írók, színészek, börtönök*, Új Idő Könyvek, Budapest, 1990, 20.)

„Ezek a művek a XX. század azon szakaszában születtek, melyben az irodalom a korábbiakhoz képest is erőteljesebben vált különféle nézetek, eszmék „küzdőterévé”, a közösség reflexeinek és állandóan alakuló szabályrendjének kifejezőjévé. Olyan, a magyar valóságot alakító mérföldköveket öleltek fel, mint az 1945-ös társadalmi átalakulás (szocialista hatalom alapjainak lefektetése, földosztás stb.), az 1950–1953-as évek gazdasági-politikai folyamatok (a szovjet pártkongresszus összehívása, a sztálini rémtettek napvilágra kerülése, a különböző gazdasági programok, mint például az 5 éves Terv bevezetése stb.), majd az 1956 forradalom, az azt követő társadalmi átalakulás és az 1960-as évek eleji »gulyáskommunizmus«.”

„A korabeli irodalompolitika működése alatt az írók egyik legnehezebb feladata a realitás megközelítése és kifejezése volt (jóllehet a hatalom éppen a szintizta valóságábrázolást hirdette elveiben). Túl a saját írói képességek és igazságok megtalálásán a közösség valóságát kereste az író, viszont amit ő látott, nem feltétlen volt azonos azzal a képpel, amit az (irodalom)politika szeretett volna látni. Így – mondhatni – olyan sajátos ellentmondás jött létre, melyben nemcsak az olvasó került komoly döntéshelyzetbe, de a szerzők is rákényszerültek „magán-ideatanuk” kialakítására, hogy a „nincsenek vanokká, az ideák valósággá váljanak”. Magyarán szólva: megtalálni és ábrázolni igyekeztek azt a valóságot, amely a (korabeli) irodalompolitika szerint nem létezik (vagy legalábbis leplezendő). Ebben a relációban azonban az írónak minden egyes, a valóság megismeréséhez vezető lépést fokozottan át kellett gondolnia (sokszor pedig még ez is elégtelennek bizonyult).”

BORI Imre: *Eszmék és látomások*, i. m., 133. és BIRÓ Máté: *Csurka István – Hamis tanú*, „*A néptolongság közepébe törvén...*” (szakdolgozat, ELTE, 2010; témavezető: Fráter Zoltán).

Lezárásképpen a szövegeket és a szempontokat közösen megbeszéljük, közben a táblára készül egy összefoglaló táblázat. Ez a beszélgetés zárja a tanórát. [10 perc]

„...mert az a való,
mit én látok...”

Illyés Gyula: *Atlantisz sorsára jutottunk. Naplójegyzetek, 1956–1957*, szerk. Illyés Mária–Horváth István, Magyar Művészeti Akadémia–Magyar Szemle, 2016.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján unikális darabbal bővült az 1956-os naplóirodalom: kiadták Illyés Gyulának a forradalom idején írott naplóját. Az igényes kivitelezésű kötet szerkesztői – Horváth István történész és az író leánya, Illyés Mária – ügyeltek arra, hogy a könyv ne pusztán a feljegyzések monoton, időrend szerinti sorba rendezését jelentse. Az 1956. október 23. és 1957. január 31. között keletkezett szövegeket közgyűjteményekből, valamint a családi archívumból származó korhű felvételek teszik színesebbé, amelyek illeszkednek az író vonatkozó szövegében megemlített nevekhez, helyszínekhez és eseményekhez. A forradalom napjaiban született szövegekhez szakszerűen elkészített lábjegyzetek tartoznak (ezek elsősorban Horváth István munkáját dicsérik). A jegyzetapparátus pótolja a naplókiadásnál bevett bevezető tanulmányt is; az utóbbi „helyén” személyes emlékekkel teli, az átlagosnál kicsivel hosszabb szerkesztői előszó olvasható – Illyés Mária tollából.

A lábjegyzetek sokhelyütt olyan információgazdaságot közvetítenek, hogy általa a napló szubjektív leírásai behelyezhetők a forradalom köztörténetébe is. A közölt ismeretek nem szakadnak el a hivatkozott szövegtől, azaz nem tartalmazzak oda nem illő, „feleslegesnek” ható mozzanatokot, bár néhány helyen kissé terjengőssé váltak (különösen ott, ahol hosszabb cikkidézetek is bekerültek a lábjegyzetbe), ami elvonja a főszövegtől a figyelmet. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a 246. számú lábjegyzet készítője tévesen azonosította az Illyés által csak vezetéknevével, „Sz. Nagy”-ként megjelölt személyt. Ebben az esetben Sz. Nagy Imre helyett minden bizonnyal Sz. Nagy Sándorról van szó, aki pécsi főügyészként tevékenykedett az '50-es években, majd 1956-ban a Ganz Villamossági Gyár munkástanácsának elnöke lett, 1958-ban pedig életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

Említést érdemel a kötet mintegy egynegyedét kitevő *függelék*, amely huszonhat szöveget tartalmaz.

Szovjet és francia gondolkodók forradalomellenes nézeteit elítélő nyílt levelek, írószövetségi állásfoglalások, a családi hagyatékból származó kéziratok egyaránt megtalálhatóak köztük.

A naplójegyzetek tematikája, belső felépítése sokrétű. Keverednek bennük az író saját fizikai és mentális állapotáról szóló megjegyzések a családi eseményekkel, telefonbeszélgetések minősítésével és az utcáról származó hírekkel. Némely bejegyzés kifejezetten filozofikus jellegű, de vannak olyanok is, amelyek a „hangosan gondolkodásnak”, a tudat mélyrétegeinek rögtönzött, tipikus megnyilvánulásai. Különös értéke a sokszor töredékes, befejezetlen feljegyzéseknek, hogy még azok leírása során is többet tesz Illyés annál, mint hogy egyszerűen megörökíti a pesti vicceket és a hallomásból eredő pletykákat, rémhíreket. Mivel október napjaiban tudatosan törekedett a forradalomra adott népi reakciók feljegyzésére és értelmezésére, számos bejegyzés már-már a korabeli lét „kettéhasadásáról” tudósít. Az író érzékletesen ábrázolja azokat a találkozásokat, amelyek a forradalom teremtette rendkívüli atmoszféra létrehozói és az őszi–téli hétköznapi monoton rutinját folytató fővárosi emberek – illetve az ő közösségi tereik – között végbemennek. Ez jelenik meg a kenyérré, élelmiszerre váró „utca emberének” leírásánál vagy a megszálló szovjet katonák és a felesége munkahelyén ápolt sérült gyermekek első olvasásra kissé „életszerűtlennek” tűnő, valójában nagyon is hiteles találkozásának leírásánál. A naplót olvasva szinte képszerűen megelevenednek előttünk olyan szürreális jelenségek, mint a pesti forradalom támogatására vidékről küldött uborkásüvegnyi vér, a lakásablakból látható égő levéltárepület vagy a tankágyúzás előtt galambokat etető szovjet katona képe.

Miképpen vélekedett Illyés – az események forgatagában – magáról a forradalomról? Mit tartott fő célkitűzésének, hogyan értékelte a társadalom teljesítményét? Fontosnak tartotta leszögezni, hogy a magyar nép – egyéni- és csoportérdekeken felülemelkedve – „nemzeti forradalmat” vívott. Azaz a forradalmi cselekedetek a nemzeti szabadságnak (függetlenségnek), a nép önrendelkezésének kivívását célozták. Sőt, az író igyekezett tágabb történelmi kontextusba is illeszteni a forradalmat: szerinte az lényegében a XIX. századi polgári forradalmakat

teljesítette ki azzal, hogy a társadalom minden egyes tagját egy demokratikusan felépülő jogállami rend vívmányaiban részesítette volna. „A negyedik rend [értsd: munkásság és parasztság – G. M.] vonult itt be – inasok-hordta zászlókkal – a nemzet egészébe” – mint írta november 11-én. Szinte csodálta a munkáshárterű fegyveres felkelők bátorságát és a diákok fegyelmeztségét – e két réteget tartotta a forradalom gerincének.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy Illyést a magyar nemzeti karakterről, „alkatról” alkotott addigi meggyőződésének felülvizsgálatára készítette a forradalom. A népi írók nagy részének politikai gondolkodását jellemző pesszimista történelemszemlélettel, a nép „politikai éretlenségéről” alkotott elképzelésekkel – jegyzetei tanúsága szerint – immár nem tudott egyetérteni. 1956 tanulsága szerinte az, hogy „a nép felvállalta történelmi tennivalóját”; a fegyveres harcban való kiszolgáltatottsága ellenére sem adja fel céljait, mert az erkölcsi erő és a történelmi igazság mintegy felülírja a más téren mutatkozó gyengeségeket, még az esetleges politikai-katonai vereséget is. Ilyen körülmények között pedig bátran azonosult a saját sorsát kezébe vevő népével, amely felfogása szerint egyébként egy valóban „szocialista” (értsd: jogegyenlőségen és szociális igazságosságon alapuló) társadalomberendezkedés megvalósításáért küzdött. (Ennek legőszintébb megvallása a kötet hátlapjára is rákerült.)

Milyen szerepeket vállalt Illyés Gyula 1956–57-ben? Egyrészt megismerjük az események súlya alatt sokszor kimerült, derékrándulással is küzdő *magánembert*. Akit, ha arra kényszerít a sors, a Józsefhegyi utcában lévő házának tetőszerkezetét javíthatja, melyet szovjet bombatalálat ért, vagy a rendre lerobbanó Dongó motoros járművével térképezi fel az ellenállási góccokat a főváros budai oldalán. Időrendi sorrendben olvasva a feljegyzéseket, képet kaphatunk arról, hogy Illyés mentális és fizikai állapota a napok előrehaladtával folyamatosan romlik. Az író, aki október 27-én még „egy dél-amerikai forradalmár idegéletét” éli, a második szovjet intervenció után két nappal még az optimizmus és „bealkonyulás” között vacillál és a kimerültségtől „szinte két darabban él”, továbbá mérget szerez, december közepére már eljut

oda, hogy „a jövődöt vaksötétnek” érzi. Ez a pesszimista légkör szabja meg a magyarságnak tett ajánlatát is a követendő életstratégiára vonatkozóan. Amikor egyre reménytelenebbé vált a forradalom értékeinek sikerre juttatása, a konszolidálódó diktatúrában fel kell készülni arra, hogy „akár tíz esztendőt is töretlen gerinccel és kedvvel viseljük el ebből – szinte jókedvűen”.

Ilyés másodsorban *politizáló író*, aki részese az Írószövetségen belüli vitáknak és a parlamenti tárgyalásoknak, noha minden formális politikai pozíciótól (például a Petőfi Párt elnöki tisztsége) igyekszik kategorikusan távolmaradni. Saját szerepét „régimunkásmozgalmi diákként” határozza meg, aki kibontakozási tervezetek fogalmazása és az újjászerveződő pártállami rendszerben való kínos „helykeresés” helyett fő feladatának a letartóztatott vagy partvonalon kívülre helyezett írók iránti segítő tevékenységet érzi. Képet kapunk írók és értelmiségiek ’56-ban újra összeálló, konfliktusokkal terhelt kapcsolatrendszeréről is: Illyés ugyanis az Írószövetség egyes ülésein, vagy egyes forradalomellenes megnyilatkozások kapcsán többször is ellentétbe került az ’50-es évek hatalom által támogatott értelmiségijeivel, például Trencsényi-Waldapfel Imre klasszika-filológussal vagy Illés Béla íróval. Rendszeres kapcsolatot leginkább Tamási Áronnal, Németh Lászlóval, Veres Péterrel, Déry Tiborral és Gellért Endrével tartott. Az író is foglalkoztatta az a ma történészei által is vizsgált kérdés, hogy volt-e, vagy lehetett volna-e egy olyan integráló személyiség a korban, aki vezére tudott volna lenni a forradalomnak. Ezzel kapcsolatban Nagy Imréről, Kádár Jánosról és Szigethy Attiláról olvashatunk fontos gondolatokat.

Az Illyés eddig hiányzó jegyzeteinek kiadását tartalmazó kötet egyszerre szépirodalmi alkotás, valamint pótolhatatlan háttértudást nyújtó történelmi forrás is (különösen az írók és általában a humán értelmiség forradalom alatti szerepére vonatkozóan). Így haszonnal forgathatják történészek, illetve mindazok, akik egy klasszikus műveltségű alkotó és közéleti ember szemüvegén keresztül szeretnék megismerni az 1956-os magyar forradalom eszmei összetettségét és a korabeli pesti hétköznapokat.

Gulyás Martin

Dudás oldalra lép Reisinger Attila: *A Lajta menti forradalom*, Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2016.

„Mi az, hogy változás?” – a Cseh–Bereményi páros által megfogalmazott kérdés juthat eszünkbe, ha felütjük Reisinger Attila könyvét. A két kisregényt tartalmazó kötet azt a váratlanul kezdődő, nagy erővel zajló eseménysorozatot tárja fel, amely 1956-ban Mosonmagyaróváron is alapjaiban kavarta fel az ott élő emberek életét.

Idén éppen hatvan esztendeje, hogy a Lajta torkolatánál lemészároltak 59, 85, 104, de lehet, hogy 107 magyart. Hányan vesztették életüket? Kevesen tesznek valamit is azért, hogy megtudjuk. Ha egy filmrendező végre kihívásnak érezné, hogy a film érzékeny, képi eszközeivel is megjelenítse: mi történt a forradalom napjaiban Mosonmagyaróváron, akkor minden fenntartás nélkül ajánlanám számára a kötetben szereplő *Lajta menti forradalom* és *Sötét falevelek* című műveket. Olvasásuk már önmagukban „filmes” élményt kínál. Érezzük a forradalmat megelőző nyár forró porának illatát a város menti földeken, vaksin kapisgáljuk az elmosódó alakokat október fényes ködében, s szinte saját hasfalunkhoz kapdosunk, átérezve a pribékeké züllesztett katonák golyójának borzalmas ütését, megszenvedve a gránátok végzetes robbanását.

Beszívjuk a „sötét falevelek” illatát is, látjuk, ahogy belefogóznak még az ágakba, hogy aztán aláhulljanak, kérlelhetetlenül, elkeveredve a föld sarával és a haldoklók vérével. (Hány falevél hullhatott le, hány magyar, hány fiatal maradt a laktanya előtt?) És együtt szorítjuk a véres zászlót Kardos Miklós géplakatos ipari tanulóval, megérezve a halál irtózatos ölelését.

A Lajta menti forradalom szereplői: a kisfiú, a tizenhat éves lány és a professzor nemcsak három különböző nézőpontból mondják el a történetet, de három, a tömegmészárlás történetébe egyre mélyebben bevezető lélektani, történeti lépcsőt, kapaszkodót is jelentenek. A fiúcska számára még a halványkék léggömbök vadászata jelent kihívást, élményt – erre biztatja fel egy határőr az Ausztria szomszédságában élő család sarját –, mert ha segít lefűlelni egy ilyen, „veszedelmes röpcédulákkal” teli küldeményt, akkor kitüntetés is kaphat. Később azért nem kerül komoly életveszélybe, mert csak a vérengzést követően érnek a helyszínre nagyjával. A nagylány már súlyos, életre szóló traumát szerez. Megsebesül, míg bátyja az esztelen sortűzben életét veszíti. (Asszonykorában az-

után szemtől szembe is láthatja a mészárlásért felelős parancsnokot. Azt a Dudást, aki a regény tanúsága szerint a megbánás legkisebb jele nélkül, szenvtelenül álldogál az egykori rémtettek helyszínén.)

Míg a kisfiú beszámolóját a képesség, az illatok, a már-már mesei világ, az asszonyét a tények precíz csoportosítása határozza meg. A professzor visszaemlékezését pedig a képzett ember nyelvi gazdagsága jellemzi.

A következő regény, a *Sötét falevelek* már a hősi halottak, a bukott rendszer örökösei által ostobán legyilkolt fiatalok, a szinte még gyermek áldozatok számára állít emléket, végig lépdelve az olvasóval az utolsó pillanatok, s megmutatva a tehetetlenül, kivérezve átélt utolsó órákat is. Kardos Miklós nem pusztán regényalak. A sortűz után kialakult, teljes anarchia során ő volt az, akit a laktanyába vittek a katonák. Majd gyakorlatilag elrejtették, magára hagyták, mire a tömeg elfoglalta az épületet. Kardos is tanuló volt. Mint azt a *Mosonmagyaróvár 1956* című könyv részletesen leírja, a helyi Mezőgazdasági Akadémia „gócpontjává vált a forradalomnak”. Az is kiderül a fenti forrásból, hogy a sortűz előtti napokban Budapestre rendelték a laktanya mintegy száz katonáját, a helyükre több más őrsről érkezők nem voltak összeszokva, helyismerettel nem rendelkeztek. Mint ha eleve az elejét akarták volna venni egy zendülésnek, a sortűzzel szembeni ellenállásnak.

Elemi erővel, szuggesztíven mutatja be a mű azt a pillanatot, amikor a felsőbb, szigorú utasításra – miszerint a laktanyát mindenképpen meg kell védenie – Dudás kiadja a tűzparancsot. A gondosan kiépített lőállás előtt tárgyal a fegyvertelen tüntetőkkal, majd egy váratlan karmozdulattal elrendeli a vérengzést. „Furcsa, oldalirányú mozgását” – ahogy félreáll, hogy ne őt ériék a golyók – több nézőpontból is megismerhetjük. Döntő pillanat volt ez. M. Kiss Sándortól tudjuk: Dudást a későbbi állításokkal szemben már október 24-én utasította felettese, Feksz László ezredes, hogy mindenáron védje meg a laktanyát. Az objektum alatt nyolc vagon lőszer és robbanóanyag volt, az épületben operatív anyagok – a hatalom által felhasznált besúgók jelentései, kémek információi.

„Mélységes mély a múltnak kútja” – Thomas Mann után most mi is belenézhetünk e regényen keresztül.

Udvardy Zoltán

Ágh István (1938, Felsőörszkáz) kétszeres József Attila-, Kossuth-, Radnóti- és Prima-díjas, Balassi Bálint-emlékkardos költő, író, műfordító. A Nemzet Művésze, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. A Hetek alkotójaként indult. 1975-től az Új Írás munkatársa, jelenleg a Hírel szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Válasz hazulról* (versek, 2015).

Békés Márton (Szombathely, 1983) történész, politológus. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett diplomát történelem és politológia szakon, majd 2012-ben történelemből a PhD-fokozatot is elnyerte. Előbb a Vasi Szemle című folyóirat munkatársa, majd 2009 és 2014 között a Hír TV történelmi magazinműsorainak szerkesztője. 2012 és 2014 között az ELTE BTK Új- és Legújabbkori Egyetemes Történelmi Tanszékének megbízott előadója volt. 2014 óta a Terror Háza Múzeum kutatási igazgatója. A Kommentár című folyóirat szerkesztőségi főmunkatársa. Főbb kutatási területei az amerikai és magyar konzervativizmus, a két világháború közötti legitimizmus és a gerillahadviselés elmélete. Írásai a közelmúltban a Kommentárban, a Századvégben és a Szépirodalmi Figyelőben jelentek meg. Legutóbbi kötete: *Ki!* (Böcskei Balázssal közösen, 2015).

Benke László (1943, Újvárfalva) költő 1993-tól a Hét Krajcár Kiadó vezetője. 2003-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetést vehette át. Legutóbbi kötete: *A megőszült kert* (versek, 2016).

Boga Bálint (Budapest, 1938) orvos, író 1962-ben az Orvostudományi Egyetem Általános Orvosi Karán kapott diplomát. Azóta orvosként dolgozik (belgyógyász, klinikai onkológus és geriáter szakorvos). 1980 és 2003 között két budapesti kórházban osztályvezető főorvos volt. Jelenleg két egyetemen oktat gerontológiai tárgyat. A Magyar Orvosírók és Képzőművészek Körének alapító tagja. Fő kutatási területe az orvoslás és a művészetek kapcsolata. Díjai: a Magyar Köztársaság Érdemrend Kiskeresztje, Batthyány-Strattmann László-díj. Legutóbbi kötete: *Gyógyítás és szépség (kalandozás az orvoslás és esztétika között)* (2015).

Biró Máté (1985, Budapest) középiskolai tanár az ELTE BTK magyar-pedagógia szakán végzett. Erasmus-ösztöndíjjal tanult, majd szakmai gyakorlatot is folytatott Grazban. Főbb érdeklődési területei: az interkulturális pedagógia és a tanár személyisége. Pályáját a budapesti Than Károly Ökoiskolában kezdte; jelenleg is ebben az intézményben tanít.

Csender Levente (1977, Székelyudvarhely) író 1991 óta él Magyarországon. A PPKÉ magyar-kommunikáció szakán végzett 2005-ben. 2012-ben a Tokaji Íróklub díjában részesült. Legutóbbi kötete: *Egyszer majd el kell mondani* (válogatott és új novellák, 2015).

Deák-Sárosi László (1969, Székelyudvarhely) költő 1990 óta Budapesten él, jelenleg a Magyar Nemzeti Filmarchívum munkatársa. Az ELTE magyar-filmelmélet szakán és nyelvtudományi doktori iskolájában végzett. Munkatársa a Hazanéző című irodalmi folyóiratnak. Legutóbbi kötete: *Keresztút* (2013). Kaidónknál hamarosan megjelenik *A szimbolikus-retorikus film* című kötete.

Doncsev Toso (1944, Budapest) író, műfordító, bolgarista 1991-ben megalapította a Haemus című kétnyelvű társadalmi és kulturális folyóiratot. 2011–2014 között a Szófiai Magyar Intézet igazgatója. Bolgár állami kitüntetései: Cirill és Metód Érdemrend Első Fokozat (1990), Madarai Lovas Érdemrend Első Fokozat (2000), Paiszj Hilenarszki-díj (2003). Legutóbbi kötete: *A hétköznapi eredményről – Kísérlet a holokauszt idején tanúsított egyedülálló bolgár magatartás magyarázatára* (2016).

Ferdinandy György (1935, Budapest) író. 1964-től a Puerto Ricó-i Egyetem tanára. 1976-tól 1985-ig a Szabad Európa Rádió külső munkatársa. József Attila- (2000), MAOE Életmű- (2006) és Arany János-díjas (2015). 2011-ben kitüntették a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével. Legutóbbi kötete: *Álomtanulmány* (novellák, 2015). A hónap folyamán lát napvilágot kaidónknál a *Fekete karácsony* című novelláskötete.

Filip Tamás (1960, Budapest) költő közjegyzőként dolgozik. A Kortárs, majd a Magyar Napló versrovátát szerkesztette. A Dokk világhálós költészeti folyóirat főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Album* (válogatott és új versek, 2015).

Gérecz Attila (1929–1956) költő, sportoló, az 1956-os forradalom halottja. A magyar öttusa-válogatott kerettagja volt. 1950-ben koholt vád alapján tizenöt év fegyházra ítélték. A váci börtönben szerveződött Füveskert-csoport tagja. November 7-én a Klauzál téren halt hősi halált. 1992-ben Kárpáti Kamil róla elnevezett díjat alapított az emlékére. 2000-ben posztumusz neki ítélték a Balassi-emlékkardot.

Gulyás Martin (Csongrád, 1991) történész a Szegedi Tudományegyetemen, majd a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen végzett történelem szakon. Jelenleg a PPKÉ BTK Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe az 1956-os forradalom története, különös tekintettel a munkástanácsokra, emellett foglalkoztatják a politikai legitimitáció és a politikai büntetőbíráskodás kérdéskörébe tartozó témák is.

Györi László (1942, Orosháza) József Attila- és Radnóti-díjas költő a Kilencek tagjaként indult. Az ELTE magyar-könyvtár szakán végzett. A salgótarjáni, a kaposvári és a tatabányai megyei könyvtárban, majd Budapesten, az 1956-os kutatóintézet könyvtárában dolgozott. Legutóbbi kötete: *Fordított pohár* (versek, 2016).

Hajnal Géza (1967, Budapest) mérnök, egyetemi oktató, a Budapesti Műszaki Egyetem (BME) Építőmérnöki Karán építőmérnöki diplomát szerzett, majd a BME Természet- és Társadalomtudományi Karán okleveles mérnök-tanári diplomát kapott. A BME Vízépítési és Vizgazdálkodási Tanszék docense. A Magyar Írószövetség és a Magyar Katolikus Újságírók Szövetségének tagja. Írásai a PolíSz, a Napút, a Liget és a Magyar Nemzet hasábjain jelentek meg. 2015 szeptemberétől a PPKE Irodalomtudományi Doktori Iskola levelező hallgatója, kutatási témája Gérecz Attila és a Füveskerti költők. Legutóbbi kötete: *Ördögárok* (2016). A Kortárs Kiadó gondozásában, októberben jelenik meg a Gérecz Attiláról szóló kutatásait összefoglaló könyv, *Gérecz-hagyaték* címmel.

Jánosi Zoltán (1954, Miskolc) egyetemi tanár, irodalomtörténész, az Irodalmi Magazin főszerkesztője, a Kölcsey Társaság elnöke, 2007 és 2015 között a Nyíregyházi Főiskola (2016. jan. 1-től Nyíregyházi Egyetem) rektora volt. József Attila-díjas, legutóbbi könyve: *Kutyák a babakocsiban* (tanulmányok, esszék, 2015).

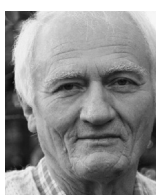
Kerék Imre (1942, Háromfa) József Attila-, Kormos István- és Berzsenyi-díjas költő, műfordító 1961-ig a Somogyi Néplap munkatársa, 1974-től Sopronban tanár, könyvtáros. Legutóbbi kötete: *Aranylen* (versek, 2015).

Kiss József (1962, Budapest) színész, rendező, drámaíró 1985-ben végezte el a Színház- és Filmművészeti Főiskola színész szakát. Színházrendező diplomáját 1987-ben kapta meg. 1994-től foglalkozik drámaírással. 2007 óta a Szolnoki Szigligeti Színház művészeti vezetője. 2015-ben Jászai Mari-díjat kapott. Drámakötete: *Angyalok a függöny mögött* (2014).

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító, a Kilencek költőcsoport tagja. A Széphalom Könyvműhely igazgatója, 1992-től 2008-ig az Írók Szakszervezetének főtárgya. 2012-től a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának vezetője. József Attila- (1993), Prima- (2007), Bethlen Gábor- (2009), Partiumi Íróttábor (2013) és Kossuth-díjas (2015). Legutóbbi kötete: *Ajánlott énekek* (összegejtött versek, 1960–2015). A hónap folyamán jelenik meg újra kiadónknál a *Levelek haza* című regénye.

Oláh János (1942–2016) költő, író. A Kilencek költőcsoport tagja. 1994-től a Magyar Napló folyóirat főszerkesztője. Greve- (1992), József Attila- (1994), Március 15-e (2007), Bethlen Gábor- (2009), Márai Sándor- (2012), Partiumi Íróttábor (2012) és Magyarország Babérkoszorúja-díjas (2014). Legutóbbi kötete: *Az örült* (regény, 2015).

Pataky Adrienn (Sopron, 1986) magyar nyelv és irodalom, összehasonlító irodalomtudomány és drámapedagógia szakokon diplomázott, majd irodalomtudományi doktori képzésen abszolutúriumot szerzett. Jelenleg az MTA–ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoportjának tudományos segédmunkatársa. Elsősorban XX. századi és kortárs magyar költéssel foglalkozik, kiemelten az újhaldasok lírájával. Tanít az ELTE BTK-n és a Balassi Intézetben; a Kortárs Online szépirodalmi rovatának szerkesztője. Első tanulmánykötete (*Szabad kötöttség*) megjelenés előtt áll.

Ratkó József (1936–1989) József Attila-díjas költő. *Az ének megmarad* (Hetek) versantológia szerzője. A Szegedi Tudományegyetem olasz–magyar szakán tanult, irodalmi pályája is ott indult. Nyíregyházán újságíróként dolgozott, majd a nagykálói járási könyvtár igazgatója lett. 1993-ban róla elnevezett irodalmi díjat alapítottak a tiszteletére.

Rózsássy Barbara (1979, Budapest) József Attila-, Bella István- és Gérecz Attila-díjas költő. Pályáját a Stádium Fiatal Írók Körében kezdte. Művelődésszervező–olasz szakon tanult. Legutóbbi kötete: *Labirintus vagy* (versek, 2016).

Szokolczay Lajos (1941, Nagykanizsa) irodalomtörténész, kritikus kortárs magyar irodalommal, különös tekintettel a határon túli magyar literatúrára, valamint színház- és képzőművészettel foglalkozik. Budapesten él. Kölcsey- (1995), József Attila- (1996), Arany János- (2012) és Tamási Áron-díjas (2015). Legutóbbi kötete: *Időlámpa – Összegejtött művészeti írások 2011–2013* (2016).

Tamás Menyhért (1940, Hadikfalva) József Attila- és Arany János-díjas, Balassi Bálint-émlékkardos költő, író, drámaíró. A Magyar Művészeti Akadémia elnökségi tagja. 1968-tól a Népszava munkatársa, majd rovatvezetője, végül főszerkesztő-helyettese. 1999–2005 között a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének alelnöke. Legutóbbi kötete: *Elfelé utak I–II.* (regények, 2015).

Udvardy Zoltán (1964, Budapest) újságíró évtizedekig dolgozott újságíróként különböző sajtóorgánumoknál (Köztársaság, Esti Hírlap, Pesti Hírlap, Új Magyarország, Napi Magyarország, Magyar Nemzet). Emellett az SBS ausztrál közszolgálati rádió magyar nyelvű adásának egyik budapesti tudósítója is volt. 2011 óta pártfogó felügyelőként dolgozik. Legutóbbi kötete: *12 elég-pelt oldal* (novellák, 2015).

Zsille Gábor (1972, Budapest) költő, műfordító, szerkesztő. 2004-ig Krakóban, jelenleg Budapesten él. A Magyar PEN Club volt titkára, a Magyar Írószövetség Műfordítói Szakosztályának elnöke, a Magyar Napló versrovatvezetője. Bella István- (2008) és József Attila-díjas (2015). Legutóbbi kötete: *Össze* (válogatott és új versek, 2015).